

Akademik Hassasiyetler/The Academic Elegance
6 Aylık Akademik Hakemli Dergi/2 Issues per year, Refereed
Yıl/Year:3 Sayı/Issue:6 Aralık/December 2016
ISSN: 2148-5933

Sahibi/Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni/Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü/Editorial Director

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör/Executive Editor

Alper MUMYAKMAZ

Yürütücü Editör Yardımcısı/Assistant Executive Editor

Gökberk YÜCEL

İngilizce Yayın Editörü/English Publication Editor

Ömer Faruk CANTEKİN

İç Tasarım/Page Design

Can ÖZÇİÇEK

Yönetim Yeri/Adress

Yavuz Selim Mah. 543 Sokak Turaykent Villaları No. 10/18 Eryaman-Ankara

İletişim/Contact

Yukarı Bahçelievler Mah. Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No. 84/5 Çankaya-Ankara

Tel/ Faks: (0 312) 212 34 11

e-posta: academicelegance@gmail.com

Yapım/Production

A Kitap

Baskı/Print

Bizimdijital

Basım Tarihi/Date of Publication

Aralık 2016

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Burhan AYKAÇ, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, Vedat BİLGİN, Ömer Faruk CANTEKİN,
Mehmet Ali ÇAKMAK, Şenol DURGUN, Hasan İLHAN, Tuğrul KORKMAZ,
Alper MUMYAKMAZ, Volkan ÖNGEL, Yusuf PUSTU, İlyas SÖZEN, Fatma TAŞDEMİR,
Gökberk YÜCEL.

Danışma ve Hakem Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın BAŞBUĞ (Ankara Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR (Ankara Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim AOUDE (U.S.A University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI (Hollanda Avrupa İslam Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Federasyonu Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet M. ÖZAYDIN (Ankara Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Publie Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM (Ankara Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gökçen YAVAŞ (Kocaeli Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hatice MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts (TASCA))
Dr. Yavuz ÇİLLİLER

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Louis Althusser, Pierre Bourdieu ve Alain Touraine'in Özne-Yapı Kavrayışları <i>Agency-Structure Conceptions of Louis Althusser, Pierre Bourdieu and Alain Touraine</i>	
Murat İNCE	1
Türk Siyasal Kültürü Açısından Hükümet Sistemleri (Parlamentar Sistem ve Başkanlık Sistemi)'nin Değerlendirilmesi <i>Evaluation of the Systems of Government (Parliamentary System and Presidential System) In terms of Turkish Political Culture</i>	
Rıfat AYDIN	13
Hükümet Sistemleri ve Türkiye Üzerine Bir Analiz <i>Systems of Government and an Analysis on Turkey</i>	
Tuğrul KORKMAZ	43
İstikrar Sağlama Aracı Olarak Yarı-Başkanlık Sistemi: Fransa ve Rusya Örnekleri <i>Semi-Presidential System as a Tool for Providing Stability: Samples of France and Russia</i>	
Uğur ACAR	59
Suriyeli Sığınmacılardan Kaynaklanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri <i>Problems Arising due to Syrian Asylum Seekers and Solution Suggestions</i>	
Ahmet KORKMAZ	83
Yabancı Sermaye Girişlerinin Yurtiçi Tasarruflar Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği <i>The Effects of Foreign Capital Inflows on Domestic Savings: A Case of Turkey</i>	
Betül BALABAN	117
Kötülüğün Kurgusunda: Dâsitân-ı Ahmed Harâmî Mesnevîsi <i>In the Fiction of Evil: Masnavi of Dâsitân-i Ahmed Harâmî</i>	
Erdem SARIKAYA	129
Kemal Tahir'in 'Velinimetimiz Müvezzi' Hikâyesi Ekseninde Müvezzilere Bir Bakış <i>An Outlook on the Distributors within the Framework of Kemal Tahir's "Velinimetimiz Müvezzi"</i>	
Derya KILIÇKAYA	141

Editörden

Siyasal ve toplumsal anlamda bugüne kadar birçok konuda sancılı yıllar geçiren Türkiye, bugünlerde daha büyük badirelerin sancılarını daha derinden yaşamaktadır. Varlığını ve birliğini sürdürebilme konusunda büyük mücadelelerle zorlu günler geçiren ülkemizin karşılaştığı sorunları ve içinde bulunduğu şartları sosyal bilimcilerin ayrıntılarıyla anlayıp, açıklaması entelektüel ve akademik birer yükümlülük, vicdani ve milli bir sorumluluktur. Bu konuda Türk üniversiteleri ve düşünce kuruluşlarının yazılı ve sözlü yollarla nitelikli çalışmalar ve analizlerle sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlara yönelik çabalarıyla katkıları büyük bir ihtiyaçtır.

Bu hassasiyetle çalışmalarıyla bu sayımıza katkı yapan yazarlar ve çalışmaları aşağıdaki konular ekseninde şekillendi.

II. Dünya Savaşı sonrası Fransız felsefesi ve sosyolojisinin özne-yapı dikotomisini üç Fransız düşünürü Louis Althusser, Pierre Bourdieu ve Alain Touraine üzerinden bir çalışmayla **Murat İnce**, entelektüel ve akademik yönlü bir çalışmayla bu sayımıza katkı da bulundu. Hükümet sistemi tartışmalarında üç yazar ise birbirinden farklı yazı kaleme aldı. Hükümet sistemlerini siyasal kültür bağlamında inceleyen **Rifat Aydın**, siyasal kültürle ilişkili muhalefet kültürü, parti disiplini-lider etkisi ve demokrasinin kurumsallaşması olguları üzerinden başkanlık ve parlamenter sistemin Türkiye’deki siyasal kültürle uyumu çerçevesinde uygulanabilirliğini değerlendirdi. Başkanlık sistemiyle ilgili diğer bir çalışmayı ise **Tuğrul Korkmaz** kaleme aldı. **Korkmaz**, farklı hükümet sistemlerinin avantajlarını ve dezavantajlarını Türkiye özelinde incelemeye çalıştığı makalesinde, Türkiye için hangi hükümet sisteminin daha uygun olacağına dair bir tartışma yürüterek alana düşünsel bir katkıda bulunmaya çalıştı. Başkanlık sistemiyle ilgili üçüncü yazı ise **Uğur Acar’a** ait. **Acar**, Fransa ve Rusya’da yarı başkanlık sistemini bir istikrar sağlama aracı olarak bu iki ülkenin tarihsel gelişim örnekleri üzerinden ele aldı. **Betül Balaban** ise yabancı sermayenin Türkiye’nin yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla 2002:1-2015:4 dönemine ait veriler üzerinden bir çalışmayla bu sayıya katkı sağladı. Doğu edebiyatının manzum romanı olarak tanımlanan bunun yanında uzun ve iç içe geçmiş konuların rahatlıkla anlatıldığı mesnevilerle ilgili olarak bir çalışma yapan **Erdem Sarıkaya**, 14. yy. verimlerinden Ahmed Harami mesnevisini kötü bir kahramanın maceraları etrafında kaleme aldı. **Derya Kılıçkaya** ise Kemal Tahir’in 1937 yılında Yedigün dergisinde yayınladığı “*Velinimetimiz Müvezzi*” başlıklı hikâye üzerinden müvezzilerin iç dünyasına girerek onların psikolojini yansıtmaya çalıştı.

Türk düşünce dünyasına akademik ve entelektüel çalışmalarıyla katkıda bulunan yazarlarımıza ayrı ayrı teşekkür ederiz. Türkiye’nin içinde bulunduğu sorunlara entelektüel ve akademik hassasiyetlerle yaklaşan, bu toplumun ve ülkenin sorunlarını hissederek kendi alanlarında yaptıkları ve yapacakları nitelikli çalışmalarla katkı sağlayacak yeni düşünce adamlarının yetişmesi dileğiyle, bir sonraki sayımızda buluşmak üzere.

LOUIS ALTHUSSER, PIERRE BOURDIEU VE ALAIN TOURAINE'İN ÖZNE-YAPI KAVRAYIŞLARI

Murat İNCE*

Öz

II. Dünya savaşı sonrası Fransız felsefesinin ve sosyolojisinin özne-yapı çelişkisi açısından taşıdığı kritik önemden hareket eden bu çalışma, düşünsel serüvenlerinin en verimli dönemlerini 1960'lı yıllar ve sonrasında geçirmiş bulunan üç Fransız düşünürün -Louis Althusser, Pierre Bourdieu ve Alain Touraine'in- özne-yapı kavrayışlarını incelemeyi amaçlamaktadır. İki meslekten sosyolog olan, biri ise daha çok filozof olarak bilinen bu düşünürlerin üçü de, kendi dönemlerine egemen olan temel tartışma konularından biri olarak özne-yapı sorunuyla yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Althusser tercihini açıkça yapıdan yana kullanmış, Bourdieu özne-yapı şeklindeki ontolojik ikicilikleri aşmaya çalışmış, Touraine ise özne-akıl gerilimini koruyan bir toplum teorisi geliştirme çabasında olmuştur. Özetle ifade etmek gerekirse; özne-yapı dikatomisi Althusser'de yapısal, Bourdieu'de bağıntısal (oluşumsal) ve Touraine'de ise bağdaşımalsal bir yöntem izlenerek aşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özne-yapı çelişkisi, Özne, Fransız Felsefesi, Yapısalcılık, Toplumsal Praxis.

AGENCY-STRUCTURE CONCEPTIONS OF LOUIS ALTHUSSER, PIERRE BOURDIEU AND ALAIN TOURAINE

Abstract

Depending on the critical significance of Post-World War II French Philosophy and Sociology with regard to the matter of structure-agency antinomy, this study aims to elaborate on three French scholars' -Louis Althusser, Pierre Bourdieu and Alain Touraine's- understanding of structure and agency problem, who had spent most fruitful periods of their intellectual career in the sixties and afterwards. These three scholars, two of whom are sociologists by profession and one is widely known as a philosopher, were to face with the matter of structure and agency, one of those fundamental issues dominating their epoch. Althusser made his preference apparently for the structure, while Bourdieu tried to overcome the ontological dualisms such as agency-structure and yet Touraine made an effort to develop a theory of society which maintains the tension between agency and reason. Briefly, the dichotomy of agency-structure was tackled through a structuralist methodology in Althusser, through a relational (formative) methodology in Bourdieu and yet through a harmonising methodology in Touraine.

Keywords: The Antinomy of Agency-Structure, Agency, French Philosophy, Structuralism, Social Praxis.

* Dr., Sayıştay Denetçisi, muratince1974@gmail.com

Giriş

Modernliği insan/özne merkezli bir düşünce sistemi ya da dünya görüşü (Weltanschauung) olarak tanımlamak mümkündür. Gerçekten de, modernliğe paradigmatik anlamını kazandıran temel yönelim, modern insanın/bireyin tanrısal düzenlere kafa tutan özgürlük arayışı olmuştur. Özne olarak insana tanınan merkezi konum, insanın belirgin/belirleyici bir rolle tarih yapan tarih değiştiren ve tüm olgu ve olayların merkezinde yer alan (neredeyse ontolojik) bir varlık olduğu şeklinde bir kavrayışa yol açmıştır. Ancak “*kendini yıktığı şeyle tanımlayan*” (Touraine, 1995:26) negatif/put kırıcı bir özgürlük arayışının öznesi olan modern insan, çok geçmeden öznelliğini ikame ve idame ettirebileceği tarihsel/toplumsal bir pozitifliğin/yapının akılcı ilkeler uyarınca tesis edilmesi sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Öznelik ve özgürlüğün hayatiyetini muhafaza altına alacak elverişli bir tarihsel/toplumsal bir yapının kurulması sorunu bu niteliğiyle bütünüyle modern bir problematik olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Esasen modern felsefe, başından beri özne ile yapı arasındaki bu gerilime bir çözüm getirme uğraşı içinde olmuştur. Modern felsefe tarihine ilişkin kaba bir genelleme yapıldığında; kartezyen rasyonalizmden fenomenolojiye, pozitivizmden egzistansiyalizme uzanan çok çeşitli ve birbiriyle çelişkili düşünce sistemlerini içeren modern felsefenin, “*özne-yapı gerilimine*” (Acar-Savran, 2006) büyük ölçüde insan/özne merkezli çözümler önermiş olduğu söylenebilir. Özellikle II. Dünya savaşı sonrası yıllarda yapısalcılığın yükselişiyle birlikte bu yaklaşım, yerini yapı merkezli bir çözümlenmeye bırakmış ve post-yapısalcılık, hermeneutik (yorumamacılık) ve yapı-çözümçülükle birlikte ise hem özne merkezlilik hem de söylem merkezlilik köklü eleştirilere hedef olmaya başlamıştır. Modern felsefi bir miras olarak özne-yapı antinomisinin özne-yapı çelişkisi olarak kavranmaya başlanmasında, başka bir deyişle özne ile yapı arasındaki hassas ilişkinin kırılmaya uğramasında “*öznenin yitikliğini*” ilan eden yapısalcılığın belirgin bir katkısı olmuştur.

II. Dünya savaşı sonrası Fransız felsefesinin ve sosyolojisinin özne-yapı çelişkisi açısından özellikli bir yeri vardır. Bunun temel nedenlerinden biri kuşkusuz yapısalcılığın Fransa’da doğmuş olan bir “*düşünce yöntemi*” olmasıdır. Bundan daha az önemli olmayan bir başka neden, yapısalcılığın saldırıda bulunduğu fenomenoloji ve egzistansiyalizm gibi özne merkezli felsefelerin en güçlü ve hümanist anlatımlarına yine Fransa’da kavuşmuş olmasıdır. 1960’lı yılların başlarından itibaren Fransız felsefi peyzajı hızla değişmiş ve dil, antropoloji, psikanaliz, edebi metin çözümlemesi, kültür analizi ve bilim felsefesi gibi çeşitli disiplinlerden beslenen “*yapısalcı*” bir akım düşünce hayatında adeta “*kült bir moda*” (Craib, 1984:105) haline gelmiştir. Etkileri tüm dünyada hissedilen bu akım, öznelliği kuramsal açıdan açıklayıcı bir öge olarak görmemiş ve “*insan*”ı sadece “*yapı*”ların bir yan ürünü (“*effet de structure*”) olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşımda hümanizme yer yoktur ve yapısalcılara göre hümanizm bilimsel olarak temellendirilmesi mümkün olmayan bir “*ideoloji*”dir. Nitekim yapısalcı marksizmin kurucusu olarak görülen Althusser de, felsefesinin temel öğelerinden “*teorik anti-hümanizm*”i böyle bir ortamda savunmaya başlamıştır. “*Gerçekten de XIX. yüzyıl ortalarında nasıl “mekanik” yorumlara karşı “organik” yorumlar ön plana çıkmışsa, yüz yıl sonra da öznelci yaklaşımlara karşı yapısalcı yaklaşımlar moda olmuştur*” (Timur, 2007:3).

II. Dünya savaşı sonrası Fransız felsefesinin ve sosyolojisinin özne-yapı çelişkisi açısından taşıdığı kritik önemden hareket eden bu çalışma, düşünsel serüvenlerinin en verimli dönemlerini 1960'lı yıllar ve sonrasında geçirmiş bulunan üç Fransız düşünürün –Louis Althusser, Pierre Bourdieu ve Alain Touraine'in- özne-yapı kavrayışlarını incelemeyi amaçlamaktadır.

1. LOUIS ALTHUSSER'DE ÖZNE-YAPI KAVRAYIŞI

Marksist düşüncedeki yapısalcı akımın kökeni, kendi görüşlerini “yapısalcı ideoloji” (Althusser, 2000:36; 2004b:26) olarak nitelendirdiği akımdan farklılaştırmaya gayret etmiş olmasına rağmen¹, Louis Althusser'in çalışmalarında yatar. Althusser'e göre, Marx insan özneyi toplumsal teoriden bertaraf etmiş ve toplumsal bütünlüğün yapısında yazılı olan insan pratiğinin kertelerinin (ekonomik, siyasi, ideolojik ve bilimsel) “yeni bir bilimi”ni inşa etmiştir. Nitekim marksist teori “hümanist” veya “tarihsel” değildir; özünde toplumsal bütünlüklerin yapısal analiziyle ilgilidir. “Böyle bir analizin amacı, toplumsal hayatın doğrudan gözlemlenebilir fenomenlerinin temelini oluşturan ve üreten “derin yapı”yı açığa çıkartmaktır” (Bottomore, 2005:629).

Althusser'e göre, toplumsal formasyonun hiçbir özü veya merkezi yoktur. Bu nedenle merkezleşmiş olduğu söylenebilir. Bir toplumsal formasyon, birbirinden farklı pratik ve yapıların oluşturduğu bir hiyerarşidir. Bu pratik ve yapılar içinde, ekonomik olanlar nedensel olarak birincil nitelik taşır, ama diğerleri de görece özerktir, kendi özgül etkinlikleri ve bir ölçüde bağımsız tarihleri vardır. Bazı koşullarda bunlar başat bir rol bile oynayabilirler. Ekonomik düzey sadece son kerte de belirleyicidir. “Althusser, toplumsal formasyonu egemenlik ilişkisi içinde bir yapı diye adlandırarak özetlemiştir. İnsanlar, merkezleşmiş ve devindirici hiçbir öznesi olmayan bu sürecin yaratıcıları veya özneleri değil, toplumsal formasyonun yapıları ve ilişkilerinin destekleyicileri, ürünleridirler” (Geras, 2005:24). Althusser'e göre, Marx evrensel bir insan özü veya doğası düşüncesini reddetmiştir. Buna uygun olarak da teorik bir anti-hümanizmi benimsemiştir.

Althusser, John Lewis'e Cevap'ta şu kesinlemede bulunur: “İnsandan yola çıkamaz çünkü bu burjuva insan düşüncesinden yola çıkmak olur ve insandan yola çıkmak düşüncesi, başka deyişle, mutlak bir başlangıç noktası (=bir “öz”) düşüncesi burjuva felsefesine aittir. “Yola çıkmak” için mutlak başlangıç noktası olarak kabul edilmesi gereken bu “insan” düşüncesi, tüm burjuva ideolojisinin temelidir, klasik büyük Ekonomi Politikin ruhudur. “İnsan” burjuva ideolojisinin uydurduğu bir mitostur” (Althusser, 2004a:39). Öte yandan Althusser, Marx'ın “Toplum bireylerden oluşmamıştır” (Grundrisse) sözünü ise şu şekilde yorumlar: “Gerçekten de toplum bir bireyler “bileşimi”, “toplama” değildir, kendi bireylerinin içinde yaşadıkları, ça-

1 Althusser 1972'de kaleme aldığı Özeleştirici Öğeleri adlı eserinde, kendisine yöneltilen yapısalcılık suçlamasına iğneliyici bir dille yanıt verir: “...biz yapısalcı değiliz ya da az çok öyleyiz veyahut gerçekten öyleyiz” (Louis Althusser (2000). *Özeleştirici Öğeleri*, İstanbul: Belge Yayınları, s. 33-8). Althusser bu eserinde temel tezlerinden vazgeçmemiş, yalnızca bu tezleri işlerken fazla “teorist” bir tutum içinde olduğunu söyleyerek bu teorizimden ötürü kendi özeleştirisini yapmıştır. Althusser'in sadece “teorist” değil ama aynı zamanda “yapısalcı” da olan “bilimsel yaklaşımının” spesifik ve oldukça ilginç bir örneği için bkz. Louis Althusser; Etienne Balibar vd. (2007). *Kapital'i Okumak*, İstanbul: İthaki Yayınları, s. 65-7.

lıştıkları ve mücadele ettikleri toplumsal ilişkiler sistemidir. Gerçekten de Toplum, çoğaltılmış “insan” örneklerinden, rasgele, genel anlamda bireylerden oluşmamıştır; çünkü her toplumun toplumsal ve tarihsel olarak belirlenmiş kendi bireyleri vardır. Köle-birey ne serf-bireydir ne de proleter-birey, bu, bunların her birine denk düşen egemen sınıfın bireyi için de geçerlidir. Bu anlamda, bir sınıf dahi herhangi bireylerden “oluşmaz”: her sınıfın bireysellikleri kendi yaşama, çalışma, sömürme ve mücadele koşulları, sınıf mücadelesi ilişkileri ile biçimlenmiş kendi bireyleri vardır. Yığın olarak ele alındıklarında, gerçek insanlar kendi sınıf koşullarının yaptıkları insanlardır. Bu koşullar insanın burjuva “doğasına”, yani özgürlüğe bağlı değildir. Tersine, özgürlükleri, bu özgürlüklerin biçimleri ve sınırları dahil olmak üzere, mücadele istekleri dahil olmak üzere, bu koşullara bağlıdır” (Althusser, 2004a:40).

Althusser’in toplum/birey hakkındaki düşünceleri tarih kavrayışıyla koşutluk içindedir. Ona göre tarih “öznesiz ereksiz bir süreç”tir (Althusser, 2004a:37). Tarih, hiçbir zaman herhangi bir özne olarak kendi kökenini kendi içinde taşımaz. Bu nedenle marksist gelenek doğanın diyalektiği tezine dönmekte haklıdır. Bu tezin polemiksel bir anlamı vardır. “Çünkü tarihte işleyişini gördüğümüz diyalektik, ister mutlak (Tanrı), ister insani, herhangi bir öznenin eseri değildir. Tarihin kökeni, tarihin her zaman gerisindedir, dolayısıyla tarihin ne felsefi bir kökeni ne de felsefi bir öznesi vardır” (Althusser, 2004b:117).

Althusser, tarihin bir öznesi olup olmadığı meselesini daha ayrıntılı bir şekilde John Lewis’e Cevap’ta “Tarihi kim yapar?” sorusu (her ne kadar bu soru tarihi yapan bir “özne” fikrini içermesi nedeniyle yanıltıcı olsa da) üzerinden tartışır. Bu soruya verilebilecek iki farklı yanıt/tez (1-1 numaralı tez) vardır. Althusser’e göre, John Lewis’in “Tarihi yapan insandır” tezine karşı marksist-leninist felsefe “Tarihi yapan kitlelerdir” tezini öne sürer. Kitlelerden ne anlaşılması gerektiği ilk planda şu şekilde açıklanır: Tarihi yapan kitleler, sınıflı bir toplumda sömürülen kitlelerdir, yani devlet iktidarını elinde bulunduran egemen sınıflara karşı, onları birleştirip harekete geçirme yetisine sahip bir sömürülen sınıf çerçevesinde toplanmış olan sömürülen toplumsal sınıflar, katmanlar ve kategorilerdir. Ne var ki, bu yetiye sahip sömürülen sınıf, her zaman en çok sömürülen sınıf ya da en yoksul toplumsal katman değildir ((Althusser, 2004a:31). Ancak burada başka bir sorun gizlidir; bu durumda kitleler tarihin “özne”si olmuyorlar mı? Althusser, bu soruya “hem evet hem hayır” yanıtını verir. Ona göre, sorunun gerçek yanıtını bulmak için John Lewis’in “İnsan, tarihi, tarihi “aşkınlaştırarak” yapar” tezine karşı marksist-leninist felsefenin şu ikinci tezini dikkate almak (Althusser’in deyişiyle 1 numaralı tezi 2 numaralı tezin buyruğuna vermek) gerekir: “Sınıf mücadelesi tarihin devindirici gücüdür” (Komünist Manifesto’nun Tezi, 1847). Bu noktada Manifesto’nun bu tezi, sorunun yerini değiştirir; bizi sorunun çözümü ilkesiyle karşı karşıya getirir: “Tarihi “yapanlar” kitlelerdir, ama “tarihin devindirici gücü sınıf mücadelesidir” (Althusser, 2004a:34). Bu önermeyle birlikte artık “insan” söz konusu değildir, “tarihi yapmak” da söz konusu değildir. Böylelikle “tarihin öznesi” sorunu da ortadan kalkmış olur. Kısacası Althusser’de tarih, devindirici gücü sınıf mücadelesi olan “doğal-insanca” devinim içindeki devasa bir sistemdir (Althusser, 2004a:37). Görüldüğü üzere, Althusser’de sınıf mücadelesinin önceliği kesindir. Öyleyse, toplumsal yapıyı ve

tarihsel gerçekliği anlamak için sınıf mücadelesinin maddiliğini, yani maddi varoluşunu ele almak gerekir. Bu maddilik, son kertede, Üretim İlişkileri ile Üretici Güçlerin, somut bir tarihsel formasyon içinde, verili bir üretim tarzının Üretim İlişkileri egemenliğindeki birliğidir. Bu maddilik hem sınıf mücadelesinin “temeli” hem de maddi varoluşudur, çünkü sömürü üretimde gerçekleşir ve sınıf uzlaşmazlığı, sınıf mücadelesi, sömürünün bu maddi koşullarına dayanır (Althusser, 2004a:37).

Althusser insan bireylerinin, yani toplumsal bireylerin, tarihte –üretim ve yeniden-üretim ilişkisi- tarihsel sürecin farklı toplumsal pratiklerinin etmenleri olarak etkin olduklarını bir olgu olarak kabul eder. Ancak, etmen olarak ele alındıklarında, insan bireyleri, terimin felsefi anlamında “özgür” ve “kurucu” özneler değildirler. Aksine üretim ve yeniden-üretim ilişkisi- tarihsel varoluş biçimlerinin belirlenimleri içinde ve bu belirlenimlere bağlı olarak eylemler. Althusser’e göre bu etmenler ancak özne olduklarında etmen olabilirler: “Her insan bireyi, yani her toplumsal birey, ancak özne biçimine büründüğünde bir pratiğin etmeni olabilir. “Özne-biçim” gerçekten de, her bireyin, yani toplumsal pratiklerin etmeninin, tarihsel varoluş biçimidir: çünkü toplumsal üretim ve yeniden üretim ilişkileri, zorunlu ve de tümleyici bölüm olarak, Lenin’in “(hukuki-) ideolojik toplumsal ilişkiler” dediği şeyi kapsar, ki, “işlemek” için, her birey-etmene özne biçimini zorla benimsetir. Ama birey-etmenler, özneler oldukları için, hep özneler biçiminde eylemler. Ama toplumsal tarihsel pratikler etmenlerinin, zorunlu olarak özneler olmaları, tarihin ne öznesi ne de özneleri (terimin felsefedeki anlamında: -nin öznesi) olmalarını gerektirir. Etmen-özneler tarihte, yalnızca üretim ve yeniden-üretim ilişkilerinin belirlenimi ve biçimleri içerisinde etkindirler” (Althusser, 2004a:111).

Son olarak Althusser bireylerin etmen-özneler olarak belli bir anlam-bağlamı içine yerleşmesini tümüyle ideolojiye bağlar ve bireylerin özneler olarak çağrılmalarıyla (“ideoloji bireylere özne diye seslenir”) ideolojinin bir ve aynı şey olduğunu öne sürer. Althusser’in ifadesiyle, “özne kategorisi her tür ideolojinin kurucusudur ama hemen de şunu ekliyoruz: özne kategorisi, her tür ideoloji (benim gibi, sizin gibi) somut özneler “kurma” işlevine (kendisini tanımlayan da budur zaten) sahip oldukça, her tür ideolojinin kurucusudur. İşte, her tür ideolojinin işleyişi de ancak bu çifte kuruluş içinde var olabilir, çünkü ideoloji, bu işleyişin maddi var oluş biçimlerinden başka bir şey değildir” (Althusser, 2003:99-100).

2. PIERRE BOURDIEU’DE ÖZNE-YAPI KAVRAYIŞI

Pierre Bourdieu’nün sosyolojisi, sosyal bilimlerdeki bölünmelere ve yerleşik düşünce tarzlarına karşı bir meydan okuma niteliği taşır. Eserlerinin en özgün yanı, sosyal bilimlere egemen olan temel çatışkaları (atinomi) ısrarla aşmaya çalışmasıdır. Bu kapsamda Bourdieu, nesnelci ve öznelci bilgi tarzları arasındaki görünürde aşılmasız olan uyumsuzluğun, simgesel ile maddeselin çözümlenmesindeki farklılığın ve nihayet kuram ile ampirik araştırma arasındaki süregelen ayrılığın ötesine geçmek için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Böylece o, döneminin kuramsal tartışmalarında merkezi yer tutan iki temel dikatomiden –bir yanda yapı ile özne/eyleyici (agent), öbür yanda mikro çözümlenme ile makro çözümlenme- bu dikatomileri geçersiz kılan metodolojik yaklaşımlar ve kavramlar bütünü oluşturmak suretiyle kurtulmayı

denemiştir (Bourdieu, 2006:10-11). Döneminin entelektüel moda eğilimlerine kulak asmayan Bourdieu, pratiğin, özellikle simgesel iktidarın birleşmiş bir ekonomi politikasının olanaklı olduğunu savunmuştur: “*Bu ekonomi politik, fenomenolojik yaklaşım ile yapısal yaklaşımı, epistemolojik olarak tutarlı ve evrensel olarak geçerli, bütünleşmiş bir araştırma kipliğinde kaynaştıracaktır. Bu, Kantçı anlamda bir antropolojidir, ama çözümleyicinin etkinliklerini de kapsaması açısından farklıdır*” (Bourdieu ve Wacquant, 2007:14).

Bourdieu, nesne ile özneyi, niyet ile nedeni, maddesellik ile simgesel temsili ayırmayı ya da karşı karşıya getirmeyi reddeden Kartezyen-karşıtı bir varlıkbilim temelinde, sosyolojinin bozularak bir yandan maddi yapıların nesnelci fiziğine, öte yandan bilişsel biçimlerin inşacı fenomenolojisine indirgenmesini, bunların her ikisini de kapsayabilen oluşumsal (genetik) bir yapısalılık yoluyla aşmaya çalışır (Bourdieu ve Wacquant, 2007:15). Bourdieu’ye göre nesnelci ya da yapısalcı bakış açısının esas tehlikesi, eylemlerin tabi oldukları nesnel düzenliliklerin doğmasını sağlayan bir ilke saptayamadığı için modelden gerçekliğe kayması, inşa ettiği yapılarla, tarihsel eyleyiciler şeklinde hareket etme yeteneğiyle donanmış özerk kendilikler muamelesi yaparak onları şeyleştirme eğilimi göstermesidir. Pratiği, ancak olumsuz olarak, çözümlemeyi yapanın inşa ettiği modelin basit bir icrası olarak anlayabilen nesnelcilik, nihayetinde, eyleyicilerin zihnine kendi pratiklerinin (skolastik) bir görüşünü (vision) yansıtır; paradoksal olarak, bu görüşe, ancak eyleyicilerin bu görüşle ilgili deneyimlerini önceden yöntemli olarak dışladığı için erişilebilmiştir. Böylece bu bakış açısı, kavradığını öne sürdüğü gerçekliğin bir kısmını, tam da bu gerçekliği kavramaya çalışırken tahrip eder (Bourdieu ve Wacquant, 2007:18). Yapısalcı nesnelciğin aksine öznelci-inşacı bakış, toplumsal gerçekliğin, “*gündelik hayatın örgütlü pratikleri*” yoluyla toplumsal dünyalarını sürekli olarak inşa eden ehil toplumsal aktörlerin “*olumsal ve sürekli yaratısı*” olduğunu öne sürer. Bu toplumsal fenomenolojinin gözünde toplum, dünyanın doğrudan doğruya tanıdık ve anlamlı olarak verildiği bilinçli bireylerin kararlarının, eylemlerinin ve bilme edimlerinin ürünü olarak görünür (Bourdieu ve Wacquant, 2007:19). Ancak Bourdieu’ye göre, toplumun bütünlüklü bir bilimi, hem eyleyicileri “*tatile*” çıkararak mekanik yapısalılıktan, hem de bireylere ancak oversocialized cultural dope (aşırı toplumsallaşmış kültürel sersem) biçiminde ya da homo economicus’un az çok sofistike yeniden doğumu görünümü altında yer veren erekselci (teleolojik) bireycilikten kurtulmalıdır. Nesnelcilik ile öznelcilik, mekanizm ile finalizm, yapısal zorunluluk ile bireysel eylem, sahte çatışkılar oluşturur; bu ikili karşıtlıkların her bir terimi diğerini pekiştirir ve hepsi de insan pratiğinin antropolojik gerçekliğinin gizlemeye yarar. Bourdieu, bu ikilikleri aşmak için, görünürde karşıt olan bu iki paradigmanın dünya hipotezlerini, toplumsal dünyanın özünde ikili gerçekliğini yeniden yakalamayı hedefleyen bir çözümleme biçiminin uğrakları haline getirir. Buradan çıkan toplumsal praxis bilimi, yapısalcı bir yaklaşım ile inşacı bir yaklaşımı bir arada tutar (Bourdieu, 1997:35-72).

Bourdieu’ye göre, toplumsal yapı ile zihinsel yapılar arasında, toplumsal dünyanın nesnel bölünmeleri –özellikle de farklı alanlardaki tahakküm edenler ve edilenler- ile eyleyicilerin onlara uyguladıkları görme ve bölme ilkeleri arasında bir

örtüşme vardır (Bourdieu, 1997:22). Başka bir anlatımla, toplumsal bölünmeler ile zihinsel şemalar yapısal olarak türdeşler, aralarında oluşumsal bir bağ vardır, zira zihinsel şemalar toplumsal bölünmelerin somutlaşmış ifadeleridirler. Tanımlanmış toplumsal koşullara tekrar tekrar maruz kalmak, yapılanmış ataleti ve dış gerçekliğin zorlamalarını organizmanın içine kaydeder, böylece bireylerde, toplumsal çevre gereğinin içselleştirilmesi anlamına gelen dayanıklı ve bağlam değiştirebilir yatkınlıklar bütünü yerleştirir. İkinci tür nesnellik yapıları (habitus) birinci tür nesnellik yapılarının somutlaşmış haliyse, nesnel yapıların çözümlenmesinin mantıksal uzantıları, öznel yatkınlıkların çözümlenmesinde bulunur; böylece sosyoloji ile sosyal psikoloji arasında genelde kurulan sahte çatışkı ortadan kalkar. “*O halde yeterli bir toplum bilimi, hem nesnel düzenlilikleri hem de nesnellüğün içselleştirilme sürecini kapsayabilmelidir –eyleyicilerin pratiklerinde kullandıkları birey-ötesi ve bilinçdışı bölme ilkelerini oluşturan bir süreçtir bu*” (Bourdieu ve Wacquant, 2007:22).

Bourdieu, toplumsal yapılar ile zihinsel yapılar arasındaki örtüşmenin siyasal işlevleri olduğunu düşünür: Simgesel dizgeler, sadece bilgi araçları değildir; aynı zamanda tahakküm araçlarıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2007:166-7). Bu dizgeler, bilişsel bütünleştirme işlemcileri olarak, keyfi bir düzenin toplumsal bütünleşmesini bile destekleyebilirler. “*Toplumsal olarak inşa edilmiş sınıflandırma şemaları (toplumu onlar aracılığıyla etkin olarak inşa ederiz), içlerinden çıktıkları yapıları, doğal ve zorunlu veriler olarak sunarlar –(sınıf, etnik grup ya da cinsiyet gibi) gruplar arasındaki verili bir güç ilişkisinin tarihsel anlamda olumsal ürünleri olarak değil. Ancak eğer simgesel sistemlerin, toplumsal ilişkileri yansıtmakla kalmayıp onları kurmaya katkıda bulunan, dünyayı üreten toplumsal ürünler olduğu kabul edilirse, bu durumda, bazı sınırlar içinde, dünyanın temsili dönüştürüldüğünde dünyanın da dönüştürülebileceğini kabul etmek gerekir*” (Bourdieu ve Wacquant, 2007:23). Ne var ki, toplumsal yapılar ile bilişsel yapılar, yinelemeli ve yapısal olarak birbirine bağlıdır ve aralarındaki örtüşme, toplumsal tahakkümün en sağlam güvencelerinden birini oluşturur.

Bourdieu'nün sosyolojisi, yapının ya da eyleyicinin, sistemin ya da aktörün, kolektifin ya da bireyselin ontolojik önceliğini öne süren tüm metodolojik tekçilik biçimleri karşısında bağıntıların önceliğini savunur. “*Gerçek olan ussaldır*” biçimindeki Hegelyen aforizma, Bourdieu'de “*gerçek olan bağıntısaldır*” (Bourdieu, 2006:15) biçimini alır. Aslında bu anlayışın en özlü ifadelerinden birine Marx'ın Grundrisse'inde rastlanır: “*Toplum, bireylerden ibaret değildir; bireylerin içinde buldukları bağların ve bağıntıların toplamını ifade eder.*” Bourdieu'ye özgü olan şey, bu tür bir anlayışı sergilemekteki yöntemsel kesinliği ve en önemli iki kavram olan habitus ve alan kavramlarının bağıntı yumakları olduğunu ileri sürmesidir. Bourdieu'ye göre, bir alan bazı iktidar (ya da sermaye) biçimlerine gömülü konumlar arasındaki tarihsel nesnel bağıntılar bütününden ibarettir; habitus ise bireylerin bedenlerine zihinsel ve bedensel algı, beğeni ve eylem şemaları biçiminde “*konulmuş*” bir tarihsel bağıntılar bütünü biçimini alır. Bir alan, tıpkı manyetik alan gibi, nesnel kuvvetlerin yapılanmış bir sistemidir; buraya dahil olan bütün eyleyici ve nesnelere dayatabildiği özgül bir ağırlık merkeziyle donanmış, bağıntısal bir konfigürasyondur. Her alan, dışsal kuvvetleri, kendi iç yapısına göre bir prizma gibi

kırıp yansıtır. Habitus ise, kelimenin tam anlamıyla, ne tam olarak bireyseldir, ne de davranışları tek başına belirler; buna karşın, eyleyicilerin içinde işleyen yapılandırıcı bir mekanizmadır. Aslında habitus, eyleyicilerin çok çeşitli durumlarla başa çıkmasını sağlayan bir strateji üretme ilkesidir. Dış yapıların içselleştirilmesinin ürünü olan habitus, alanın taleplerine aşağı yukarı tutarlı ve sistematik biçimde tepki verir (Bourdieu ve Wacquant, 2007:17-23,129-133).

Habitus ve alan kavramları şu anlamda da bağıntısaldır: Ancak tamamen birbirleriyle bağıntı halinde işlerler. Bir alan, sadece ölü bir yapı ya da bir “boş yerler” sistemi değildir; mekana giren, mekanın sunduğu ödüllere inanan ve etkin olarak bunların peşinden koşan oyuncular varolduğu ölçüde var olan bir oyun mekanıdır. Dolayısıyla, uygun bir alan kuramı, toplumsal eyleyiciler kuramını da gerektirir. Tarih ve eylem, yani yapıların korunmasına ya da dönüştürülmesine eğilim gösteren eylemler, ancak eyleyiciler olduğu için vardır; ancak bu eyleyiciler, genelde birey kavramı olarak görülen şeye indirgenmedikleri ve toplumsallaşmış organizmalar olarak hem oyuna girme hem de oyunu oynama yeteneğini ve eğilimini içeren bir yatkınlıklar bütünüyle donanmış oldukları ölçüde etkilidirler ve eylemde bulunurlar (Bourdieu ve Wacquant, 2007:28).

Görüldüğü üzere habitus ve alan kavramları aracılığıyla Bourdieu, kişisel kendiliğindenlik ile toplumsal zorlama, özgürlük ile zorunluluk ve seçim ile yükümlülük şeklindeki sahte ikiliklerden kurtulmaya çalışır. Aslında onun sosyolojisinin en karakteristik yanı, kutuplaşmış ve ikici bir toplumsal ontolojiyi beraberinde getiren özne-yapı ve mikro çözümlenme-makro çözümlenme şeklindeki dikatomileri devre dışı bırakmaya çabalamasıdır. Bourdieu’nün ifadesiyle; “*Yapı ile eyleyici arasında bir seçim yapmak gerekmediği gibi, şeylerde nesneleşen ya da kişilerde somutlaşan özelliklerin değerini ve anlamını oluşturan alan ile, böylece tanımlanmış oyun mekânında kendi özelliklerini kullanmayı becererek oynayan eyleyiciler arasında da bir seçim yapmak gerekmez*” (Bourdieu ve Wacquant, 2007:30).

3. ALAIN TOURAINE’DE ÖZNE-YAPI KAVRAYIŞI

Alain Touraine’in akademi dünyasında geniş yankılar uyandıran çalışmaları, toplumsal değişim ve toplumsal hareket alanındaki kuramsal tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Bir sosyolog olarak Touraine, kariyeri boyunca daha çok bireysel eyleyen (aktivist) ve grupların siyasal ve toplumsal hareketler içindeki rolü üzerinde durmuştur. Çalışmalarının esasını genel olarak bir “*eylem toplumbilimi*” oluşturmaktadır ve toplumun kendi geleceğini yapısal mekanizmalar ve toplumsal mücadeleler aracılığıyla biçimlendirdiğine inanmaktadır. Touraine’in düşünce dünyasına olduğu kadar toplumbilim düşüncesine de egemen olan temel kaygı, nesnel olan ile öznel olan arasındaki, araçsal akıl ile bellek ya da yaratıcı düş gücü arasındaki ve dahası günümüz dünyasının özgül bir sorunu olarak pazarın ve teknoloji dünyasının araçsallığıyla kültürel kimliklerin kapalı evreni arasındaki giderek artan ayrımların bağdaştırılmasıdır. Touraine, bu ayrımların öncelikle somut toplumsal eyleyen (Özne) düzeyinde bağdaştırılması gerektiğini savunur.

Touraine’in düşüncelerinin ana eksenini modernliğin iki temel mirası olarak gördüğü Özne ve Akıl kavramları oluşturur. Touraine, modernliğin, Özne ile Aklın,

özneleştirme ile akılcılaştırmanın, giderek birey ve toplumun ahenkli bir bileşimi olarak ele alınması gerektiğini savunur. Bu unsurlardan birinin diğeri aleyhine merkeze alınması, diğeri bir deyişle modernliğin salt Özne ya da salt Akıl temelli olarak kurgulanması olumsuz kavrayışlara kapı aralar. Touraine'e göre, en iddialı biçimiyle modernlik düşüncesi, insanın yaptığıyla bir olduğunun, dolayısıyla da, bilim, teknoloji ya da yönetimin daha etkili kıldığı üretimle, toplumun yasayla örgütlenmesi ve çıkarların, ama aynı zamanda da, tüm kısıtlamalardan kurtulma isteğinin harekete geçirdiği kişisel yaşam arasında bir denklik ilişkisinin olması gerektiğinin olumlanmasıdır (Touraine, 1995:13).

Salt akılcılaştırmaya dayalı modernlik düşüncesi, eski düzenlerin yıkılması ve nesnel ya da araçsal akılcılığın utkusuyla tanımlandığı ölçüde, özgürleştirme ve yaratım gücünü yitirir. Akılcılaştırmaya dayalı modernlik düşüncesinin aşırı biçimi, Özneyi akılcı bir düzenleme iradesinin edilgen bir nesnesi olarak görme, dolayısıyla akılı salt bir güçlülük aracına indirgeme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bugün örneklerini daha çok post modern paradigmalarda gördüğümüz modernliğin salt özneleştirmeye dayalı kavranışı ise, totaliter ya da araçsalcı aklın her türlü öznellik imkanını ortadan kaldıran düzenleyici tavrından duyulan ürküntünün akıldışı bir anlatımı olması ölçüsünde, özneyi toplumsal sistemden kopartan radikal bir farklıcılığın tuzağına düşer. Touraine'e göre toplumsal sistemle edimcilerin kopukluğu nu ifade eden bu durum, Öznenin totaliter bir sapmasıdır.

Touraine, Özneyi aynı zamanda hem yaşamı ve eylemi örgütleme istenci, hem de egemen olanlar ve sömürgecilerin aygıtları tarafından tehdit edilen kültürel kimliğin savunulmasıyla tanımlar. *“Özne bir mutlak değildir, içeriği aklın içeriğiyle aynı değildir. Ama bundan dolayı da toplumsal, kültürel ya da bireysel tikelliklere indirgenemez. Bireysel ya da kolektif bir Ben de değildir. Özne ancak kendisinin kanıtlanmasıyla üretim ve işletme aygıtlarına karşı verilen savunmaya dayalı mücadele arasındaki bağla kendini oluşturur. Özne/Ben de kendisini, yine bu bağ aracılığıyla kanıtlar”* (Touraine, 1995: 350).

Touraine'e göre Özne, bireyin bir eyleyen olmak için verdiği çabadır. Ne bireyi yaptığıyla özdeş kılan deneyimin bütünüyle, ne de bireye yön gösterip bir eğilim kazandıracak bir üst ilkeyle karıştırılabilir. *“Öznenin, kendi kendinin üretiminden başka bir içeriği yoktur. Durmadan hareket eden, düzensiz ve dengesiz bir evrende kendi kendisinin parçalanmasına karşı direnme gereksinimi ve isteği dışında hiçbir davaya, hiçbir değere, hiçbir yasaya hizmet etmez”* (Touraine, 2002:27). Bir özgürlük kesinlemesi olarak Özne, onu bir yandan dünyanın düzenine, bir yandan da topluluğun düzenine uydurmak isteyen tüm ideolojilere karşı savaş verir². Günümüz dünyasına özgü çarpıcı bir gerçekliğin anlatımı olan ekonomi dünyasının bütünlüğüyle kültür dünyasının bölünmüş çeşitliliği/kapalı evreni arasındaki kopukluğu giderebilecek yegane yol Öznenin siyasasıdır. *“Ekonomiyle kültür arasındaki kopukluğa getirilebilecek tek çözüm ve ekonomik değişimin efendilerine ya da toplu-*

2 Touraine, özneyi asıl olarak var kılan şeyin savaş ya da mücadele biçimindeki bu olumsuzluk olduğunu düşünür. Yeni Bir Paradigma'da şunları söyler: *“Yalnızca başkaldırı varsa vardır özne; öfke ile umut arasında gidip gelen bir başkaldırı”* (Alain Touraine (2007). *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 146.) Eserinin başka bir yerinde ise bu başkaldırını *“sabaha ulaşmak için cehennemde bir mevsim geçirmek”* (age. s. 161) metaforuyla betimler.

lukçu diktatörlere karşı koyabilecek toplumsal hareketlerin tek olası kaynağı Özneye çağrıdır. Özne yalnızca bir özgürlük kesilmesi değildir, aynı zamanda toplumsal bir harekettir” (Touraine, 2002:28).

Touraine, Özne-yönelimli toplumbilim kavrayışına duyulan ihtiyacı şu şekilde açıklar: “Eyleyen ve Özne-yönelimli bir toplum geliştirme ihtiyacı kaynağını, norm üretici/kural koyucu toplumsal sistem düşüncesinin zayıflamış olmasından alır ve kapitalizm ve endüstrileşmenin, toplumsal yaşam üzerindeki kontrollerini olanaklı kılan yasal ve siyasal kurumlarından tedrici olarak yoksun hale gelmeleriyle birlikte, sözü edilen bu norm üretici/kural koyucu toplumsal sistem düşüncesi iyiden iyiye sarsılmaya başlamıştır. Sistem sosyolojisi ve eyleyen sosyolojisinin birbirlerini bütünüyle dışlayamayacağı ortada olmakla birlikte, ikincisinin günümüz toplumunun keşfedilmesinde daha üstün bir kapasitesi vardır” (Touraine, 2000:909).

Birey toplum geriliminde anlamlı bir birlikteliğin gerçekleştirilebilmesinin, ne Öznenin totaliter bir sapmasıyla, ne de Aklın salt bir güçlülük aracına indirgenmesiyle mümkün olabileceğini savunan Touraine, Modernliğin, Akılla Öznenin, akılcılaştırmayla özneleştirilmenin, toplumsal sistemle eyleyenlerin, Rönesans ruhuyla Reform ruhunun, bilimle özgürlüğün gerilimlerle dolu bağıntısı olarak yeniden tanımlanmasını önerir. Modernliği, kendisini akılcılaştırmaya indirgeyen bir tarihsel gelenekten kurtarmayı ve ona kişisel özne ve özneleşme temasını dahil etmeyi amaçlamaktadır. “Modernlik tek bir ilkeyi, hele de aklın egemenliğini engelleyen şeylerin yıkımını temel almaz; Akıl ile Öznenin diyalogundan oluşur. Akıl olmadığında Özne, kendi kimlik saplantısına takılır kalır, Özne olmadığı takdirde de, Akıl bir güçlülük aracına dönüşür” (Touraine, 1995:18).

Sonuç olarak; Touraine’in birlik ve gerilimlerle dolu düşünce dünyasının gerisinde modernliğin iki temel kurucu ilkesi olarak gördüğü Özne ve Akıl düşüncesi yatar. Bu iki kurucu ilkeyi, tarihsel olarak devraldıkları, bir yanda tahakkümcü (aklın otoriter kullanımı) diğer yandan ise aşırı özgürlükçü/liberal (radikal bir farklılığın anlatımı olarak bireycilik) bir nitelik taşıyan olumsuz içeriklerinden arındırmaya çalışan Touraine, Modernliği Akıl ve Öznenin diyalektik bir birliği olarak yeniden tanımlama çabası içindedir. Nitekim, Touraine’e göre Akıl, toplumsal alanda toplumsal sistem düşüncesine karşılık gelir, Özne ise toplumsal eyleyenlere işaret eder. Bir toplum ne salt akla dayalı olarak toplumsal sistem temelinde, ne de salt özneye dayalı olarak toplumsal eyleyenler temelinde kurulabilir. Salt akla dayalı bir toplum tasavvuru, aklın otoriter kullanımına, cumhuriyetçi ideolojinin aşırı biçimlerinden faşist diktatörlüklere dek uzanan bir dizi tahakkümcü toplum modeline kapı aralar. Öte yandan salt özne merkezli bir toplumsal yaşam tasavvuru da, daha çok günümüz post modern paradigmlarında ifadesini bulan ve toplumsal eyleyeni, toplumsal sistemden kopartarak radikal bir farklılığın kapalı evrenine sürükleyen başka bir sakıncaya işaret eder. İdeal bir toplumsal yaşam, Özne ile Aklın, toplumsal eyleyenler ile toplumsal sistemin farklılık içinde birliğiyle tanımlanır ve bu birliğin gerçekleştirilmesinin yolu Öznenin/Eyleyenlerin siyasasından geçer.

Sonuç

Özne-yapı sorunu, Louis Althusser, Pierre Bourdieu ve Alain Touraine'in düşünce sistemlerinin merkezinde yer alan ana sorunlardan biridir. İki meslekten sosyolog olan, biri ise daha çok filozof olarak bilinen bu düşünürlerin üçü de, kendi dönemlerine egemen olan temel tartışma konularından biri olarak özne-yapı sorunuyla yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Bunun başlıca nedeni kuşkusuz, II. Dünya savaşı sonrası Fransız felsefesinin ve sosyolojisinin özne-yapı çelişkisi açısından sahip olduğu özellikli konudur.

Althusser, Bourdieu ve Touraine'i ortak bir noktada birleştiren başka bir husus, özne-yapı dikatomisini aşmaya yönelik kuramsal bir çaba içinde olmalarıdır. Althusser, bu dikatomiye veri olarak alır ve onu aşmak için tercihini açıkça yapıdan yana kullanan bir yöntem (teorik anti-hümanizm) izler. Nitekim ona göre, toplumsal formasyonun hiçbir özü veya merkezi yoktur. Bir toplumsal formasyon egemenlik ilişkisi içinde bir yapıdır. İnsanlar, merkezleşmiş ve devindirici hiçbir öznesi olmayan bu yapının yaratıcıları veya özneleri değil, destekleyicileri (etmen-özneleri), ürünleridirler. Yine Althusser'e göre, tarih devindirici gücü sınıf mücadelesi olan "doğal-insanca" devinim içindeki devasa bir sistemdir. Tarihte işleyişi görülen diyalektik, ister mutlak (Tanrı), ister insani, herhangi bir öznenin eseri değildir. Kısacası, tarih öznesiz ereksiz bir süreçtir. Öte yandan Bourdieu ise, özne-yapı biçimindeki ontolojik ikicilikleri (ve dolayısıyla metodolojik tekçilik biçimlerini) geçersizleştirmeye çalışan bir kavrayış (toplumsal praxis bilimi) ortaya koyar. Ona göre toplumsal/antropolojik gerçeklik, ne mekanik bir yapısalcılıkla ne de erekselci bir öznelcilikle anlaşılabilir. Gerçek olanın bağıntısal olduğunu vurgulayan Bourdieu geliştirdiği habitus ve alan kavramlarıyla, özne-yapı ilişkisinin bağıntısal bir ilişki olarak kavranması gerektiğini savunur. Ona göre, yapı ile eyleyici arasında bir seçim yapmak gerekmediği gibi, alanla habitus arasında da bir seçim yapmak gerekmez. Son olarak Touraine, özne-yapı dikatomisini modernliğin iki temel kurucu ilkesi olarak gördüğü özne ve akıl ilkelerinin bağdaştırılması gereğinden hareketle ve bir eylem toplumbilimi temelinde aşmaya çalışır. Ona göre, ideal bir toplumsal yaşam, Özne ile Aklın, toplumsal eyleyenler ile toplumsal sistemin farklılık içinde birliğiyle tanımlanır ve bu birliğin gerçekleştirilmesinin yolu Öznenin/Eyleyenlerin siyasasından geçer. Çok genel hatlarıyla özetlersek; özne-yapı ilişkisi Althusser'de yapısal, Bourdieu'de bağıntısal (oluşumsal) ve Touraine'de ise bağdaşımalsal bir ilişki olarak kavranır ve özne-yapı dikatomisi bu üç düşünürde sırasıyla yapısal, bağıntısal ve bağdaşımalsal bir yöntem izlenerek aşılmaya çalışılır.

Kaynakça

- Acar-Savran, G. (2006). *Özne-Yapı Gerilimi Maddeci Bir Bakış*. İstanbul: Kanat Yay.
- Althusser, L. (2000). *Özeleştirici Öğeleri* (L. Targu, Çev.). İstanbul: Belge Yay.
- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yay.
- Althusser, L. (2004a). *John Lewis'e Cevap* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yay.

- Althusser, L. (2004b). *Lenin ve Felsefe* (B. Aksoy, E. Tulpar, M. Belge, Çev.). İstanbul: İletişim Yay.
- Althusser, L.- Balibar, E. vd. (2007). *Kapital'i Okumak* (A. Işık Ergüden, Çev.). İstanbul: İthaki Yay.
- Bottomore, T. (2005). "Yapısalcılık", *Marksist Düşünce Sözlüğü*. T. Bottomore (Ed.). İstanbul: İletişim Yay.
- Bourdieu, P. (1997). *Toplumbilim Sorunları* (A. Işık Ergüden, Çev.). İstanbul: Kesit Yay.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler* (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Hil Yay.
- Bourdieu, P.- Wacquant, L. J. D. (2007). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (N. Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim Yay.
- Craib, I. (1984). *Modern Social Theory From Parsons to Habermas*, Worcester: Harvester Wheatsheaf.
- Geras, N. (2005). "Louis Althusser", *Marksist Düşünce Sözlüğü*. Tom Bottomore (Ed.). İstanbul: İletişim Yay.
- Timur, T. (2007). *Marksizm İnsan ve Toplum*. İstanbul: Yordam Kitapları.
- Touraine, A. (1995). *Modernliğin Eleştirisi* (H. Tufan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Touraine, A. (2000). "A Method For Studying Social Actors", *Journal Of World-Systems Research*, VI, 3, Fall/Winter, p. 900-918, Special Issue: Festschrift For Immanuel Wallerstein - Part II.
- Touraine, A. (2002). *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* (O. Kunal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Touraine, A. (2007). *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma* (O. Kunal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.

TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜ AÇISINDAN HÜKÜMET SİSTEMLERİ (PARLAMENTER SİSTEM VE BAŞKANLIK SİSTEMİ)'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Rıfat AYDIN*

Öz

Hükümet sistemi tartışmalarında siyasal kültürün rolü ve etkisi önemli bir unsurdur. Bir hükümet sisteminin etkinliği, içinde işlediği toplumun siyasal kültürüyle yakından ilişkilidir. Hükümet sistemi ve siyasal kültür bu kapsamda birbirlerini karşılıklı olarak etkileme gücüne sahip olgulardır. Diğer bir ifadeyle hükümet sistemlerinin belirli bir ülkedeki işleyişi o ülkenin siyasal dinamiklerine, toplumun demokratik olgunluğuna, nüfus yapısına ve eğitim düzeyine uzanan geniş yapısal faktörlerle ve bu faktörlerin yekûnunu temsil eden siyasal kültürle yakından ilişkilidir. Hükümet sistemlerinin siyasal kültür bağlamında inceleneceği bu çalışma bu çerçevede siyasal kültürle ilişkili muhalefet kültürü, parti disiplini-lider etkisi ve demokrasinin kurum-sallaşması olguları üzerinden başkanlık ve parlamenter sistemin Türkiye'deki siyasal kültürle uyumu çerçevesinde uygulanabilirliğini değerlendirecektir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Kültür, Demokrasi, Muhalefet Kültürü, Başkanlık ve Parlamenter Sistem

EVALUATION OF THE SYSTEMS OF GOVERNMENT (PARLIAMENTARY SYSTEM AND PRESIDENTIAL SYSTEM) IN TERMS OF TURKISH POLITICAL CULTURE

Abstract

The role and influence of the political culture in the scholarly dispute over the systems of government are important. The efficiency of a system of government is closely related to the political culture of the society where the system operates. In this context, systems of government and political culture mutually influence each other. In other words, operation of a system in a specific country is closely associated with a wide range of structural factors such as political dynamics of the country in question, society's democratic maturity, population structure and education level, and political culture that represents these factors as a whole. This article addresses government systems within the context of political culture, and evaluate the viability and adaptation of presidential and parliamentary systems in Turkey in terms of the opposition culture regarding to political culture, party discipline-leader's influence and institutionalization of democracy.

Keywords: Political Culture, Democracy, Opposition Culture, Presidential and Parliamentary Systems.

* Başbakanlık Uzmanı, rifataydin7@hotmail.com.

Giriş

Siyaset felsefesinin temel konuları arasında yer alan hükümet sistemleri son dönemde anayasa hukukçuları kadar, siyaset bilimcilerin de ilgisini çekmektedir. Bu ilginin bir sonucu olarak hükümet sistemleri günümüzde siyaset biliminin de güncel sorunlarından birisi haline gelmiştir. Ancak özellikle bu kapsamda yapılan çalışmalarda genellikle yöntemsel olarak salt ülke uygulamaları karşılaştırılarak bir hükümet sisteminin başarısı ya da başarısızlığı değerlendirilmektedir. Bu yöntem özü itibarıyla temel bir problemi içinde barındırmaktadır. Çünkü bir ülkede uygulanması düşünülen sistemin o ülkenin kültürel yapısıyla uyumu göz ardı edildiğinde sadece *ceteris paribus* bir duruma ilişkin sonuçlar gözlemlenebilir. Bu açıdan siyasal kültür ve hükümet sistemi arasındaki analiz edilmesi gereken ilişki, her yönüyle, birincinin belirleyiciliğinde şekillenmektedir. Bu çerçevede çalışmam hükümet sistemi tartışmalarında siyasal kültür olgusunu kullanarak başkanlık sisteminin ve parlamenter sistemin Türkiye’de uygulanabilirliği sorusuna odaklanmaktadır.

Tarihsel olarak demokratik serüveni parlamenter sistemle beraber hız kazanan Cumhuriyet Türkiye’inde sistem, yaşadığı kronik sorunlar ve hükümet krizleri ile tartışmalı bir hale gelmiş ve parlamenter sisteme alternatif model arayışları başlamıştır. Bu kapsamda başkanlık sistemi, özellikle son otuz yılda birçok devlet adamı ve akademisyen tarafından parlamenter sisteme alternatif olarak önerilmiştir. Başkanlık sistemini savunanların temel argümanı ise parlamenter sistemin yürütmede sağlayamadığı istikrarın başkanlık sisteminde sağlanabileceği tezidir. İstikrarlı ve etkin bir sistem için başkanlık sistemine geçilmesi gerektiğini savunanlar Türkiye’de parlamenter sistemin yaşadığı sorunları salt hükümet sisteminin özelliklerinin bir sonucu olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Bu durum parlamenter sistemi savunanlar için de geçerli olmaktadır. Başkanlık sisteminin toptancı bir şekilde tek adamlık getireceği iddiası da ülke karşılaştırmaları sonucunda yapılan bir çıkarımdan öteye gidememektedir. Çünkü her ülkenin sahip olduğu siyasal kültür özellikleri aslında bu sistemlerin uygulamadaki başarısını doğrudan etkilemektedir. Özellikle Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesiyle başlayan dönemde de Türkiye’de başkanlık sistemi iki cephe arasında tartışılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan parlamenter sisteme ilişkin olarak da yine bu iki taraflı tartışma ile karşılaşmaktayız. Bu çalışmada bu iki cephenin iddiaları ve tezleri karşılaştırmalı bir şekilde siyasal kültür bağlamında sunulacaktır.

Hükümet sistemi değişikliği, sadece yürütmenin göreve geliş biçimini etkilemektedir. Devlet ve toplum, devlet ve bireyler ile nihayet devletin organları arasındaki ilişkiler hükümet sistemlerinin niteliğine göre belirlenir. Bu yüzden sistem değişikliği önerilerini sadece hukuk mühendisliği ile değerlendirmek yanıltıcı olur. Karşılaştırmalı olarak hükümet sistemlerini analiz etmek için bu sistemleri, uygulandıkları ülkelerin siyasi, sosyal, kültürel ve tarihi özellikleri çerçevesinde incelemek ve analiz etmek gerekir. Bu kapsamda bu çalışmada öncelikle siyasal kültür kavramı ile hükümet sistemleri arasında nasıl bir ilişki olduğunu açıklanmakta; daha sonra ise Türkiye’nin tarihsel süreçte sahip olduğu siyasal kültür özellikleri incelenerek bu özelliklerin muhalefet kültürü, parti yapıları ve demokratik kurum-

sallaşma gibi olgulara nasıl yansıdığı incelenmektedir. Son aşamada ise Türkiye'nin sahip olduğu siyasal kültür özelliklerinin başkanlık sistemi ve parlamber sistemle uygunluğu üzerine bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. SİYASAL KÜLTÜR KAVRAMI

Siyasal kültür, kültür kavramının bir alt kolu olarak siyaset - kültür ilişkisini açıklayan bir kavramdır. Bu açıdan siyasal kültürü tanımlamadan önce kültür kavramına bakmak faydalı olacaktır. Kültür kavramı etimolojik olarak, Latince kökenli bir kelime olan ve tarım anlamına gelen "Cultura" kelimesinden gelmektedir. Batı dillerinde daha sonra "Culture" olarak kullanılan bu kelimenin Osmanlıcadaki karşılığı ise "hars" kelimesidir. (Çeçen,1996:11) Kültür kavramı Türk Dil Kurumu Sözlüğünde ise "yeryüzünde beşeri hayatın başlangıcından bugüne kadar insanoğlu tarafından üretilmiş olan her şey; bir birey veya topluluğun yaşam tarzını biçimlendiren örf, adet, gelenek ve görenek ile alışkanlıklar, davranışlar ve inançlar toplamı" olarak tanımlanmaktadır. (TDK, 2016) E.B. Taylor'a göre ise de kültür, "toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiğı ve edindiğı bilgi, sanat, gelenek, görenek ve benzeri yetenek ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür." (Taylor, 2010:3) Maurice Duverger ise, kültür kavramını daha işlevselci bir şekilde yaklaşmakta ve kültürü bir insan topluluğundan beklenen davranışları tayin eden, rolleri oluşturan düzenlenmiş davranışlar, düşünceler ve duyuşlar bütünü olarak tanımlamaktadır. (Duverger, 1998: 74-75) Bronislaw Malinawski ise kültürü, "belirli bir oranda biçimlenmiş, toplumun birçok üyesince benimsenmiş ve nesnel ve sembolik olarak ortak sahip olunan duyguyu, düşünceyi ve davranışları şekillendiren bütün" şeklinde açıklamaktadır.(Çam, 2005:199) Bu çerçevede kültür, bireyin algıları ve dolayısıyla dış dünyaya dair paradigmalarının temel kaynağını ifade etmektedir. (Erzen & Yalın, 2011:58)

Kültür kavramı, ekonomiden siyasete, yeme içme alışkanlıklarımızdan siyasal tercihlerimize uzanan genişçe anlamının içinde alt kültürel alanlara ayrılmaktadır. Bu açıdan siyasal kültür daha alt ve özel bir alana denk gelmektedir. Siyasal kültür alanında ilk amprik çalışmaları ortaya koyan Gabriel Almond ve Sidney Verba bu farklılığı şöyle açıklamaktadır: "politik kültürden bahsettiğimiz zaman bir ulusun karakterinden veya tek tek bireysel özelliklerinden veya bireyleri çocukluklarından başlayıp ele alan psikolojik veya antropolojik kültür teorilerinden değil politik tercihler, politik katılım ve farkındalık gibi konulardan bahsetmekteyiz". Bu kapsamda siyasal kültürün alanı, kültür antropolojisi veya salt psikolojiden ziyade bireyin politika karşısındaki durumuyla ilişkilidir." (Almond & Verba, 1989:11) Arthur Berger'in yaptığı tanımlama da ise siyasal kültür herhangi bir toplumun siyasal düzenini biçimlendirmede rol oynayan inançlar, değerler ve tutumların oluşturduğu bütünü ifade etmektedir. (Berger, 1989:5) Bu anlamda siyasal kültür bir toplumun üyelerinin siyasete ilişkin tutum, inanç, duyu ve değer yargılarının oluşturduğu bütünü ifade etmektedir. Ancak zaman içinde toplumsal, ekonomik ve siyasal alanda gerçekleşen değişimler siyasal kültürün içeriğini ve biçimini değiştirebilmektedir. Bu yüzden de siyasal kültürün incelenmesi, toplumsal değişmeyi, bireylerin siyasal sistemle ilişki kurma biçimlerini, siyasa yapım ve uygulama sü-

reçlerini kapsayan geniş bir etki alanına sahiptir. (Turan, 2014:482-484) Yöneten - yönetilen ilişkisi, iktidar, güç ve otorite gibi olgular siyasal sistem ve yönetim biçimleri gibi süreçler, siyasal kültürün oluşum sürecine hem etki eder hem de ondan etkilenir. Bu açıdan siyasal kültür genellikle bütünsel kültürün siyasal yönleri olarak ifade edilebilir.

Siyaset, toplumun ortak yaşamını belirleyen ve ona yön veren bir olgudur. Bu nedenledir ki, toplum içindeki bireyler siyasete karşı kolektif bir biçimde çeşitli görüşler geliştirip tepki gösterirler ve bu tepkiler siyasal sistemin sürekliliğini sağlamaktadır. (Şen, 2015: 67-68) Bir ülkedeki siyasal sistemin ayrıca bireylerin siyasal davranışları üzerinde de etkisi vardır. Bu etki, bir yönüyle siyasal kurumları etkilerken diğer yönüyle siyasal davranışları yeniden şekillendirmektedir. Siyasal yapı ve siyasal davranışlar arasındaki bu etki-tepki ilişkisinin anlaşılabilmesi ise, ancak bir toplumun siyasal kültürünün incelenmesiyle mümkün olmaktadır. Bu yönüyle siyasal kültür aslında kökleri eskiye dayanan bir düşüncenin yeni ifadesidir. Ancak bir toplumun ya da grubun davranışlarını biçimlendiren hatta siyasal sistemin sürekliliğini sağlayan değerlerin ve inançların önemi kabul edilmiş olmakla birlikte, birçok düşünür, değer, inanç gibi kavramları siyasal kültürün bir parçası olarak görmemiştir. Siyasal yapı ve davranışlar arasındaki bu etki tıpkı Alman filozof Herder'de olduğu gibi genel olarak kültür kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır. (Heywood, 2007:290) Ancak 20. Yüzyılla birlikte siyasal kültür siyasal sistemin belirleyici ögesi olarak literatürde yer almaya başlamıştır. İlk kez 1956'daki çalışmasında "*siyasal kültür*" kavramını kullanan isim G. Almond olmuştur. (Almond, 1956: 391-393) 1960'lı yıllarla ise kavram Samuel Beer, S. Verba, Lucien W. Pye, Seymour M. Lipset ve Robert Dahl gibi siyaset bilimciler tarafından kullanılmaya başlanmış ve siyaset biliminin önemli bir ögesi hâline gelmiştir. (Gibbins, 1989: 3-4)

Her kültür tipi, belirli bir siyasal yapı ile birleşir. Bu açıdan siyasal kültür ile siyasal yapının uygunluğu sorunu siyasal gelişme yönünden önem taşımaktadır. Bu durumu Almond ve Verba'nın çalışması¹ üzerinden açıklayacak olursak; yerel kültür, merkezîyetçi olmayan bir geleneksel siyasal yapıyla uyum gösterirken, bağımlılık kültürü daha çok merkezîyetçiliğin üstün olduğu otoriter bir yönetime denk düşmektedir. Katılımcı kültür ise demokratik geleneğin güçlü olduğu bir siyasal iklime ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden eğer bir toplumda siyasal kültür, siyasal yapının bir unsuru olan hükümet sistemiyle uyum içinde değilse, o ülkede siyasal sistem düzensiz ve krizlerle dolu bir görünüm arz edecektir. Siyasal kültürün hükümet sistemleriyle ilişkisi bu açıdan bir ülkede hükümet sisteminin demokratik bir süreklilik içinde et-

1 Almond ve Verba üç farklı siyasal kültür tipinin varlığından söz etmektedir; siyasal kültür tipleri, Yöresel kültür, Uyruluk kültürü ve Katılımcı kültürdür. Yöresel kültürde, vatandaşlar merkezî bir hükümetin varlığından neredeyse habersizdir. Uyruluk kültürü ise gelişmiş demokrasilerde nadiren görülür, ancak izlerini kırsal kesimin izole topluluklarında veya devletin insanların yaşamında varlığını hissettirmedeği ve sayıları hızla artan şehir içindeki yoksul mahallelerde bulmak mümkündür. Uyruluk kültüründe vatandaşlar kendilerini siyasal sürecin katılımcı bir ögesi olarak görmezler, tıpkı diktatörlük altında yaşayan halklar gibi kendilerini devletin tebaası olarak görürler. Katılımcı kültürde ise vatandaşlar hem sisteme katkıda bulunabilecekleri hem de sistemden etkiledikleri inancını taşırlar. Bu yüzden de katılımcı tavra sahip insanların istikrarlı bir demokrasinin örnek vatandaşları olduğu varsayılır. Bkz. Hague R. & Harrop, M. (2004). *Comparative Government and Politics an Introduction*. (Altıncı Baskı). New York: Palgrave Macmillan Press, 89-90.

kinlik sağlayabilmesiyle yakından ilişkilidir. Örneğin Almond ve Verba'nın çalışmasında ABD ve İngiltere'de var olan katılımcı yurttaşlık kültürünün o ülkede hükümet sistemlerinin (ABD ve İngiltere'de farklı hükümet sistemleri var olmasına rağmen) gücünün dayanağını teşkil ettiği görülmektedir. Bu kapsamda Meksika, Brezilya ve Türkiye gibi ekonomik olarak gelişmekte olan ve demokratik kurumsallaşması yetersiz ülkelerde hükümetlerin istikrarı siyasal kültürle uyumlu bir hükümet modelinin uygulanmasıyla yakından ilişkilidir. Çünkü bir ülkede siyasal kültürle uyumlu bir hükümet sistemi uygulandığında o ülkede siyaset istikrar kazanmakta ve bunun sonucu olarak ekonomik büyüme ve refah artmaktadır. Ayrıca ekonomik büyüme ile birlikte demokrasinin kalitesi de yükselmektedir. Gerçekten de Dünyanın gelişmiş demokrasilerine bakıldığında ekonomik olarak gelişmiş ülkelerle karşılaşmaktayız. Bu ülkelerin önemli ortak noktası ise siyasal gündemlerinde hükümet sistemi değişikliği tartışmalarının önemli bir yer tutmamasıdır. Çünkü bu ülkeler siyasal kültürleriyle uyumlu bir hükümet sistemini en az bir yüzyıldır sürdürmektedir.² Ancak bu noktada siyasal kültürün dinamik bir olgu olduğunu da unutmamalıyız. Bu yüzden de zaman zaman bu ülkelerde de büyük çaplı olmasa da hükümet sistemi değişiklikleri olduğunu görmekteyiz.

2. TÜRK SİYASİ KÜLTÜRÜNÜN YAPISAL GÖRÜNÜMÜ

Batılılaşma ve gelenek arasında tarihsel süreçte şekillenen Türk siyasi kültürü, Osmanlı'nın modernleşme çabalarından cumhuriyet dönemine uzanan bir seyrinde, zaman zaman darbelerle bölünen bir demokratikleşme süreci içerisinde gelişmiş ve bugünkü şeklini almıştır. Osmanlı'dan miras kalan siyasal alan, Cumhuriyetle birlikte devletçi - laik çizgi ile muhafazakâr - liberal çizgi arasında artan bir bölünme içinde şekillenmiştir.³ Bu bölünme içinde devletçi-laik çizgi, özellikle ulus-devletin inşasında kendi devletine uygun yurttaşın yaratılmasına öncelik vermiş ve batılılaşmayı jakoben bir tarzda uygulamıştır. Bu tarz, süreç içinde diğer cephenin de kendi kimliğini inşasına zemin hazırlamıştır. Bu diğer grup muhafazakârlığı ön planda tutarken sermaye birikimine ve dini özgürlüklere önem vermek suretiyle liberalizmin bazı değerleriyle (eşitlik, yerellik, özgürlük⁴) uyumlu bir ilişkiye de açık olmuştur. Özellikle Demokrat Parti (DP) ile birlikte Türkiye'de muhafazakârlar, liberalizm ile daha da yakınlaşmıştır. Çünkü DP, muhafazakâr yapısının⁵ yanında

2 1962 yılında Fransa Anayasasında yapılan değişiklik bu açıdan istisna teşkil etmektedir. Fransa'da sistem 1962 yılındaki anayasa değişikliğiyle radikal bir şekilde değişmiştir.

3 Bu bölünmeyi Şerif Mardin merkez - çevre olarak nitelerken, Emre Kongar devletçi/seçkinler - gelenekçi/ liberaller olarak kavramlaştırır. İdris Küçükömer ise batıcı - laikler ile doğucu-İslamcılar tanımlamasını yapmaktadır.

4 Buradaki özgürlük bireysel özgürlükten ziyade toplumda hâkim olan inancın serbestçe yaşanmasını temsil etmektedir. Özellikle bu özgürlük tartışması kamusal alanda kendisini hissettirmiştir. Çünkü kamusal alanın devlet tarafından tanımlanması, hangi talep ve tercihin kamusal alanda var olup olamayacağını da belirlemektedir. Bkz. Mahçupyan, E. (2007). Osmanlı'dan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset. (Dördüncü Baskı). Kamusal Alan. *Doğu Batı Dergisi*. 2(5), 26.

5 DP muhafazakârlığı, liberal değerleri dışlayan bir tutumdan ziyade devrimlerin rijitliğine ve salt akılcılığa karşı maneviyatı da kapsayan bir tutumla ilişkilidir. Pratikte ve uygulamada DP'nin muhafazakarlık ideolojisinden anladığı şey, bir ideoloji olarak muhafazakar fikirler ve doktrinlerle

ekonomik olarak liberal politikalar uygulayan ve tek parti döneminin korporatizmini bu politikalarla yıkmaya çalışan bir siyasal program uygulamaya çalışmıştır. Aslında, muhafazakârlıkla liberalizm arasındaki bu beraberlik yalnızca Türkiye'ye has bir durum değildir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde liberal ekonomideki büyüme, muhafazakârlıkla liberalizmin birlikteliğine zemin hazırlamıştır. (Özipek, 2005:140) Özellikle muhafazakârlığın kendine ait bir ekonomik sisteminin olmayışı ve özel mülkiyete verdiği önem ile birlikte iki kutuplu dünyada sosyalizmin muhafazakârlıkla toplumsal nedenlerle çatışması, muhafazakâr grupları liberal düşüncelere yaklaştırmıştır.

Türkiye'deki bu ilişki özellikle İngiltere'deki muhafazakâr parti pratiğiyle benzerlikler göstermektedir. Fransa'daki katı gelenekçilik ile jakoben aydınlanmanın çarpışmalarından etkilenen İngiltere'yi, bu çatışmadan kurtarmayı amaçlayan Sir Robert Peel, muhafazakârlığı modern öncesine dönük bir tutuculuktan çıkarıp ılımlı reformları destekleyen bir hareket haline getirmiş ve böylece aristokratik muhafazakârlığı liberal değerlere açmış ve o tarihten bugüne İngiltere'de geleneklerine düşkün ama liberal değerlerle uyumlu bir siyaset anlayışının temelini atmıştır. (Adelman, 2014: 89-90) Bu anlayışın arka planındaki kişi ise Edmund Burke'dir. Burke'e göre, tarihsel açıdan Avrupa medeniyetinin ve sosyolojik açıdan da toplumsal düzenin en büyük destekçilerinden birisi olan dinin ve geleneksel kurumların, siyasal düzeyde yani devlet içinde de önemli işlevleri bulunmaktadır. Burke'nin din ve gelenek üzerindeki bu değerlendirmesi modernleştirici politikaların aşırı rasyonel yönüne yönelik bir eleştiriyle birlikte, siyasal iktidarın keyfi ve zorbaca eylemlerine karşı getirilen bir sınırlamayı da içermektedir. (Burke, 1993: 92) Bu açıdan, Türkiye'de muhafazakâr siyasetin liberal değerlerle yan yana gelmesi aşırı modernleştirici politikalara bir karşı koyuşla yakından alakalıdır. Her ne kadar Türk muhafazakârlığı modernleşmeyi ve batılılaşmayı savunan bir düşünceye sahipse de, Kemalizm'in radikal modernleşmesine karşı daha yavaş ve tedrici bir süreci öngörmekte ve geleneği de modernleşme sürecine dâhil etmek istemekteydi. (Aktaşlı, 2011:150)

Tarihsel süreç içerisinde yukarıda belirttiğimiz süreçler, kırılmalar ve bloklaşmalar etrafında Türk siyasi kültürünün genel özelliklerini aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz;

a) Türkiye'de toplum kendi içinde yeterince farklılaşmamıştır (Türkiye'de sivil toplum alanı batı demokrasilerinden farklı olarak burjuva sınıfı – işçi sınıfı ayrımı üzerinden bir toplumsal çatışma ve uzlaşma ile gelişmemiştir)⁶ ve bireyden önce toplum anlayışı hâkimdir. Bireyselleşmeden ziyade topluluk içinde anlam bulma eğilimi Türkiye'de cemaat sayılarındaki fazlalık ve bu cemaatlerin toplumsal ilişki-

(yeniden dağıtım, gelenek, pragmatizm, organizmacılık ve mülkiyet gibi) de uyumludur.

6 Özellikle 18. Yüzyıl sonrasında toplumun dünyayı algılama ve gelecek tasavvurlarını şekillendirme açısından bireyi referans alan farklı ideolojilerin sosyal ve siyasal alandaki yansımaları, insanların düşünce, tutum ve davranış kodlarını şekillendiren eğilimlerinin modernizm ve postmodernizm gibi olgularla farklılık göstermesi, burjuva ve işçi sınıfı arasındaki mücadelenin batıda toplumsal ilişkileri biçimlendirmedeki kurucu rolü ile sendikalaşma ve sivil toplum örgütlenmeleri toplumsal farklılaşmanın önemli yelpazeleridir. Türkiye'de toplumsal farklılıklar bu açılardan yeterli düzeyde değildir.

leri düzenlemedeki rollerindeki gücünde kendini göstermektedir. Yine lidere (otoriteye) itaat, bu ilişki biçiminden ve tarihsel olarak otoriteyi temsil eden figürlere (sultan, şeyh vb.) itaat geleneğinden beslenen bir durumdur. Bu durumun bir sonucu olarak farklılaşmanın ifadesi güçleşmekte ve farklılaşmanın dile getirilmesi ayrıştırıcı bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Bu durum siyaset alanını da yakından etkilemektedir. Özellikle günümüzde Türkiye’de siyasal partilerin liderle özleştirilmeleri ve parti içinde liderin sahip olduğu etki bu geleneksel siyasal ve toplumsal kültürün bir yansımasıdır.

b) Türkiye’de toplumsal hayatın bütün alanları siyasetle ilgili görülmektedir. Bu yüzden de siyasetin müdahale alanı oldukça genişlemiştir. Vatandaş her türlü isteğinin devlet tarafından karşılanmasını beklerken, devlet de kendisinde her alanda sınırsız müdahale hakkını görmektedir. Ayrıca, her türlü isteğin devlet tarafından karşılanmasının beklenmesi beraberinde ise her şeyin siyaset aracılığıyla elde edilebileceği düşüncesini de getirmektedir. Bu durum Türkiye’de demokrasinin işleyişini zorlaştırmaktadır. Çünkü devlet verdiği ölçüde, her türlü sınırlandırmaya da muktedir bir otorite olmaktadır. (Turan, 1996:25)

c) Türk siyasal kültürünün diğer bir baskın unsuru uzlaşma eksikliğidir. Gün-lük yaşantılarımızda dahi toplumsal anlayışlarımızdan ödün vermek bir zaaf belirtisi olarak görülmektedir. Çünkü Türkiye’de toplumsal çatışmaların sınıfsal temeller üzerinden yaşanmaması ve bu çatışmaların zorunlu kıldığı uzlaşma ve müzakere(negotiation) süreçlerinin tarihsel olarak edinilmemesi, batıdan farklı olarak Türkiye’de uzlaşma ve müzakere etme süreçlerini geri bırakmıştır. Bu sebeple de uzlaşma rejimi olarak tanımlanan demokrasiyle, uzlaşmacı olmayan kültür arasında sürekli bir gerilim yaşanmaktadır. Bu gerilimin bir sonucu olarak da Türkiye’de muhalefet etme biçimleri sorunlu olmuştur. Türkiye’de siyaset sürekli içinde bir çatışmayı barındıran ve “uzlaş” kavramının olumsuz bir değer taşıdığı bir müzakeresizlik döngüsünün içine hapsedilmiştir. Bunun sonucu olarak da başarısız koalisyon dönemlerinde ortaya çıkan hükümet istikrarsızlıkları çoğu kez siyasal istikrarsızlıklara dönüşmüştür.

d) Türk siyasal hayatında belirleyici ve baskın olan devlet, eğer topluma demokrasi gerekiyorsa demokrasiyi, din gerekiyorsa dini, laiklik gerekiyorsa laikliği, kapitalizm gerekiyorsa kapitalizmi getirmiştir. Bu sınırsız ve aşkın devlet anlayışı kendi kutsadığı değerler doğrultusunda makbul vatandaşlardan oluşan bir toplumu hedeflemiştir. (Parlak, 2008: <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/236/turk-siyasal-kulturu-halksiz-iyaset/>.html 28.08.2016) Bu tanımlamadan anlaşıldığı üzere Türk siyasal kültürü, bireyin ve toplumun üzerinde kurduğu mutlak hâkimiyet ile üstünlüğü devlete tanıyan bir etatizm⁷ ile şekillenmiştir.

A. Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet

Siyasal muhalefet, yüzyılları kapsayan gelişme ve aşamalardan sonra; batı demokrasilerinde kurumsallaşmış ve siyasal mekanizmanın merkezinde yer almıştır. Demokratik sistemlerde, iktidara sahip olmak, seçimlere bağlı olarak kamuoyununun

7 Devlet iktidarına güçlü bir şekilde vurgu yapılması ve buna karşılık sosyal ve bireysel haklarda bu vurguya eşlik eden bir azalmanın olması durumu.

tercihi doğrultusunda oluşmakta ve iktidarların sürdürülebilirliği azınlık ve çoğunluğun bir denge içinde siyasal yaşamda yer alabilmelerine bağlıdır. Çünkü bugün hükümet olanların, gelecek seçimde muhalefet olabileceği ihtimali ve seçmenlerin iktidarı denetleme mekanizması olarak muhalefetin rolü, milli iradenin öteki yüzü olarak demokrasiler için önem arz etmektedir. (Tunaya,1982:349) Bu yönüyle çağdaş demokrasiler iktidar-muhalefet dengesine dayanmaktadır. Muhalefet; iktidarı denetlemek, özgürlüklere gelebilecek kısıtlamalara engel olmak gibi asli görevleri ile bu dengeyi sağlamaktadır. (Teziç, 2004: 333) Bu açıdan demokrasiyi işleten temel ilke olarak sınırlılık yani çevrenin iktidar karşısında siyasal, ekonomik ve sosyal açıdan korunaklı olması liberal demokrasinin bir gereği olmakla birlikte muhalefet kültürüyle de yakından ilişkilidir. Lord Acton'un belirttiği gibi: "Bir ülkenin gerçekten demokratik (özgür) olup olmadığı azınlıklara verdiği haklarla ölçülür". Yani demokrasilerde muhalefet, iktidar kadar önemli olan bir halk egemenliği organıdır ve bu açıdan muhalefeti bastırmak halkın egemenliğini bastırmak anlamına da gelmektedir. (Sartori,1996: 39) Demokratik toplumlarda bu anlamda ifade özgürlüğünün önemi daha fazla ön plana çıkmaktadır. Zira demokrasilerde yurttaşların siyasal kanaatlerinin oluşmasında ve tercihlerinin oluşmasında farklı görüşlerin serbestçe yarışabilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü muhalefet kültürünün sağlam bir zeminde var olabilmesi öncelikle fikirlerin özgürce tartışılabilmesine bağlıdır. (Beriş, 2015: 80)

Türkiye'nin siyasal kültürü ise, siyasal düzenden herhangi bir sapmaya asla tahammül göstermemiş, muhalefet hareketlerini ekseriyetle fitne ya da bölücülük olarak niteleyerek toplumdan yalıtılmış ve siyasetin dışına itmiştir. Bu engelleme yapılırken de seçim sistemi çoğu kez siyasal iktidara veya güce hizmet edecek şekilde ve çoğulculuktan ziyade çoğunlukçuluğa hizmet edecek şekilde kurgulanmıştır. Türkiye'de hali hazırda uygulanan seçim sistemi 1982 Anayasasının belirttiği temsilde adalet, yönetimde istikrar ilkesinden uzak ve liberal demokrasilerde pek rastlanmayan yüzde on barajı ile muhalif hareketlerin yaşama şansını azaltmaktadır. Yine nispi temsil sistemi ile birlikte milletvekillerinin partileri ile sıkı bir denetim/hiyerarşi ilişkisini kabul etmek zorunda kalması parti içi muhalefeti de önemli ölçüde engellemektedir. Böylece partiler arasında var olmayan muhalefet kültürü parti içinde de sağlanamamaktadır. (Buran, 2005: 129-132)

Bu tutumun arkasında ise Osmanlıya dayanan hâkimi mutlak aşkinci devlet anlayışı yatmaktadır. Bu durum Osmanlıdan Türkiye Cumhuriyetine, devletin topluluğun genel uyumunu sağlamakla görevli bir araç olarak düşünülmesinden ve devletin toplumu vesayetçi bir anlayışla yönetmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu anlayış, liberal demokrasilerde var olan siyasetin farklı fikirlerin yarışması olduğu anlayışının aksine, siyasetin işlevinin bir birlik yaratma olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu açıdan Türk Devleti ile Osmanlı arasında yapısal anlamda muhalefet anlayışı açısından bir farklılık yoktur. Kemalist devrim her ne kadar İslami/geleneksel çizgiden ziyade laik ve ulusçu çizgide siyaset yaparak siyasal meşruiyet zeminini değiştirse de temelde devlete ve seçkin anlayışa öncelik tanıdığından ve muhalefeti tehlikeli görmesi yönünden Osmanlı siyasal kültürünün bir devamı niteliğindedir. (Çaylak, 2014: 23-24)

Ömer Çaha Osmanlı Devleti'nin siyasal kültüründe muhalefet olgusunun meş-
rulaştırılmadığını ve muhalefet kavramına sürekli şüpheyle yaklaşıldığını belirt-
miştir. Osmanlı'nın merkezîyetçi yapısı ve İslam'ın devlet tasavvuru anlayışı bu
durumu tarihsel süreçte daha da pekiştirmiştir. Osmanlı siyasal kültürünün pazar
kökenli değerlerden ziyade statü eksenli değerler üzerine geliştiğini savunan Çaha,
bu durumun merkezîyetçi otorite tarafından desteklendiğini ve ekonomik grup-
ların kendi bütünsellikleri içinde özerkleşemediğini, bu yüzden de bu grupların
devlet nezdinde statü ve mevki edinmeye yöneldiklerini belirtmiştir. Bu durum ise
devletin topluma özel bir alan ya da muhalefet alanı bırakmaması ile sonuçlan-
mıştır. Aynı zamanda Osmanlı'da saray ile taşra kültürü arasındaki farklılık, mu-
halefet olgusunu dar bir alana, yöneten-yönetilen çizgisine hapsolmasına sebep
olmuştur. (Çaha, 2007: 142-147) Osmanlı siyasal kültüründeki bu yapı denetim ve
düzenin devamı düşüncesi çevresinde, toplumda ortaya çıkabilecek düşünsel her
türü farklılaşmayı "fesat" olarak algılama durumunu beraberinde getirmiştir. Bu
bakış açısı çevrede (taşrada) devlete karşı güvensizlik ve korku ile beraber otoriter
devlet-toplum ilişkisini beslemiştir. Cumhuriyet Türkiye'si de bu geleneği devam
ettirerek devleti kutsamış, seçkincilik ve ötekileştirme ile muhalefete büyük bir
hoşgörüsüzlük ile yaklaşmıştır. (Tosun, 2001: 206-207)

Türkiye'de demokrasinin bir türlü oturtulamadığı ve bu durumun 1923-
1960 arası dönemde, önce düzelir gibi olması sonrasında ise daha vahim bir
tabloya dönüşmesi Türk (siyasal) muhalefet geleneği çizgisinde savrulmalara
yol açmıştır. Bu çerçevede Türk demokrasi çizgisi ile muhalefet kültürü
aynı doğrultuda ilerlemiştir. (Durç, 2010: 67) Türk muhalefet geleneği, çok
partili yaşama geçiş ile birlikte belirli bir süre gelişme imkânı bulmuşsa da
iktidar partileri muhalefete karşı genellikle ikircikli ve olumsuz bir tavra
sahip olmuştur. Bu duruma ek olarak, hem devralınan miras (Osmanlıdan
günümüze muhalefet algısı) hem de demokrasideki kesintilerin bir sonucu
olarak Türkiye'de muhalefetin iktidar karşısındaki kurumsallaşma biçimi
sorunlu olmuştur. Türk siyasal kültüründe muhalefet, toplumsal yapının
her bir yönünü (ekonomik, sosyal ve kültürel) temelli bir tartışma konusu
yapmaktan ve iktidarı aşip ona yol gösterici olmaktan uzak kalmıştır. Türki-
ye'de bu açıdan muhalefet sadece devleti kontrol eden ya da siyasal iktidarı
elinde bulunduran partiye topyekûn bir saldırı üzerine oturmuştur.

Bir ülkede muhalefet ile iktidar arasındaki görüş ayrılıklarının aşırılaş-
ması ve derinleşmesi o ülkedeki siyasal istikrara ve hükümet istikrarına
zarar verir. Partiler arası politika zıtlığı ve seçmen tercihlerinin katı ve kes-
sin olduğu toplumlarda iktidarın muhalefete duyarlılığı azaltmaktadır. Tür-
kiye'de bu manada iktidar mücadelesi, parti isimleri değişse de merkez ile
çevre arasında gerçekleşmiştir. Çünkü Türkiye'de iktidarı alan her şeyi alır-
ken muhalefete hiçbir siyasal alan kalmamaktadır. Ancak, muhalefet sürekli
merkezi otoritenin baskısı altında olmasına rağmen kendisine gelişme alanı
bulabilmiştir. Marjinal denilebilecek aşırı partilerin yanı sıra etnisiteye, dine
ve milliyetçiliğe dayalı birçok parti sistem içinde var olabilmiştir. Ancak bu
partilerin (özellikle aşırı olarak nitelendirilenlerin) Türkiye'de var olan ku-

rucu felsefe açısından sapma olarak görülmesi, muhalefet partilerinin hukuk eliyle veya askeri darbeler ile birçok defa kapatılmasına neden olmuştur. (Cihangir, 2004: <http://www.koprudergisi.com/index.599//.html> 30.06.2016)

Türkiye’de son yıllarda muhalefetin konumsal paradigmasında da önemli bir değişiklik yaşanmıştır. Çevrenin, güçlü ve istikrarlı siyasal iktidar aracılığıyla merkeze yerleşmesi ve kamu bürokrasisini kontrolü altına alması, ülke demokrasisinin gelişmesi açısından oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Ancak çevrenin merkeze yerleşmesi, ülke siyasetinde merkeze yerleşen çevrenin iktidarını dengeleyebilecek ve ona alternatif olabilecek güçlü bir muhalefet oluşturmama sorununu beraberinde getirmiştir. (Tuncel & Gündoğmuş, 2012: 139) Merkezin geleneksel sahiplerine karşı etkili bir muhalefet kaynağı olan çevresel faktörlerin büyük bir kısmı çevreyi terk ederek merkezde konumlanmaya başlamıştır. Merkezde konumlanan çevrenin boşalttığı alanın geleneksel merkez tarafından doldurulması ise henüz söz konusu olmamıştır. Çünkü geleneksel merkez, çevreye konumlanıp merkezin yeni sahiplerine muhalefet edecek ve her şeyden önemlisi demokratik yollardan onlara alternatif olacak bir muhalefet kültürüne yabancıdır. Bu potansiyel eksikliği, geleneksel merkezin siyasal alandaki temsilcisi konumunda olan CHP’nin ülke siyasetinde bir konumlanma sorunu yaşamasına da sebep olmaktadır. (Tuncel & Gündoğmuş, 2012: 151)

B. Türkiye’de Parti Disiplini ve Lider Etkisi

Çağdaş demokrasi, partiler demokrasisidir. Demokrasiyi partiler işletmekte ve taşımaktadır. Bu nedenle siyasi partiler hem siyasal sistemin hem de hükümet sisteminin işleyişini doğrudan etkilemektedir. Siyasal partiler bu açıdan modern demokrasiler için önemli bir konumdadır. Bu başat organizasyon genel olarak kendisini siyasal bir etiketle tanımlayan, yasal ve meşru yolları kullanarak, sürekli ve istikrarlı bir örgüt aracılığı ile seçmenlerin desteğini sağlayarak devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye ve elde tutmaya çalışan siyasal bir topluluk olarak tanımlanabilir. (Sarıbay, 2001: 6) Burada en önemli unsur, siyasal iktidarı ele geçirmek veya hiç değilse onu başka partilerle paylaşmaktır. Bütün partilerin ortak hedefini oluşturan bu unsur, onları diğer sosyal gruplardan ayırt etmeye yarayan temel kriterdir. (Kapani, 2007: 176) Siyasal partiler bu ortak amaçların dışında çeşitli yönlerden birbirlerinden farklılaşırlar. Bu farklılaşma ise genellikle içyapı, örgütlenme, sosyal taban ve ideoloji gibi unsurlardan kaynaklanmaktadır. Seçmenler de bu farklılaşma içinde kendisine yakın gördüğü partiyi seçmektedir.

Siyasi partilerin örgüt içi düzenlerinin, demokrasinin temel esaslarına uygun biçimde yapılanması, partilerdeki oligarşik eğilimleri ve baskıları engellenmesini sağlamaktadır. Ayrıca, demokratik örgüt yapısının kurularak lider, teşkilat, organlar ve adayların demokratik yöntemlerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması, modern demokrasilere uygun siyasal partiler için zemin hazırlamakla birlikte parti içi demokrasiyi de ayakta tutmaktadır. (Tuncay, 2000:52) Parti içi demokrasi özellikle demokrasinin kurumsallaşması ve siyasette rekabetin dinamik kalması adına önemli bir unsurdur. Ancak Türkiye başta olmak üzere pek çok demokraside parti oligarşisi veya lider etkisi sorunu, demokrasinin kurumsallaşmasını engellemektedir. Birçok defa *Oligarşinin Tunç Yasası* hükümet

sistemi ve siyasal yapıdaki farklılıklara rağmen partilerin içinde egemen olabilmektedir. Bu noktada parti içi demokrasinin gerçekleşmesini etkileyen unsurlar önem arz etmektedir. Bu unsurlar ise sırasıyla; siyasal kültür, sosyal yapı, ekonomik yapı, siyasal rejim, seçim sistemi ve parti liderliğidir. Esasında, ele alınan tüm bu faktörler birbirlerinden etkilenecek şekilde oluşmaktadır, ancak birincil nitelikte önem arz eden ve tüm değişkenleri etkileyen unsur, siyasal kültürdür. (Tuncay, 2000:53) Diğer taraftan Duverger, siyasal parti liderliğinin görünüşte demokratik, gerçekte oligarşik olduğunu söylemektedir. Devletin seçim sistemi, parti liderliğinin oligarşik mahiyetini ve iç çemberlerin oluşumunu, belli ölçüde etkiler görmektedir. Eğer hiçbir aday, parti komitesinin onayı olmaksızın seçilme şansına sahip değilse parti liderleri gelecek parlamento üyelerinin seçiminde başrolü oynarlar. Çünkü burada parlamento üyeleri, iç çember tarafından seçilir ve parti, kapalı bir çevre haline alır. (Duverger, Siyasi Partiler: 53) Gerçekten de parlamber sistemlerde parti disiplininin güçlü olduğu gözlemlenmektedir. Bunda özellikle yürütmenin yasamanın içinden doğması ve başbakanın hem milletvekili hem de parti genel başkanı olması etkili olmaktadır.

Parti içi demokrasinin gelişmesi ve parti içyapılarında demokratik teamüller oluşturmasında liderlerin rolü önemlidir. Demokratik geleneğin oluşması ve terçihlerimize yansması, öncelikle liderlerin doğru ve düzeyli bir siyasa üretmesine ve demokratik usulleri benimsemesine bağlıdır. Ayrıca liderlerin ve etrafında bulunan kadroların kişisel ihtiras ve kıskançlıklarından arınması, parti örgütünü kendi denetimi altında tutmaması, demokratik geleneğin parti içinde oluşması için gerekli diğer şartlardır. Aksi takdirde partilerde liderler ve ona sadakatle bağlı belirli bir dar grubun hâkimiyeti söz konusu olabilmektedir. Lider odaklı parti yapısı, uzun yıllar boyunca aynı kişilerin - liyakatli değil, sadakatli kişiler - partiyi yönetmesine zemin hazırlayabilmektedir. Bu durum beraberinde liderlerin çevresinde uzman nitelikli kişilerden ziyade lidere itaat edenlerin parti yönetiminde egemen olmasına sebep olmaktadır. (Tuncay, 2000:185) Çağdaş toplum ve siyasal rejim için önemli olan demokrasinin parti içinde sağlanamaması ve liderlerin birinci adam olma isteği, ondan sonra gelebilecek olan yeni siyasetçilerin yetiştirilmesini önlemektedir. Bu soruna Türk siyasal hayatında da sıkça rastlanmaktadır. İster iktidar partisi isterse de muhalefet partileri olsun parti içi demokrasi en ufak bir muhalefete şans tanımamakta ve bu tür hareketleri Türk muhalefet geleneğine uygun bir şekilde fitne olarak tanımlamaktadır. Türkiye’de parti liderleri bu yüzden adeta birer kuvvet komutanı gibi emir veren ve mutlak itaat bekleyen liderler olmuşlardır. Ama bu yönetim anlayışının oluşumunu sadece liderlerin tutumuyla açıklamak da eksik olacaktır. Çünkü Türkiye’de toplum kendisini liderle özdeşleştirme eğilimi göstermekte ve partilerin etiketi programlarından çok liderleri olmaktadır. Türkiye’de hem sol hem de sağ partilerde bir oligarşi durumuna rastlanmasında bu siyasal algılayışın etkisi oldukça fazladır. (Yıldız, 2012: 242)

Duverger’in parti sınıflandırmasında tanımladığı partinin milletvekillerine hâkim olduğu sistem başlığı bu açıdan tam da Türkiye’deki parti disiplininin açıklanmaktadır. Gerçekten de Türkiye’de partiler liderin etrafında tam bir merkezileşme eğilimi göstermekte ve tüm partilerde parti içi muhalefet yarı hukuksal mekaniz-

malar işletilerek etkisiz hale getirilmektedir. Bu derece sert bir parti disiplini, siyasal kültürle açıklanabileceği gibi, parlamenter sistemin bir zorunluluğu olarak da açıklanabilir. Çünkü parlamenter sistemler genellikle güçlü parti yapılarını zorunlu kılar ki İngiltere bu duruma uygun bir örnektir. Ancak Türkiye’de siyasal kültür ve partilerin iki eksen üzerinden birbirlerini biz ve onlar şeklinde kategorize ederek kendilerini ifade etmeleri ve parti içindeki her muhalif hareketi “biz” in içinden çıkmak şeklinde algılanması ile beraber liderin güçlü pozisyonu parti içi demokrasiyi zayıflatan unsurlar olmuştur. (Turan, 2011: 9-11)

Tüm bu tartışmalar çerçevesinde Türkiye’nin parti içi demokrasi sicilinin pek de iyi olmadığı görülmektedir.⁸ Partiler genellikle liderin ilk ve son sözü söylediği bir azınlık tarafından yönetilmektedir. Partilerin programlarında ve ideolojilerinde önemli farklılıklar bulunmasına karşın bir azınlık tarafından yönetilme durumu ortak bir karakterdir. Görünürde her ne kadar her parti, tüzüklerinde yer alan demokratik usuller çerçevesinde organlarını seçmekte ve karar almakta ise de delege sistemi lidere önemli bir güç sağlamaktadır. Türkiye’de seçim sistemi de liderin pozisyonunu destekler niteliktedir. Özellikle nispi temsil sisteminde dar bölge seçim sisteminin aksine milletvekili adaylarının kişiliklerinin seçime etkisinin görece az olması ve parti liderlerinin seçmen kitlesine karşı birincil sorumlu konumda olmaları bu hâkim durumu pekiştirmektedir. (Diamond, 1995: 135) Yine partilerin kendi içyapılarını demokratikleştirmemeleri, toplumsal kurumlarla ve devletle ilişkilerini doğru bir temele oturtamamaları, ilkelerden çok fırsatçılığa dayanmaları, karizmatik liderlerin etkinliğine bağımlı olmaları ve parlamenter sistemin varlığı Türkiye’de siyasal partilerin kurumsallaşmasını ve parti içi demokrasilerini geliştirmelerini engellemektedir. (Parla, 2002: 131)

C. Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasinin Kurumsallaşması

Demokratik sistem⁹, iktidarın yanında muhalefetin de olduğu, çoğunluğun yanında azınlığın da haklarının kabul edildiği bir sistemdir. Bu sistem, yöneticilerin seçimle başa geldiği, yönetilenlerin iktidarı belirleyebildiği ve hukukun egemen olduğu bir yapıdır. Bu açıdan demokratik bir devletin varlığından söz edebilmek için siyasi iktidarın temel olarak dört ilke ve kuruma sahip olması gerekmektedir: seçimler ve temsil, siyasi partiler, çoğulculuk ve hukukun üstünlüğü. (Aydın, 2008: 114) Bu kriterlerden bir veya birkaçında meydana gelebilecek eksiklikler bir demokrasinin istikrarsız olmasına sebep olabilmektedir. Bu noktada diğer bir önemli etmen de demokrasinin kurumsallaşmasıdır. Bir demokratik hükümet sis-

8 Saime Müjde Önal’ın “Türkiye’de Parti içi Demokrasi: AKP ve CHP Örneği” adlı tez çalışmasında milletvekilleri ile yaptığı röportajda ortaya çıkan sonuç çarpıcıdır. Önal, çalışmasında Ak Parti ve CHP milletvekillerinden; Erol Tuncer, Altan Öymen, Mehmet Dülger, Ersönmez Yarbay, Ertuğrul Yalçınbayır, Ertuğrul Günay ve Hakkı Ünlü gibi isimlere yönelttiği “partinizde parti içi demokrasi var mı?” sorusuna bütün milletvekilleri “yok” cevabını vermiş, hatta bir kısmı Türkiye’deki hiçbir partide, parti içi demokrasi olmadığını iddia etmiştir.

9 Demokratik sistemden kast edilen çağdaş demokrasidir. Çağdaş demokrasinin unsurları ise şunlardır; a) sınırlı çoğunluk egemenliği, b) adil ve serbest seçim, c) iktidarın temsil yoluyla devredilmesi. Bu açıdan çalışmada kast edilen demokratik sistem otoriter demokrasilerin karşısında yer alan çağdaş demokrasilerdir. Bkz. Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorilerine Geri Dönüş*. T. Karamustafaoglu, M. Turhan. (Çev). Ankara: Yetkin Yayınları, 32-35.

teminin sağlıklı ve sürekli bir şekilde işlemesi, o sistemdeki denge ve fren mekanizmalarının demokratik gelişmişlik düzeyiyle gösterdiği uyumla doğru orantılıdır. Kurumsal demokrasi bu açıdan siyasa ve yönetime ilişkin kararların, yöneticilerin somutlaşmış iradesi olarak değil, öngörülebilir bir hukuksal denetim içinde kurumsal olarak ortaya çıkmasını ifade eder. Bu tarz bakış açısıyla kavrama yaklaşımlarına göre kurumsal demokrasi, insan haklarına saygılı, hukukun üstünlüğüne bağlı ve özgürlüklere imkân tanıyan bir sistemdir. (Küçük, 2016: <http://www.liberal.org.tr//.html> 24.07.2016) Ayrıca kurumsal demokratik yapının oluşumu ve sürdürülebilmesi ülkelerin benimsedikleri demokrasi modelleriyle (çoğulcu-çoğunlukçu) yakından ilişkilidir. Çünkü çoğulcu demokrasinin çoğunluk despotizmine dönüşmesi, toplumun ortak çıkarını temsil eden milli iradenin, çoğunluğun iradesine indirgenmesi özellikle gelişmekte olan demokrasilerde karşılaşılan bir sorundur. Çoğunlukta bulunan grup, toplumdaki farklı grupların en büyüğü olmakla, aslında “en büyük azınlığı” oluşturduğu ve çoğunlukta grubun toplumun tamamını temsil edemeyeceğini göz ardı edebilmektedir. (Sartori, 1996: 148) Bu yaklaşım, milleti seçmenler topluluğuna indirgerken, milletin iradesinin ortaya çıkışını da seçimler ve yöneticilerin seçilmesiyle sınırlamaktadır. Böylece, parlamentoda çoğunluğu oluşturan ve hükümeti kuran parti, milli iradenin tek temsilcisi olarak görülmekte ve muhalefet veya azınlıkların düşünceleri dışlanmaktadır. Milli iradeyi, çoğunluğu eline geçiren grubun iradesine indirgeyen bu yaklaşım, toplumsal uzlaşma, müzakere edebilme, muhalefeti canlı tutma ve özgürlükleri koruma açısından çoğunluğun hâkimiyeti anlayışını hâkim tutarak bu unsurları baskılayabilmektedir. (Sarıbay, 2001: 34) Bu anlayış, liberal demokrasinin kuvvetler ayrılığı, özerk kurumlar, sınırlı devlet, anayasa yargısı, idarenin yargısal denetimi, sivil özgürlükler gibi ilkelerini milli iradeyi sınırlayan yapılar olarak görme eğilimindedir. (Hakyemez, 2003:74-76)

Demokrasinin gelişebileceği bir siyasal ortam için, birtakım demokratik, siyasal, kültürel öğelerin var olması gerekir. Bu öğeler, birbirleriyle yarışan siyasi partilerin varlığı ile adayların birbirine karşı hoşgörülü olmaları; siyasi partiler, gönüllü kuruluşlar, dernekler gibi birtakım örgütlerin ortak hedefler doğrultusunda birbirlerine ve başkalarına karşı itimat etmeleri; demokrasinin kurum ve kuruluşlarına vatandaşın güven duyması; siyasal kararların alınması hususunda vatandaşların etkin olması ve bunun için de vatandaşın siyasal ilgi ve bilgiyle donatılmasıdır. (Kalaycıoğlu, 2005: 26-27) Çünkü bu unsurlar demokrasinin kurumsallaşmasının ön koşuludur. Türkiye’de ise demokrasi bu unsurlar açısından yetersiz ve eksik bir kurumsallaşmaya sahiptir. Osmanlı’da ve Türkiye’de demokrasi, Türkiye’nin kendine özgü tarihsel ve toplumsal koşullarında şekillenmiş ve batı demokrasisinden farklı bir süreç takip etmiş ve farklı sorunlarla yüzleşmiştir. Her şeyden önce, Türkiye’de demokrasi - modernleşme devlet eliyle gerçekleştirildiği için - bir devlet sorunu olarak algılanmış; demokrasinin toplumsal, kültürel ve hatta siyasal temelleri ve kaynakları görmezden gelinmiş ve bunlar devlet ricali tarafından ciddiye alınmamıştır. Demokrasinin en önemli öznesi halk olduğu hâlde, Türkiye’de halk modernleşme hareketinin bir nesnesi olarak kabul edilmiş ve bu sebeple halktan gelen talep ve istekler hiçbir zaman dikkate alınmamıştır. Bu talepler dikkate alınmadığı

gibi, bu talep ve istekler gayri meşru yöntemlerle ve bazen de şiddete başvuruyla bastırılmıştır. (Açıkgöz, 2008: <http://www.koprudergisi.com/>. html 08.08.2016)

Bu kapsamda muhalefete karşı olan tutum, Türkiye’deki demokrasi kültürü hakkında az çok bilgi vermektedir. Mardin, Türk siyasi kültüründe, muhalefete karşı düşman bir ögenin var olduğunu ifade etmektedir. Zira bir siyasal partinin muhalefete karşı aldığı bu olumsuz tavır, o siyasal partinin birkaç dönem iktidarda kalmasına zemin hazırlayabilmektedir. Demokrasinin kurumsallaşması çerçevesinde muhalefete karşı olan bu tutum değerlendirildiğinde Türkiye’de demokrasinin neden sorunlu geliştiği anlaşılabilir. Ayrıca Türkiye’de muhalefete karşı olan bu algı, Mardin’in ifadesiyle “sosyal ve iktisadî yaratıcılığın engellenmesi” boyutunda da önemli kayıplara sebebiyet verebilmektedir. Bu durum da Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşmasını tehlikeye atan diğer bir sebeptir. (Mardin, 2006: 191-193) Muhalefetin bu algıya biçimi kendisini “biz” ve “onlar” ayrımında hissettirmektedir. Türk siyasi hayatı bu açıdan kendi kültür alanını “biz” ve “öteki” çatışması üzerine inşa etmiştir. Seçkinler, Osmanlıdan bu döneme toplumsal kültürü dışlayarak kendi kültürel değerlerini modern bir değişimin aracı olarak kabul ettirmeye çalışmış, siyasal alanı bireyin ve toplumun denetlenmesi ve sınırlanması için araçsallaştırmışlardır. Zaman zaman kullandığı araçların değişmesine rağmen, devletin bölünmez bütünlüğü amacıyla ödün vermeyen hâkim siyasi kültür; toplumun güvenliğini kutsayan monolitik anlayış dâhilinde, denetimi elinde tutmak için içeride veya dışarıda sürekli düşmana ihtiyaç duymuştur. (Çetin, 2004: 170-178)

Türkiye’nin tarihini demokratikleşme girişimlerinin tarihi olarak tanımlayan Karpat, ancak bunun henüz başarılamadığını, tam bir demokratikleşmenin sağlanmadığını söyler. (Karpat, 2010: 23-24) Kuşkusuz bunda, hem devleti kutsallaştıran ve bireyi devlete hizmet ettiği ölçüde ve sürece önemseyen hâkim paradigmanın hem de demokrasiyi içselleştirmemiş ve kendi ideolojik siyasi beklentileri ölçüsünde bir demokratik algıya sahip olan toplumun payı büyüktür. Yönetici elit ve siyaset etme pratiği açısından bakıldığında kuruluşundan bu yana, bireysel ve toplumsal hak ve özgürlüklerin çoğu zaman devletin bekası için tehlike arz ettiği düşüncesinden temellenen vesayetçi demokrasi anlayışı, Türkiye’de demokrasinin temel karakteristiği haline gelmiştir. Türkiye’de hâkim olan demokrasi anlayışı, Ögün’ün belirttiği şekliyle, özgürlükçü içerikten yoksun bir mahiyet arz etmektedir. Bu yüzden de Türkiye’de demokrasi kültürü ya da anlayışı, antik demokrasinin saflığı düzeyinde kalmıştır. Demokrasiden anlaşılan sadece kuru bir eşitlikçiliktir. Bu anlamda Türk demokrasisi bütün modern donanımına rağmen, dünyanın en arkaik demokrasilerinden birisidir. (Ögün, 2004:84) Çünkü modern batı demokrasileri, bireyin toplum ve devlet adına feda edilmemesi, çoğunluğun tahakkümüne karşı, azınlığın hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınması gibi temel değerler üzerine inşa edilmiştir. Bu inşanın temel iki unsuru da birey ve sivil toplum olmuştur. Sivil toplum, birey ve toplulukların hissettikleri baskıyı geriletmek ve daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak adına örgütlenerek, siyasi otorite karşısında taleplerini dile getiren yapılar ve bu yönleriyle demokrasiler için bir olmazsa olmazdır. (Bilge, 2011: 356) Türkiye’de 1945’ten beri, demokratik iktidarın partiler arası bir rekabet sonucu belirlenmesine rağmen, demokrasinin kurumsallaşması için gerekli olan bireysel özgürlükler ve gö-

nüllü kuruluşlara dayalı olarak siyasal süreci etkileyen, denetleyen bir sivil toplumun aynı oranda geliştiğini ve benimsendiğini söylemek mümkün değildir.

Türkiye’de demokrasinin pekiştirilmesi ve özellikle derinleşmesinde büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Türkiye’de kurucu felsefe, milli birlik ideali çerçevesinde demokrasiyi benimsenmekle birlikte, demokrasiye hiçbir zaman toplumu bir arada tutmaya yardım edecek bir araçtan öte işlevsel bir anlam yüklememiştir. Bu yüzden de halkın tercihleri beğenilmediğinde bu irade, demokratik sisteme müdahalelerde bulunmuş ve demokratik siyaseti kesintiye uğratmıştır. Ayrıca siyasi partilerin halkın beklentilerine uzak ve aşırı popülist dili demokrasinin kurumsallaşmasını yavaşlatmıştır. (Heper, 2010: 249-250) Yine 1950’den sonraki dönemde de Türkiye’de demokrasi, doğrusal bir çizgi takip etmemiş, askerî müdahalelerle sürekli kesintiye uğramıştır. Ordu, ulus devletin kurucu ideolojisi adına sivil alana müdahale etmiştir. Bu müdahaleler biçim değiştirmiş olsa da ordu, 28 Şubat döneminde ve 27 Nisan 2007’de bariz bir biçimde kendisini bir kez daha topluma ve dolayısıyla sivil alana dayatmıştır. Bütün bu kırılmalar ve gelenek bağlamında Türkiye’de kültürel ve toplumsal boyutta demokrasinin pekişmesinin önünde güven ve hoşgörü eksikliği, siyasal seçkincilik ve zayıf bir sivil toplumun varlığı gibi engeller bulunmaktadır. (Ercins,2012: 80) Her ne kadar Türkiye’de demokratikleşme açısından kurumsallaşmada önemli bir aşama gerçekleştirilmiş olsa da bu engellerin varlığı Türk demokrasisini sorunlu kılmaktadır.

3. TÜRK SİYASİ KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA PARLAMENTAR SİSTEMİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye gibi demokratik gelişimi sorunlu bir şekilde ilerleyen ülkelerde parlamenter rejime yönelik en önemli eleştiri, hükümet istikrarsızlıklarından kaynaklanan siyasal istikrarsızlığa çözüm bulamaması noktasında toplanmaktadır. Özellikle çok partili sistemin olduğu parlamenter rejimlerde, siyasal sistemde sıkça hükümet istikrarsızlıkları görülebilmektedir. Türk siyasi tarihinde de bu durumla sıkça karşılaşmıştır. Her ne kadar, hükümet istikrarsızlığı, parlamenter sistemin doğasında saklı olan zayıf bir yan ise de, bu istikrarsızlığı, siyasi kültürün etkisini dışlayarak sadece parlamenter sistemin bir sonucu olarak görmek eksik bir yaklaşım olacaktır. Çünkü parlamenter sistemin Türkiye’deki başarısını etkileyen birçok farklı etmen mevcuttur. Özellikle parlamenter sistemin uygulamasında karşılaşılan çift başlılık problemi ve koalisyon dönemlerindeki hükümet istikrarsızlıkları Türkiye’de parlamenter sistemin başarısızlığının temelini oluşturmuştur. (Yazıcı, 2013: 511)

1982 Anayasasıyla Türkiye’de yürütmenin güçlendirilmesinin yürütmenin sorunlu kanadı Başbakan ve Bakanlar Kurulu yönünde değil, sembolik konumda olan Cumhurbaşkanının yetkilerinin genişletilmesi yönünde ortaya çıkması Türkiye’deki parlamenter sistemi sorunlu hale getiren diğer bir durum olmuştur. Bu durum sistem içindeki iki başlılık sorununu daha da derinleştirmiştir. Ayrıca Türkiye’nin parlamenter modelinde hükümetlerin uzun süreli olmaması, siyasi partilerin birlikte politika üretememesi ve askerî darbeler sonucu hükümetlerin yürütme faaliyetini etkin bir şekilde yerine getirememesi de Cumhurbaşkanının rolüne sistem içinde ağırlık kazandırmıştır. Bu da devlet yönetiminde kopukluklara, kimi temel

politik kararların alınmamasına ve bazı işlerin sahipsiz kalmasına sebep olmuştur. Hükümet istikrarsızlığının devlet yönetiminde yarattığı bu boşluk ve çekişme ise büyük ölçüde, demokratik olarak hesap sorulabilir konumda olmayan bürokrasi (özellikle askeri bürokrasi) tarafından doldurulmuş ve sistemin demokratik karakteri zayıflamıştır. (Erdoğan,2000: <http://www.tesev.org.tr/>. html 19.08.2016) Parlamenter sistemin istikrar sorununa ilişkin bir diğer eleştiri ise kısa süreli koalisyon hükümetleri noktasında toplanmaktadır. Özellikle ideolojik ve toplumsal ayrışmaların sebep olduğu uzlaşma kültüründeki eksiklik ve muhalefeti dışlayıcı siyaset anlayışı Türkiye’de genellikle koalisyonların başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.(Aslan, 2015: 22)

Bu temel sıkıntılarla beraber Kemal Gözler, Türkiye’deki parlamenter sistemde uygulamada ortaya çıkan sorunlarını şöyle ifade etmektedir: 1) Hükümetler, özellikle koalisyon dönemlerinde Meclis’e hâkim olmamakta, Meclis’e yön vermemekte ve Meclis’ten istedikleri kanunları çıkaramamaktadırlar. 2) Koalisyon dönemlerinde iktidar birleşmiş değil, dağılmış ve atomize olmuştur. Gerçek iktidarın kimde olduğu belli değildir ve sorumluluk tümünden kaybolmuştur. Hükümette görev almış kişilerden hesap sorulduğunda, hepsi sorumluluğu bir diğersinin üzerine atabilmektedirler. Çünkü bu kişilerin hiç birisi tek başına iktidar olamamıştır. 3) Hükümetler hızlı ve kararlı bir şekilde hareket edememektedir. 4) Hükümeti oluşturan koalisyon partileri kolayca uzlaşmazlığa düşmekte ancak uzlaşmazlıklarını kolaylıkla çözememektedirler. (Gözler, 2000: 33-36) Burhan Kuzu ise Türkiye’deki parlamenter sistemin meydana getirdiği sıkıntıları şu şekilde özetlemektedir: 1) Parlamenter sistem genel olarak dünyada miadını doldurmuştur ve ülkeler bu sistemden ayrılarak farklı sistemlere geçmektedirler. 2) Yürütme organı tamamen ‘Başbakanlık Hükümeti’ olarak ifade edildiğini her ne kadar hükümeti oluşturan bakanlar bulunsun da bakanların tamamını başbakanın atadığını ve istediği zaman değiştirme yetkisini elinde bulundurduğunu, bunun ise zayıf bir kabine ve her şeyi yöneten bir başbakanın varlığını doğurduğunu söyler. 3) Yürütme, Yasamaya karşı her ne kadar teorik olarak sorumlu olsa da seçmenlere karşı doğrudan bir sorumluluğu yoktur. Çünkü hükümet üyelerini seçmenler doğrudan belirlemez. Başbakan tarafından belirlenir. Bu nedenle halka hesap verme açısından sıkıntı vardır. 4) Koalisyon hükümetleri nedeniyle Türkiye’nin istikrarını sürdürmek imkânsızlaşmıştır. 1950’den günümüze hızlı büyüyen bir Türkiye genellikle güçlü tek parti hükümetleri döneminde olmuştur. (Kuzu, 2011:90-92)

Gerçekten de Türkiye’de koalisyonlar ciddi istikrar sorununa yol açmıştır. Ortalama bir yıllık koalisyon hükümetleri ciddi ve sürekli siyasi programların uygulanmasını engellemiş ve ekonomik sıkıntılarla birlikte demokrasiyi de rafa kaldıracak siyasi bir ortamı oluşturmuştur. Türkiye’de bu açıdan parlamenter sistemin demokrasiyi ve onunla ilişkili kalkınmayı desteklemediği açıktır. Diğer taraftan Dünya genelinde kalkınma ile hükümet sistemi arasındaki ilişkiye bakıldığında Türkiye’dekinden çok farklı bir durumla karşılaşmaktayız. Çünkü ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin birçoğunda parlamenter sistem uygulanmaktadır. Bu durum Türkiye’de parlamenter sistemin sonuçları olduğu söylenen olguların parlamenter sistemden ziyade siyasal kültür ve kurumların etkisi altında ortaya çıkan sonuçlar olduğunu göstermektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye’de parlamenter sistemle uyum göstermeyen bir diğer durum da Cumhurbaşkanının yetkilerinin fazlalığıdır. Türkiye’de Cumhurbaşkanı parlamenter sistemlerde olması gereken sembolik yetkilerin ötesinde geniş yetkilere sahiptir ve sorumsuzdur. Bu sebeple de, Cumhurbaşkanları her zaman siyasette söz sahibi olmuş ve hükümet etme yetkisine ortak olmuşlardır. Özellikle 2014 yılında Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi çift başlılık sorununu daha da derinleştirmiş ve sistem içinde meşruiyeti halka dayanan iki aktörlü bir yapı oluşturmuştur. Bu iki başlılığa anayasanın Cumhurbaşkanıya tanıdığı yetkilerde eklenince sistem parlamenter sistemden iyice uzaklaşmıştır. 1982 Anayasasının Cumhurbaşkanıya tanıdığı gerekli gördüğü hallerde Bakanlar Kuruluna başkanlık etme yetkisi bu açıdan anayasanın, cumhurbaşkanının hükümetin işlerine karışmasına sebep olan yetkilerden ilkidir. Cumhurbaşkanıya hükümet politikalarına karışma imkânı veren bir diğer yetki ise MGK’ya başkanlık etmesidir. Cumhurbaşkanıya parlamenter sisteme aykırı olan diğer bir yetki de olağanüstü dönemlerde Bakanlar Kurulu ile birlikte KHK çıkarma yetkisidir. Cumhurbaşkanı’nın yargı alanında da parlamenter sistemi aşan önemli yetkileri vardır. Bu açıdan Cumhurbaşkanı yarı-başkanlık sistemlerinde dahi öngörülme-yen birçok yargı mensubunu atama yetkisine sahiptir. (Ay, 2004: <http://www.mevzuatdergisi.com/html/19.07.2016>)

Muhalefet kültürü açısından değerlendirildiğinde Türkiye gibi ayrışmaların derin olduğu ülkelerde parlamenter sistemin uzlaşma kültürünü artırıcı bir rol oynadığı genellikle düşünülmektedir.¹⁰ Parlamenter sistemde ülke yönetimine dair kararlar ideal olarak parlamentodaki taraflar arasındaki müzakereler sonunda alınır. Bu durum yürütme ile yasamanın iç içe olduğunun da bir göstergesidir. Türkiye’de parlamenter sistemin işleyişini ağırlaştırılan ise siyasi bir uzlaşma kültürünün zayıflığıdır. Türkiye’nin siyasi tarihinde ilk Meclis dışında bu uzlaşma kültürü meclise neredeyse hiç yansıtılmamıştır. Özellikle ideolojik ayrışmalar sistemin işlemesine engel olmuş ve parlamenter sistem sık sık askeri müdahalelerin hedefi olmuştur. Ayrıca uzlaşma kültüründeki sıkıntı, bürokrasinin siyasi müzakere süreçlerine müdahalesi ile sonuçlanmış ve zayıf iktidarlar yönetme kabiliyetini bürokrasi karşısında kaybetmiştir. (Tataroglu, 2006: 99) Siyaset ve bürokrasi arasındaki bu çatışma durumu Türkiye’de koalisyon dönemlerinde siyasal iktidar mücadelesinin seçilmişler – atanmışlar arasında cereyan etmesi ile sonuçlanmıştır. Diğer taraftan muhalefetin yapıcı rolündeki eksiklik de parlamenter sistemi zayıflatan bir diğer unsur olmuştur. Türkiye’de muhalefetin iktidara katkı sağlayıcı rolündeki bu zayıflık ve partiler arasındaki kutuplaşma parlamenter sistemin öngördüğü uzlaşmayı sekteye uğratmıştır. Muhalefetin yapıcı siyaset üretme eksikliğinden kaynaklı bir şekilde iktidarı denetleyememesi bu problemi daha da ağırlaştırmıştır.

Türkiye’deki mevcut parlamenter sistem, milletvekili adaylarını belirleme sürecinde parti başkanlarını oldukça fazla ön plana çıkarmaktadır. Aday belirleme sürecinde parti başkanları belirleyici olduğundan, tabandan gelen demokratik ta-

10 Lijphart’ın *Concensus System* dediği bu yaklaşım demokrasinin kalitesi açısından parlamenter sistemin uzlaştırıcı rolüne vurgu yapan bir bütünü anlatmaktadır. bkz. Lijphart A. (2008). *Thinking About Democracy*. London: Routledge Press. 97-105.

lepler genellikle göz ardı edilebilmektedir. (Keser, 2013: 436) Bu durum ise, parti liderlerini, partileri içinde sorgulanamaz, yeri doldurulamaz bir tek adam konumuna getirmektedir. Bu durum Türkiye’de parti içi demokrasiyi zayıflatmıştır. Siyasi partiler aracılığıyla iktidarı ellerinde tutan parti liderleri katı bir parti disiplini ile demokratik rejimin en önemli enstrümanı olan siyasi partilerin işleyişini olumsuz yönde etkilemiştir. Parti disiplinin kuvvetli olması, hâkim karakter olarak genelde Türk siyasi yaşamının temel unsuru olmuştur. (Durgun, 2013: 341-342) Her ne kadar 90’lı yılların koalisyon dönemlerinde milletvekili transferleri ile bu durumdan sapmalar gerçekleşmişse de partilerin bu hâkim karakteri geleneksel olarak devam etmiştir. Bununla birlikte aslında Türkiye’deki parti disiplini sağlıklı bir parlamenter sistemin işlemesi yönünden önemlidir. Sartori’nin de belirttiği gibi parlamenter demokrasilerin hiç biri nispeten tutarlı ve disiplinli partiler olmaksızın işlememektedir. (Sartori, 1997: 127) Ancak Türkiye özelinde bu parti yapısının iki temel sıkıntısı vardır; bunlardan ilki Türkiye’de CHP hariç neredeyse hiçbir parti aynı isimle siyasal mücadelesine devam edememiştir. Her ne kadar belli bir gelenek takip edilmek istense de İngiltere’dekine benzer bir gelenek, partilerde oturtulamamış ve böylece lider kadrolar parti disiplininden öte bir hiyerarşi ilişkisini partinin tüm organları üzerinde kurabilmiştir. Bu durum bir taraftan parti içinde muhalefet yapmayı, diğer taraftan ise koalisyon dönemlerinde hükümetlerin bir bütün halinde hareket edebilmesini ya da koalisyon ortaklarının birbirleriyle pazarlık edebilmelerini engellemiştir. Çünkü milletvekillerinin ve bakanların sistem içindeki eylem kapasiteleri lider kadroların vesayeti altındadır. Diğer bir sorun ise Türkiye’de muhalefette kalan partinin iktidarı zorlayıcı, yapıcı bir muhalefet kültürünü oluşturamaması ve buna karşılık da iktidarların muhalefete karşı şüpheli ve dışlayıcı yaklaşımıdır. Bu iki problem müzakereci yönü kuvvetli bir parlamenter düzenin işleyişini Türkiye’de iyice zorlaşmıştır.

Türkiye’deki sistem tartışmalarında bir başka problem de toplumsal bütünleşme noktasında var olan sorunlardır. Lijphart özellikle bölünmüş toplumlarda parlamenter sistemin daha iyi bir seçenek olduğunu vurgulamaktadır. Lijphart’a göre bölünmüş toplum (divided society); dinsel, ideolojik, dilsel, kültürel ve etnik açıdan radikal hatlar etrafında toplumun hâkim kültüründen partiler, çıkar grupları ve kendi medyaları aracılığıyla ayrılan toplumsal grupları ifade eder. Bunlardan en yaygın olanı ise etnik ayrışmalarda gözlemlenmektedir. Yine bu başlıkların bir veya birden fazlası aynı grupta gözlemlenebilir. Örneğin etnik çatışma ile beraber kültürel ve dilsel çatışma da görülebilmektedir. (Lijphart, 2008: 67) Lijphart bu bölünmenin ortadan kaldırılması ve demokratik bir hükümetin tesisi için bölünmüş toplumlarda iki anahtar kavramın önemine vurgu yapar; güç paylaşımı (büyük koalisyon, nispi temsil ve azınlık vetosu) ve toplumsal özerklik(kültürel otonomi). (Lijphart, 2004: 96) Güç paylaşımının unsurlarına bakacak olursak; a) Büyük koalisyon (grand coalition): Birçok değişik formasyonu olmakla birlikte toplumdaki azınlık gruplarının kabinede yer almasını ifade eden büyük koalisyon özellikle ayrılıkçı hareketlerin olduğu ülkelerde önemli işlevler görmektedir. Örneğin Belçika’da kabinede dilsel olarak farklı gruplardan (Almanca ve Fransızca konuşan) eşit sayıda üyenin yer aldığı kabineler kurulmuştur. b) Nispi temsil (proportiona-

lity): Çoğulcu seçim sistemleri ile temsili mümkün olduğunca tabana yayılmasını amaçlanmaktadır. c) Azınlık vetosu (minority veto): Toplumdaki azınlıkların kendi aleyhlerinde olduğunu düşündükleri yasal değişikliklere karşı kendi otonomilerini korumak için sahip oldukları veto hakkıdır. Kültürel otonomi (cultural autonomy) ise temel olarak dilsel, dinsel ve eğitimsel olmak üzere üç tür özerkliği içermektedir. Özellikle çok dilli ve dinli toplumlarda (Hindistan gibi) bu tarz özerklikler azınlıkların toplumla çatışmalarını azaltabilmektedir.(Lijphart, 2008: 44-49)

Yukarıda bahsedilen kriterler eşliğinde birçok düşünür hem demokrasisindeki kırılganlık hem de toplumsal ayrışmanın derin izleri nedeniyle parlamenter sistemi Türkiye’de tercih edilebilir bir sistem olarak öne çıkartmaktadır. Ancak muhalefet kültürü ve birlikte çalışabilme eksikliği nedeniyle, Türkiye’de parlamenter sistemin demokrasiyi güçlendirici ve toplumsal ayrıklara çözüm üretici olmaktan ziyade bu sorunları beslediği görülmüştür. Özellikle Türkiye’de parlamenter sistemin inşa edemediği siyasal istikrarın bir sonucu olarak, demokrasi dışı yapılar anti demokratik eylemlerle siyasal sürece müdahil olmuş ve Türkiye demokrasisini melez bir demokrasiye dönüştürmüştür. Türkiye’de parlamenter sistem içinde hükümet etmenin önündeki engel bu açıdan darbelerin oluşturduğu psikolojik, hukuki ve kültürel etkilerde düğümlenmektedir. Bu etkiler sağlıklı bir demokrasinin inşasını sınırlandırmıştır ve parlamenter rejim içinde Türkiye’deki siyasal istikrarı sekteye uğratmıştır. (Yıldız, 2012: 302)

Türk siyasi kültürü açısından değerlendirildiğinde Türk - Osmanlı geleneğinin 1837 yılından bu yana ilk yerel meclislerle başlayan seçimle yönetici belirleme geleneği 150 yılı aşkın süredir tüm eksiklikleriyle beraber yürümektedir. Ancak mevcut anayasa ve yapılan değişikliklerle artık sistemin önemli ölçüde parlamenter sistemden ayrıldığı ve yarı-başkanlık ve/veya başkanlı-parlamenter sisteme yöneldiği görülmektedir. Türkiye’de tıpkı başkanlık tartışmalarında olduğu gibi sistemin tüm aktörlerinin anayasal sınırlarının belirlendiği bir parlamenter sistemin de geçmiş tecrübeler ışığında işlerlik kazanması ve toplumdaki ayrıkları azaltması, temsilin arttırması ve azınlıkların korunması açısından katkı sağlaması olasıdır. Özellikle Linz’in ifadesiyle parlamenter sistem içinde barındırdığı esneklik (sabit görev süresinin olmaması) ile başkanlık sistemine nazaran krizlerin yönetilmesinde ve sistemin tehlikeye düşmesini engellemede daha tercih edilebilir bir sistemdir. (Newton, & Van, 2014: 101) Ancak bunun için Türkiye’de parti sisteminin parlamenter sisteme işlerlik kazandıracak şekilde ve muhalefet kültürünün de uzlaşmayı destekleyecek biçimde evrilmesi gerekmektedir. Yine parlamenter sistemin Türkiye’deki siyasal kültüre göre rasyonelleştirilmesi ve yürütme içinde gücün tek bir organda toplanması hükümet istikrarının sağlanması açısından önemli bir diğer şarttır. (Akartürk, 2010: 294)

4. TÜRK SİYASİ KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA BAŞKANLIK SİSTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye’de geçmişten bu yana tartışılan başkanlık sistemi özellikle Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesiyle başlayan dönemde Türkiye’de iki cephe arasında (eleştirenler-destekleyenler) tartışılmaya başlanmıştır. Başkanlık sis-

temini eleştirenlerin temel çekincelerinin başında, başkanlık sisteminin Türkiye gibi gelişmekte olan bir demokraside, demokratik kurumsallaşmayı zayıflatacağı ve sistemi tek adamlığa hatta diktatörlüğe sürükleyeceği korkusu gelmektedir. Bu argümanı savunanlara göre, ABD Başkanlık sisteminde başkan frenleyen sistemler (*check and balance*)¹¹ ve uzlaşma kültürünün etkisi bu ülkede sistemin işleyişini kolaylaştırırken, Latin Amerika demokrasilerindeki iyi kurumsallaşamamış fren ve denge sistemleri ile uzlaşma kültüründeki eksiklikler bu ülkelerde sistemi sorunlu ve tıkanmış bir hale getirmiştir. Sonuç olarak bu ülkelerin demokrasileri ya askeri darbelerle ya da anti-demokratik yönetimlere sürüklenmiştir. Gerçekten de pek az demokratik devlet, başkanlık sistemi içinde var olabilmeyi başarmıştır. Mainwaring'e göre, 1967'den beri demokratik istikrar sağlayan 31 ülkeden sadece dördünde (ABD, Kosta Rika, Venezuela ve Kolombiya) istikrar yakalanabilmiştir. Diğer ülkelerdeki başkanlık modellerinde ise genellikle otoriter eğilimler altında "başkancı" veya "melez rejimler"lerle karşılaşmıştır. (Mainwaring, 1993:203-204) Ancak, Mainwaring bu noktada ABD başkanlık sistemi ile Latin Amerika modellerini karşılaştırırken, demokratik sistem içinde başkanlık sistemi ve otoriter rejim altında başkancı sistem ayrımının kullanılması gerektiğini savunur. Çünkü Latin Amerika'da ortaya çıkan başkancı sistemler uzlaşma kültürünün olmadığı bir demokratik kültür içinde gelişmiş sistemler olarak tek başına başkanlık sistemini değerlendirebilmeye olanak tanımamaktadır. (Erdoğan, 1998: 384)

Seçilmiş başkanların ve seçilmiş meclislerin aynı anda çift meşruiyete sahip olmaları başkanlık sisteminin eleştirildiği diğer bir konudur. (Shugart & Carey, 1997: 32-33) Başkanlık sisteminde yasama organı gibi yürütmenin de halk tarafından doğrudan seçilmesi, her iki organın da ayrı ayrı meşruluk iddiasını ileri sürmesine neden olmaktadır. Ayrıca her iki organın da belirli bir süre için seçilmiş olması ve organların birbirlerinin güvenine dayanmaması sisteme katı bir görünüm kazandırmaktadır. (Linz, 1990: 56-57) ABD'de bu çift meşruiyet sorununun ve katılığın aşılması, temelde uzlaşma kültüründeki kabiliyetlerinde, demokratik kurumsallaşmalarında ve parti disiplininin zayıflığında yatmaktadır. Çünkü ABD'de parti liderlerinin parti üzerinde etkisi oldukça azdır. (Ethnidge & Handelmann, 2010: 213) Ancak parti disiplinin güçlü olduğu Türkiye gibi ülkelerde iki organın da aynı partinin hâkimiyetinde olduğu durumda, denge – fren mekanizmasının saf dışı kalabileceği gibi, iki organın farklı partilerin elinde olması durumunda da uzlaşma kültüründeki eksiklikten kaynaklı olarak sistemin tıkanması olasıdır. (Akçalı, 2013: 411) İlk durum özellikle Latin Amerika ülkelerinde başkancı rejimlerin oluşmasına yol açmış ve halkla başkan arasında çoğu kez ordu, siyasal bir aktör olarak arabulucu olarak devreye girmiştir. (Mainwaring & Linan, 2013: 7-8) İkinci durum ise bölünmüş iktidar sorununu ortaya çıkarmaktadır. Çok partili başkanlık sistemlerinde organların farklı partilerin elinde olması ve mecliste birden çok farklı ideolojinin temsil edilmesi sistemi yasama/yürütme ilişkileri açısından kilitlemekle birlikte ideolojik kutuplaşmayı daha da arttırma tehlikesini

11 *Checks and balances*; yasama ve yürütme arasında yetki gaspının yaşanmaması ya da sistemin bir organ tarafından kontrol edilmemesi için kurucu babalarca Amerika'da kurulan sistemdir. Bu fren ve denge mekanizması sayesinde, ABD'de ne kongre yasama alanında sınırsız bir yetkiye sahiptir, ne de başkan yürütmenin nasıl belirleneceğinde Kongre'den tamamen bağımsızdır.

içinde barındırmaktadır. Çok partili sistemlerde başkanın yasama desteğinden yoksun kalma ihtimali ve partiler arasında sert düşünsel ayrılıkların olması durumunda yürütmenin etkinlik kazanması zora girmektedir. (Uluşahin, 1999: 113-116) Özellikle Türkiye'deki çok partili siyasi yapı ve partiler arası ideolojik farklılaşma bu açıdan Türkiye'de yürütme erkinin istikrar kazanmasını engelleyebilir.

Yukarıda belirtildiği üzere başkanlık sisteminde yasama organı ile yürütme organı arasında ortaya çıkabilecek görüş ayrılıkları önemli bir kriz alanıdır. Başkanlık sisteminin, yönetebilen bir sistem olması için yasama ve yürütme organları arasında işbirliği ve uzlaşma gerekir. Yasama organını oluşturan siyasal çoğunluk ile başkanın farklı siyasi programlara sahip olduğu durumlarda sistemin etkin ve verimli çalışması için bu iki organ arasındaki ilişkinin işlemesi elzemdir. Meşruiyetini doğrudan doğruya halktan alan ve farklı siyasi programlara sahip olan bir başkan ile meclisin olduğu bir durumda Türkiye'de siyasetin yönetilebilirliğinin bu açıdan iyi hesaplanması gerekir. (Efe & Kotan, 2015: 90) Çünkü bu tür bir tıkanıklığı çözecek tek yol uzlaşmadır. Uzlaşma kültürünün ve yapıcı muhalefet geleneğinin gelişmediği ülkelerde, başkanlık sisteminin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi bu yüzden pek mümkün değildir. Ayrıca, bu sistemin uzlaşma kültürünün gelişmiş olduğu ABD'de dahi zaman zaman sorunlara yol açtığı bilinmektedir. Linz'in belirttiği gibi, "Amerikan sistemi, Birleşik Devletlerin başkanlık anayasası nedeniyle değil, bu anayasaya rağmen işlemektedir." (Linz, 1990: 62-63) Bu nedenle, başkanlık sisteminin işleyebilmesi her şeyden önce uzlaşma kültürü ve demokratik kurumsallaşma ile yakından ilgilidir. Bu yüzden de Türkiye'de başkanlık sisteminin uygulanabilmesi için öncelikli olarak demokrasinin kurumsallaşması, yargı bağımsızlığı, liyakatin güçlendirilmesi ve uzlaşma kültürü gibi unsurların geliştirilmesi gerekmektedir.(Onar, 2005: 87-89)

Eleştirilerin arttığı bir diğer nokta ise Türkiye'de parti sisteminin başkanlık sisteminin sağlıklı şekilde işlemesini sağlayacak şartları karşılamadığı noktasındadır. Çok partili bir sistemde başkanlık rejimi içinde kalarak demokrasisini ayakta tutabilen pek az gelişmiş ülke örneği bulunmaktadır.¹² Özellikle, Başkanlık rejimi çok partili bir sistemle bağdaşmamaktadır. Türkiye ise çok partililik eğilimi olan bir ülkedir ve bu yapıda hiçbir ülke başkanlık rejimini tam anlamıyla işletebilmiş değildir. (Kalaycıoğlu, 2005: 26) Federal yapı içinde ABD'de parti disiplini zayıf siyasi partiler, başkanlık sisteminin uygulanabilirliğini arttırmaktadır. Türkiye'de başkanlık sistemi ile ilgili temel sorun bu noktada siyasal parti yapısı, parti sayıları ve siyasal kültürün özellikleri bağlamında kendisini göstermektedir. Federal sistemlerde siyaset yarışı, federal parlamento ve federe devlet parlamentoları için iki ayrı düzeyde gerçekleşmektedir. Bir siyasi partinin her iki düzeyde de üstünlük elde etmesi pek muhtemel değildir ve bu nedenle federal devlet yapısı kazançlarla kayıpların dengelendiği, böylece toplam-sıfır oyununun engellendiği bir sistemi desteklemektedir. Diğer taraftan Türkiye gibi üniter devletlerde parti ve seçim sisteminin türüne göre başkanlık sisteminin toplam-sıfır oyununa yol açma olasılığı yüksektir. (Yazıcı, 2011: 70) Yine yüksek parti disiplini, başkanlık sisteminde var ol-

12 Scott Mainwaring'e göre Şili hariç istikrarlı bir şekilde başkanlık sistemini sürdürebilmiş çok partili bir demokrasi bulunmamaktadır. bkz.Mainwaring, S. (1993). Presidentialism, Multipartyism and Democracy; The Difficult Combination. *Comparative Political Studies*. 26(2). 212.

ması beklenen yasamanın denetleyici rolüyle bağdaşmayan bir unsurdur. ABD’de çok defa görülen iki partinin başkana rağmen ortaklığı, Türkiye gibi parti disiplini gelişmiş ve liderin etkin olduğu bir ülkede pek mümkün görülmemektedir. Bu noktada partilerin milletvekillerinin üzerinde hâkimiyet kurmasını kolaylaştıran nispi çoğunluklu seçim sistemi Türkiye’deki parti disiplinini baskın hale dönüştüren önemli bir unsurdur. Bu yüzden özellikle parti disiplininin azaltması için nispi çoğunluklu seçim sisteminden dar bölge seçim sistemine geçilmesi başkanlık sisteminin sağlıklı işlemesi bakımından yarar sağlayacaktır.

Başkanlık sisteminin, parlamenter sisteme göre daha olumlu kabul edenlerin temel savlarının başında parlamenter sistemde var olan “hesap verebilirlik” sorunu gelmektedir. 1970’li ve 1990’lı yıllarda Türkiye’de görülen koalisyon hükümetlerinden tecrübe edildiği üzere koalisyonlar sorumluluğu perdelemekte ve halkın kimden hesap soracağı belli olmadığı bir siyasi ortama sebep olmaktadır. Fakat Linz’e göre, otorite ve tahmin edilebilirlik ihtiyacının başkanlık sisteminden yana görünmesine karşılık, başkanlık yönetimini başbakanlık yönetiminden daha az tahmin edilebilir ve çoğu zaman daha zayıf kılan beklenmedik gelişmeler de (başkanın ölümünden, zor şartların baskısı altında işlenen önemli karar hatalarına kadar) vardır. Bir başbakan her zaman için, ya güvenoyu ya da parlamentoyu feshedip yeni seçimlere gitmek yoluyla meşruluğunu ve otoritesini yeniden güçlendirmeye çalışabilir. Üstelik bir başbakan, zorunlu olarak bir rejim krizi yaratılmaksızın da değiştirilebilir. (Linz, 1995: 147) Ancak Linz’in değerlendirmesinde eksik olan kısım başkanın, başkanlık görevini kaybetmesi durumunda yerine geçecek olan başkan yardımcısının da seçimle iş başına geldiği gerçeğidir. Seçim anından itibaren Amerikalılar olası bir durumda başkanın kim olacağını aslında bilmektedirler. Bu yüzden de Amerikan seçimlerinde başkan aday kadar başkan yardımcısının da kim olduğu seçim kampanyası boyunca önemli bir başlıktır. Yine diğer taraftan Linz’in ileri sürdüğü parlamenter sistemde başbakanın güven bunalımı hissettiği anda güvenoyuna başvurma seçeneği tamda başkanlık sistemini güçlü kılan unsurların başında gelmektedir. Çünkü özellikle Türkiye’de uzun güven oylamaları ile geçen koalisyon yıllarından hatırladığımız güven bunalımı dönemleri, Linz’in savunduğunun aksine sistemi bir güvensizlik durumuna sürüklemiştir.

Diğer taraftan başkanlık sistemini destekleyenler özellikle istikrar, hesap sorulabilirlik ve çift başlılık sorunlarına çözüm olabilmesi açısından başkanlık sistemini savunmaktadırlar. Bu kapsamda Ülkemizde başkanlık sistemini savunanların dayandıkları dört temel; 1) Siyasi istikrar isteği, 2) Hızlı gelişme için güçlü ve etkin icra(yürütme), 3) Tarihsel geçmişimizin başkanlık sistemine uygunluğu ve 4) başkanlık sisteminin demokrasinin kalitesini artacağı noktasında toplanmaktadır. Özellikle Son gerekçeyi savunanlar; başkanlık sisteminin diktatörlüğe ya da askeri darbelerle neden olacağı tezine karşı olarak; ülkemizde başkanlık rejimi olmadığı halde üç kez askeri darbe olduğunu, darbelerin temelinde parlamenter sistemin doğasında var olan tıkanmaların neden olduğunu iddia etmektedir. (Yılmaz, 2013: http://usam.aydin.edu.tr/analiz/baskanlik_sistemi_abd_turkey//.html 26.07.2016)

Başkanlık sistemi tartışmalarında en fazla ön plana çıkan kelime istikrar kavramıdır. Gerçekten de başkanlık sistemi özellikle ABD örneğinden yola çıkarak Türkiye

gibi siyasal istikrarı parlamber sistem içinde yakalamakta zorlanan ülkeler için bir umut ışığı olarak görülebilmektedir. Ancak başkanlık sisteminin her ülke için çare olup olmayacağı sorusunun cevabı net değildir. Bu soruyu Türkiye özelinde Gözler şöyle cevaplamaktadır; “Başkanlık sistemi Türkiye’de yürütmeye istikrar kazandırır, çünkü başkanlık sisteminde hükümet tek kişiden oluşur ve sabit görev süresi içerisinde güvensizlik oyuyla düşürülemez. Bu nedenle, başkanlık sisteminde mutlak istikrar vardır. Öte yandan, istikrar her zaman etkinlik anlamına gelmez.” Gözler’e göre, başkanın görev süresinin sabit olması yetmez aynı zamanda etkin de olması gerekir. Bu açıdan klasik başkanlık sistemi Türkiye’ye uygulanırsa etkin yönetime kavuşulamaz. Çünkü etkin yönetim için başkanın kanunlara ihtiyacı vardır. Türkiye’deki siyasal bölünmüşlüğün başkan ile parlamento çoğunluğunun her zaman aynı partiden olmasını engellemesi muhtemeldir, bu sebeple Gözler, kararnameli başkanlık sistemi önerisini getirmiştir. Gözler’e göre, sadece mahfuz alanların düzenlenmesi amacıyla verilecek başkanlık kararnamesi (executive order) yetkisi, Türkiye’de yürütmeye, istikrarın yanında etkinlik de kazandırabilir. (Gözler, 2000: 45-46).

H. Tahsin Fendoğlu’na göre ise Türkiye’de belediyelerde var olan istikrar hükümetlerde yoktur. 1970-1980 yılları arası 12 hükümet değişmiş ve her hükümetin ömrü bir yıldan daha az olmuştur. Cumhuriyet’in 89. yılında 61. hükümet görev yapmıştır. Hâlbuki 61. hükümeti normalde cumhuriyetin 305. yılında görmek gerekiyordu. Bu yüzden bu yapısal sorun ancak başkanlık sistemi ile kesin çözüme kavuşur. Diğer taraftan, parlamber sistem içinde meclisin gerçek işlevinin yasa yapmak ve hükümeti denetlemek olması gerekirken, sıkı parti disiplini ve parlamber sistemin yapısı bu işlevi hükümsüz hale getirmektedir. Meclis sadece başkanlık sistemi içinde asli vazifesini kazanarak gerçek bir yasama gücüne ve bütçenin denetleyicisi konumunu arttırabilir. Fendoğlu’na göre, homojen olmayan ve imparatorluk bakiyesine sahip bir toplumda başkanlık sistemi birleştirici bir unsur olabilir. Ayrıca Fendoğlu, başkanlık sisteminin Türk devlet geleneğinin bir mirası olduğunu ve dolayısıyla Türkiye’nin yönetim geleneklerinin başkanlık sistemine uyum göstereceğini ifade etmektedir. (Fendoğlu, 2013: 583-586)

Türkiye’nin mevcut sisteminde var olan güçlü Cumhurbaşkanı güçlü Başbakan ayrımının ortaya çıkarabileceği muhtemel yetki karmaşası, sorumluluk paylaşımı ve çift-başlılık başkanlık sistemi ile birlikte gücün tek elde toplanması ile çözülebilir. Ayrıca, başkanlık sisteminde bakanların siyasilerden değil de işinde uzman kişilerden seçilmesi, yani ehliyetin sadakatın önüne geçmesi daha etkin bir yönetim yapısının önünü açacaktır. Bu durum Türkiye gibi siyasal patronajın, liyakatin önünde tutulduğu bir ülkede yönetime kalite ve istikrar getirecektir. Ayrıca, üst düzey bürokratların başkan tarafından seçilmesi ve görevden alınması hem yönetimde uyumu ve etkinliği sağlar hem de toplumdan ayrı bir bürokratik sınıfın kemikleşerek siyasetten rol çalmasına ve iktidarın gücünü devşirmesine engel olur. (Demir, 2011: 167-169) ABD’de başkanlık sistemi bu kapsamda bürokrasinin siyasal iktidar tarafından kontrol altında tutulmasını oldukça önemsemiştir. Çünkü siyasal iktidarın bürokrasi üzerinde denetiminin olmadığı durumlarda bürokrasi, Kongre ve başkanın direktiflerini göz ardı ederek kendi iktidarının normları dışında herhangi bir şeye karşı sorumluluk duymayacaktır. Böylece vatandaşlarda hizmet edilecek “efendiler” değil, yöne-

tilecek “nesnelere” haline dönüşecektir. (Kenneth, 1992:226) Türkiye’de ise yukarıda bahsettiğimiz üzere önemli sorunlardan birisi seçilmiş - atanmış ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturtulamamış olmasıdır. Bu anlamda başkanlık sistemi Türkiye’de var olan bürokratik gücü seçilmişlerin lehine artıracaktır.

Türkiye’de yürürlükteki parlamenter sistem, kuruluşundan itibaren klasik parlamenter sistem özelliği göstermekten uzaktır. Bu uzaklık özellikle parlamenter sistemin taşıdığı demokratik zihniyetle ters düşmektedir. Vesayetçi parlamenter yapı içerisinde güçlü tek-parti hükümetlerinin kurulması sadece bir istisna durumu haline gelmiştir. Bu istisna olma durumu vesayetçi parlamentarizmin bürokratik elit tarafından, devletin topluma karşı korunması mantığına göre tasarlanmış olmasından kaynaklanmıştır. Buna göre, halkın iradesinin devlete yansımaları süreklilik arz eden bir şekilde olmaktan ziyade, ancak özel siyasi-toplumsal şartların oluşması durumunda gerçekleşmiştir. Ancak devlet-millet etkileşiminin arttığı bu dönemler kalıcı olamamış ve yeniden bürokratik vesayete (demokratik olmayan usullerle) geri dönmüştür. Başta vesayetçi anlayış olmak üzere, Türkiye’de mevcut hükümet sisteminin yol açtığı belli başlı sorunları başkanlık sistemiyle aşmak mümkündür. Buna göre Başkanlık sistemi ile;

1) Yürütme organında yetkilerin başkanda toplanması ile var olan çift-başlılığı ve yetki-sorumluluk dengesizliği sorununu aşmak,

2) Devleti toplumdan koruma ve kollama amacıyla düzenlenmiş vesayetçi parlamenter sistemi sona erdirerek toplumsal merkezin siyaseti belirlemesini sağlamak,

3) Vesayetçi düzenin toplumsal muhalefeti konjonktürel ve lider-odaklı siyasete mahkûm etmesinin önüne geçerek demokratik siyasetin kurumsallaşmış kalıcılık kazanmasını sağlamak,

4) Karar alıcı merci olan yürütme organını yasama organından keskin bir şekilde ayırarak parlamentarizmin potansiyel olarak barındırdığı hükümet krizi problemine çözüm bulmak ve böylece parlamentonun itibarını yeniden tesis etmek mümkündür. (Aslan, 2015: 33)

Kuzu’ya göre başkanlık sisteminin, çoğu zaman, başkanın kişisel diktatörlüğüne dönüşme eğilimi taşıdığı iddiası da abartılıdır. Başkanlık sisteminin Türkiye’ye diktatörlük getireceği fikri temelsizdir, çünkü parlamenter sistemdeki başbakanlar, başkanlık sistemindeki başkanlardan daha güçlüdürler. Başkanlık sisteminde esas güç başkanda değil parlamentodadır. Başkanlık sisteminin avantajı yürütmeye istikrar sağlamasıdır. Çünkü başkanlık Sistemi de özünde, parlamenter rejim kadar demokratik bir hükümet biçimidir. Latin Amerika’daki Başkanlık Sistemi deneyimlerinin zaman zaman kişisel diktatörlüklere dönüşmesi veya askeri darbelerle kesintiye uğraması, elbette sadece bu ülkelerde uygulanan başkanlık sistemine izafe edilemez. Bunun yanında, bu ülkelerdeki ekonomik az gelişmişlik, gelir farklarının büyüklüğü, demokratik siyasal kültürün zayıflığı ve siyasal mücadelenin aşırı ölçüde kutuplaşmış olması gibi hususlar, demokrasinin sürdürülebilirliği üzerinde muhtemelen hükümet sisteminden daha fazla etkili olmuştur. (Kuzu, 2013: 39-41) Yine başkanlık sisteminin partileri sıfır toplamlı bir “ya hep ya hiç” türü bir duruma sürüklemesi¹³ ve bunun sonucunda kutuplaşmanın artması da, başkanlık sis-

13 Linz’e göre başkanlık sistemi, uzlaşma kültürünün gelişmediği toplumlarda siyaset yapma ve yürütme biçimlerini sıfır-toplamlı bir oyuna dönüştürdüğünü ve bunun istikralı bir demokrasinin

teminden ziyade seçim sisteminden kaynaklı bir sorundur. Bu noktada Horowitz, başkanlık seçiminde basit çoğunluk dışında uygulanabilecek bir seçim sistemiyle, bölünmüş toplumlarda da başkanın farklı kesimlerin üzerinde uzlaştığı bir isim olmasının mümkün olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴ Yine Horowitz'e göre bir başkanlık sisteminin nasıl parlamenter sistemden daha fazla mutlak kazanma veya kaybetmeye yol açtığı da net değildir. (Horowitz, 1995:163)

Sonuç

Siyaset bilimi literatüründe genel olarak kabul edildiği üzere, demokrasinin pekişmesinin en önemli unsurlarından biri, anayasal sistemin toplumun çoğunluğu tarafından meşru kabul edilmesidir. (Linz & Stepan, 1996: 13-17) Türkiye bu açıdan son yıllarda artan bir şekilde hükümet sistemi tartışmaları içinde mevcut sisteme dair önemli soru işaretleri ile karşı karşıya kalmıştır. Sistemdeki bu belirsizlik, artık geçici değişikliklerle yönetilebilir olmaktan uzaktır. Bu yüzden birçok akademisyen ve devlet adamı güçlendirilmiş bir parlamenter sistem ya da başkanlık sistemine geçilmesi ve anayasal olarak sınırları net bir şekilde çizilmiş bir sistem değişikliği ile bu problemin çözülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu kapsamda problemin bir tarafında yer alan ve parlamenter sisteme öncelik tanıyan görüşün merkezinde, Türkiye'de demokrasi tecrübesiyle büyük ölçüde iç içe geçen uzun parlamenter geleneğin daha az riskli bir seçenek olduğu düşüncesi vardır. Yine bu görüşe ek olarak Lijphart, özellikle toplumsal barışın sağlanması açısından toplumun farklı kesimlerinin iktidara ortak olabilmelerine imkân tanıyan parlamenter sistemin Türkiye gibi ülkelerde ayrışmayı engelleyici bir rol üstlenebileceğini iddia etmektedir. Ancak özellikle koalisyon dönemlerinde uzlaşma kültüründeki eksiklikten kaynaklı hükümet istikrarsızlıkları, hem ekonomik hem de sosyal refahı olumsuz etkilemiş ve toplumsal yapıdaki ayrışmaları daha da derinleştirmiştir. Yine bu dönemde Türkiye'de bürokrasinin seçilmişlerden daha fazla sistem içinde etkinlik kazanmasına sebep olmuştur. Tüm bu gerekçelerle parlamenter sistemin rasyonelleştirilmesi ile sistemde var olan sıkıntıların çözüleceğini varsaymak oldukça zor olmaktadır.

Başkanlık Sisteminin Türkiye açısından uygulanabilirliği ise Türkiye'de şu anda var olan nispi temsil seçim sistemi ve adayların üzerinde egemen olan parti disiplinini ile zor görülmektedir. Bu yüzden öncelikle nispi çoğunluklu seçim sistemi yerine dar bölge seçim sisteminin uygulandığı bir başkanlık modeli ile bu çalışmada zikredilen sakıncaların bir kısmının giderilebileceği söylenebilir. Çünkü bu seçim modeli adayların kimliği ile yakından ilişkilidir ve bu yüzden de parti adayı belirlemede yerel talepleri dikkate almak zorundadır. Bu durum ise adayın üzerindeki parti disiplinini azaltacaktır. (Kuzu, 1998: 364) Ayrıca başkanlık sisteminde var olan sert kuvvetler ayrılığının sistemi tıkamaması için demokrasinin kurumsallaşması ve yapısal reformlar önem arz etmektedir.

Tüm bu tartışmalar ışığında başkanlık sisteminin kazandıracığı siyasal ve yö-

kurumsallaşmasını engellediğini iddia etmektedir. bkz. Linz, J.J. (1990). The Perils of Presentationalism. *Journal of Democracy*. 1(1).55-56.

14 Horowitz bu duruma örnek olarak Sri Lanka ve Nijerya'daki seçim sistemlerini göstermektedir. (bknz. Horowitz, D. L. (1990). Comparing Democratic Systems. *Journal of Democracy*. 1(4). 76-77.)

netisel istikrar özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan bir ekonomiye önemli katkı sağlama potansiyelini içinde barındırmaktadır. Ayrıca Latin Amerika'daki başarısız başkanlık girişimlerinin bugün gelinen noktada hem istikrarı desteklediği hem de demokrasiyi pekiştirdiği gözlenmektedir. Artık bu rejimler darbeleri değil daha fazla demokrasiyi besleyen sistemler haline dönüşmüşlerdir. Yine mevcut durumda itibarı önemli ölçüde azalmış olan yasama organı da başkanlık sistemi ile birlikte özerk ve güçlü bir pozisyon elde ederek toplumsal farklılıkların korunmasını ve milletvekilliğinin kalitesinin yükselmesini sağlayacaktır. Ancak bu noktada Latin Amerika modellerinde karşılaşılan sorunlarla karşılaşmamak için başkanlık sistemi içinde demokratik kurumların özerkliğinin sağlanması ve iktidarın kullanımının yasama ve yargı erkleri tarafından denetlenebileceği fren ve denge mekanizmalarının net bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Özellikle siyasetin uzlaşmacı yönünün artmasıyla beraber bu anayasal yapının kurulması, Türkiye'de başkanlık sisteminin başarı şansını önemli ölçüde arttıracaktır.

Kaynakça

- Açıkgöz, R. (2008). *Democracy in Turkey within The Context of Justice and Liberty*. Meşrutiyet'in 100. Yılında Türkiye Demokrasisi . Köprü Dergisi. Sayı:103. [http://www.koprudergisi.com/.](http://www.koprudergisi.com/)
- Adelman, P. (2014). *Peel And The Conservative Party (1830-1850)*. New York: Routledge Press.
- Aktaşlı H. U. (2011). *Türk Muhafazakârlığı ve Kemalizm: Diyalektik Bir İlişki. Türk Muhafazakârlığının Eleştirisi*. Doğu Batı Dergisi. 14(58).
- Almond, G. (1956). *Comparative Political Systems*. Journal of Politics. Sayı:18.
- Almond, G. ve Verba S. (1989). *The Civic Culture Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. USA: Saga Publications.
- Aslan, A. (2015). *Türkiye İçin Başkanlık Sistemi Demokratikleşme, İstikrar, Kurumsallaşma*. SETA Dergisi. Sayı:122.
- Ay, Ş. (2004). *Türkiye'de Parlamenter Sistem ve Hükümet Sistemi Tartışmaları*. Mevzuat Dergisi. Sayı: 7(77) <http://www.mevzuatdergisi.com>.
- Aydın, N. (2008). *İnsan Hakları Demokrasi ve Medya*. (Birinci Baskı). İstanbul: Kumsaati Yayınevi.
- Berger, A. (1989). *Political Culture and Public Opinion*. USA (New Jersey): Transaction Publishers.
- Beriş, H. E. (2015). *Siyasal Düzenin Sınırları*. (Birinci Baskı). İstanbul: Tezkire Yayınları,
- Bilge, M. (2011). *Türkiye'de Demokrasi Kültürü: Siyaset ve Toplum*. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi. Sayı: 15(3).
- Buran, H. (2005). *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Burke, E.(1993). *Reflections on the Revolution in France*. Oxford-New York: Oxford University Press.
- Çaha, Ö. (2007). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*. İstanbul: Plato Yayınları.
- Cihangir, F. (2004). *Tek Parti İktidarından Çok Partili Döneme Türkiye ve*

Bediüzzaman'ın Siyasal Çizgisi. <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=599//>.

- Çam, E. (2005). *Siyaset Bilimine Giriş*. (Dokuzuncu Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Çaylak, A. (2014). *Osmanlıdan Cumhuriyete Türkiye’de İktidar Muhalefet İlişkileri. Türkiye’nin Politik Tarihi*. (Beşinci Baskı). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çeçen, A. (1996). *Kültür ve Politika*. (İkinci Baskı). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Çetin, H. (2004). *Türk Toplum Sözleşmesi*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Demir, F. (2011). *Bürokratik Kültür*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı: 16(2).
- Diamond, L. (1995). *Demokrasinin Üç Paradoksu*. M. Turhan (Çev.), Demokrasinin Küresel Yükselişi, L. Diamond ve M. F. Plattner (Der.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Durç, S. A. (2010). *Türk Muhalefet Geleneğinde “Demokrat Parti”*. Mukaddime Dergisi. Sayı: 1.
- Durgun, Ş. (2013). *Sistem Arayışlarında Siyasal Partiler ve Parti Disiplini*. (Başkanlık Sistemi Özel Sayısı). Yeni Türkiye. Sayı: 51.
- Duverger, M. (1998). *Siyaset Sosyolojisi*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Duverger, M. *Siyasi Partiler*. E. Özbudun(Çev.). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Efe, H. ve Kotan, M. L. (2015). *Türkiye’nin Parlamenter Sistem Deneyiminin Önemi*. Kafkas University Economics and Administrative Sciences Faculty The Journal of KAU. Sayı: 6(9).
- Ercins, G. (2012). *Türkiye’nin Demokratikleşmesinde Toplumsal Sorun Alanları*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı: 14(1).
- Erdoğan, M. (1998). *Başkanlık Sistemini Doğru Tartışmak. Türkiye’de Yönetim Geleneği*. D. Dursun- H. Al (Ed.). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Erdoğan, M. (2000). *Siyasal Rejim Tartışmaları*. <http://www.tesev.org.tr//>.
- Erzen, M. Ü. ve Yalın, B. E. (2011). *Siyasal Kültürün Temel Paradigmaları Üzerine: Kültürden, Siyasal Toplumsallaşma, Örgütlenme ve Katılma Süreçlerine Yansıyanlar*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. Sayı: 41.
- Ethnidge, M. and Handelman, H. (2010). *Politics in A Changing World*, (Fifth Edition). USA: Wadsworth Press.
- Fendoğlu, H. T. (2013). *Başkanlık Sisteminin Türkiye’de Uygulanabilirliği*. Yeni Türkiye. Sayı: 51.
- Gibbins, J. R.(1989). *Contemporary Political Culture: An Introduction*. London: Sage Publications.
- Gökçe, O. (2016). *Siyaset Sosyolojisi*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Gözler, K. (2000). *Türkiye’de Hükümetlere Nasıl İstikrar ve Etkinlik Kazandırılabilir?*. Türkiye Günlüğü. Sayı: 62.
- Hague R. ve Harrop, M. (2004). *Comparative Government and Politics an Introduction*. (Altıncı Baskı). New York: Palgrave Macmillan Press.
- Hakyemez, Y. Ş. (2003). *Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Sayı: 52(4).

- Heper, M. (2010). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. (Üçüncü Baskı). Doğu Batı Yayınları.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*. Z. Kopuzlu (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Horowitz, D. L. (1990). *Comparing Democratic Systems*. Journal of Democracy. Sayı:1(4).
- Kalaycıoğlu, E. (2005). *Başkanlık Rejimi: Türkiye’nin Diktatörlük Tehdidiyle Sınava*. Türkiye Barolar Birliği Yayınları. Sayı:77.
- Kapani, M. (2007). *Siyaset Bilimine Giriş*. (On dokuzuncu Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karpat, K. H. (2011). *Türk Siyasi Tarihi*. (İkinci Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kenneth, J. M. (1992) *Politics and The Bureaucracy, Policymaking in Fourth Branch of Government*, California: Brooks/Cole Press.
- Keser, H. (2013). *Başkanlık Sistemi*. (Başkanlık Sistemi Özel Sayısı). Yeni Türkiye. Sayı: 51.
- Kuzu, B. (2013). *Neden Başkanlık Hükümeti*. (Başkanlık Sistemi Özel Sayısı). Yeni Türkiye. Sayı: 51.
- Kuzu, B. (2011). *Her Yönüyle Başkanlık Sistemi*. İstanbul: Babıalı Kültür Yayıncılığı.
- Küçük, A. *Hukuk Devleti, Demokrasi ve Temel Hak ve Hürriyetlerin Güvencelenmesi*. Liberal Düşünce Topluluğu, <http://www.liberal.org.tr/>
- Lijphart A. (2004). *Constitutional Design For Divided Societies*. Journal of Democracy. 15(2), 96.
- Lijphart A. (2008). *Thinking About Democracy*. London: Routledge Press.
- Linz, J.J. (1990). *The Perils of Presidentialism*. Journal of Democracy. Sayı: 1(1).
- Linz, J. J. (1995). *Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri*. E. Özbudun (Çev.), Demokrasinin Küresel Yükselişi, Larry Diamond ve Marc F. Plattner (Der.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Linz, J. J. ve Stepan, A. (1996). *Toward Consolidated Democracies*, Journal of Democracy. Sayı:7.
- Mahçupyan, E. (2007). *Osmanlıdan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset*. (Dördüncü Baskı). Kamusal Alan. Doğu Batı Dergisi. Sayı:2(5).
- Mainwaring, S. (1993). *Presidentialism, Multipartism and Democracy; The Difficult Combination*. Comparative Political Studies. Sayı: 26(2).
- Mainwaring, S. and Linan, A. P. (2013). *Democracies and Dictatorships in Latin America, Emergence, Survival and Fall*. USA: Cambridge University Press.
- Mardin, Ş. (2006). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. (On Üçüncü Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Newton, K. and Van, D. J. W. (2014). *Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri*. E. Saraçoğlu (Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Onar, E. (2005). *Türkiye’nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli midir?*. Türkiye Barolar Birliği Yayınları. Sayı:77.
- Öğün S.S. (2004). *Türk Politik Kültürü*. (İkinci Baskı). Bursa: Alfa Yayınları.
- Özipek, B. B. (2005). *Muhafazakârlık*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Parla, T. (2002). *Türkiye’nin Siyasal Rejimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Parlak, D. (2008). *Türk Siyasal Kültürü: Halksız Siyaset*. <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/236/turk-siyasal-kulturu-halksiz-siyaset/>.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye’de Demokrasi ve Siyasi Partiler*. Bursa: Alfa Yayınları.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorilerine Geri Dönüş*. T. Karamustafaoğlu, M. Turhan. (Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Sartori G. (1997). *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*. Ergün Özbudun(Çev.) Ankara: Yetkin Yayınları,
- Shugart, M.S. and Carey, J. M. (1997). *Presidents and Assemblies*. (Third Edition). USA: Cambridge University Press.
- Şen, Y. F. (2015). *Türk Siyasal Kültüründe Millet Algısı ve Milliyetçilik*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Tataroğlu, M. (2006). *Parlamentar ve Başkanlık Sistemlerinde Siyasal İktidar ve Bürokrasi İlişkileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*. Yönetim ve Ekonomi. Sayı: 13(1).
- Taylor, E.B. (2010). *Primitive Culture Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Langue, Art and Custom*. Londra: Cambridge Press.
- Teziç, E. (2004). *Anayasa Hukuku*. (Dokuzuncu Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Tosun, G. E. (2001). *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi /Demokratikleşme Perspektifinden*. (Birinci Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1982). *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Tuncay, S. (2000). *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Tuncel, G. ve Gündoğmuş, B. (2012). *Türkiye Siyasetinde Merkez- Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı: 14(3).
- Turan, İ. (2011). *Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları*. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Sayı:45.
- Turan, İ. (2014). *Türk Siyasal Hayatı Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*. (Beşinci Baskı). E. Kalaycıoğlu - A.Y. Sarıbay (Ed.). Bursa: Sentez Yayınevi.
- Turan, İ. (1996). *Türkiye’de Demokrasi Kültürü*. İstanbul: Aybay Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (TDK), http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid/.
- Uluşahin, N. (1999). *Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Yazıcı, S. (2011). *Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri, Türkiye İçin Bir Değerlendirme*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yazıcı, H. (2013). *Türkiye Parlamentar Sistemini Hiç Uyguladı mı? (Başkanlık Sistemi Özel Sayısı)*. Yeni Türkiye. Sayı: 51.
- Yıldız A. (2012). *Türkiye’nin Parlamentar Sisteminde Hükümet*. Ankara: Murat Kitapevi.
- Yılmaz, S. (2013). *Başkanlık Sistemi; ABD, Türkiye’ye Örnek Olabilir Mi?.* http://usam.aydin.edu.tr/analiz/baskanlik_sistemi_abd_turkey/.

HÜKÜMET SİSTEMLERİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ

Tuğrul KORKMAZ*

Öz

Mevcut hükümet sistemine yönelik eleştiriler ve buna alternatif hükümet sistemi arayışları ülkemizde uzunca bir süreden beri gündem oluşturan konuların başında gelmektedir. Parlamenter sistem, başkanlık sistemi, yarı başkanlık sistemi ve karma sistemler ekseninde zaman zaman farklı arayışlar/öneriler ortaya çıkmaktadır. Öne sürülen önerilerde dikkat çeken husus, ülkenin şartlarından ziyade öneriyi yapan kişilerin, çeşitli angajmanlarla, ısmarlama tabir edilebilecek şekilde çeşitli hükümet sistemlerini öne sürmeleridir. Bu nedenle önerilen hükümet sisteminin avantajları ön plana çıkarılırken dezavantajları görmezden gelinmekte ya da etkisizleştirilmeye çalışılmaktadır. Aynı şekilde hükümet sistemleri tercihi bir tartışma konusu haline geldiğinde de taraflar benzer tutumlar gösterebilmektedir. Bu şekilde yapılan tartışmalar ise adeta bir kör dövüşünü andırırken, sonuç noktasında yol alınmamaktadır. Farklı hükümet sistemlerinin avantajlarının ve dezavantajlarının Türkiye özelinde incelendiği bu makalenin amacı, olabildiğince objektif kalmak suretiyle ülkemiz için hangi hükümet sisteminin daha uygun olacağına dair bir tartışma yürütmek ve bu konuda daha elverişli tartışmaların sürdürülebilmesi için düşünsel yollar açmaktır.

Anahtar Kelimeler: Hükümet Sistemleri, Parlamenter Sistem, Başkanlık Sistemi, Yarı-Başkanlık Sistemi.

SYSTEMS OF GOVERNMENT AND AN ANALYSIS ON TURKEY

Abstract

The critique of the current governmental system and the search for an alternative are one of the leading topics in the political agenda in Turkey. Different suggestions, including parliamentary system, presidential system and mixed systems, are proposed in this political atmosphere. However, the point about those proposals is that the people insist on the governmental systems that represent their own political engagements which could be depicted as an "imposed suggestion," rather than a suggestion that considers the political-social needs of the country. Hence, the defended proposals about the advantages of those governmental systems' are ignored or counteracted. Similarly, the opponents follow the same behavioral patterns. As a result, the supposed discussions become at cross purposes, while it is hard in these circumstances to arrive at a conclusion. The aim of this article, which analyses the advantages and disadvantages of the different governmental systems in the context of Turkey, is to initiate a discussion about the most suitable governmental system for Turkey in a proper objective way, in addition to opening intellectual ways to be able to extend the regarding debates.

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü, tugrulkorkmaz@aksaray.edu.tr.

Keywords: *Systems of Government, Parliamentary System, Presidential System, Semi- Presidential System.*

Giriş

Devletin temel organlarının ne şekilde ayrılacağı ya da birleşeceği, birbirleri ile aralarında ne şekilde bağların olacağı, bu temel organların kimler tarafından oluşturulacağı ve nasıl kullanılacağına yönelik sorulara verilen cevaplar neticesinde ortaya çıkan tercihler, hükümet sistemlerini oluşturmaktadır. Bir diğer ifade ile hükümet sistemleri devlet içindeki kuvvetlerin dağılımı ve düzenlenişi bakımından anayasal demokrasilerde veya demokratik olmayan rejimlerde uygulanan kural ve kurumlar dizgesinin bütünü olarak tanımlanabilir (Hekimoğlu, 2009:5). Hükümet sistemleri kurucu iktidar tarafından anayasalarda karara bağlanması gereken bir konudur. Bu tercih ülkenin ekonomik, siyasal ve toplumsal gerçekleri, yani ülkenin sosyo ekonomik ve sosyo politik iklimi göz önünde bulundurularak yapılabilecek bir tercihtir. Yapılacak tercih son derece önemlidir, zira ülkedeki çarkların dönmesi ve siyasal sistemin sorunsuz bir şekilde işlemesi, büyük ölçüde bu tercihe bağlıdır.

Hükümet sistemleri tercihi, Türkiye’de de 80’li yıllardan bu yana şiddeti artan bir şekilde siyasal alanda tartışma konusu haline gelmiş, kurucu meclis tarafından belirlenen parlamenter sistem, ihtiyaçlara cevap vermekte zorlandığı gerekçesi ile zaman zaman eleştirilmiştir. Bu eleştiriler sonucunda çözüm yolu olarak bir hükümet sistemi değişikliği önerilmiş, sıklıkla da bir reçete olarak başkanlık sistemi gündeme getirilmiştir. Cumhuriyetin kurulmasından bu yana zaman zaman tartışılmasına rağmen, siyasal olarak ilk defa Turgut Özal tarafından gündeme taşınan sistem değişikliği önerisi daha sonra Süleyman Demirel ve son olarak Recep Tayyip Erdoğan tarafından da kuvvetli bir şekilde dile getirilmiştir. Bu önerilerin toplumsal bir talepten ziyade çeşitli gerekçelerle, karizmatik ve güçlü liderler tarafından siyasal olarak gündeme getirildiği söylenebilir. Sistem değişikliği ile ilgili toplumsal bir talep yokluğu, vatandaşı da bir anlamda siyasal konum almaya itebilmektedir. Daha açık bir ifade ile konu ile ilgili bilimsel bilgidен uzak olan kamuoyunun, hükümet sistemi tartışmalarında siyasal parti aidiyetleri veya kimlikleri bağlamında tercihler göstermekte olduğu görülmektedir. Farklı hükümet sistemlerinin yalnızca avantajları ya da dezavantajları ön plana çıkarılarak yapılan tartışmalar, bu kısır döngünün deşirmenine su taşımakta ve bu hususta çözümden uzaklaşmaktadır.

Bu makalenin amacı, Türkiye’de yürütölen tartışmaların kişiye endekli ve siyasal aidiyetlerle yapıldığı problematiğinden hareketle, hükümet sistemleri hakkında veri ve bilgileri ortaya koyarak, artı ve eksileriyle birlikte bu sistemlerin Türkiye özelinde bir analizinin yapılmasıdır. Böylelikle amaçlanan, siyasal angajmanlardan uzak, olabildiğince objektif kalınarak, Türkiye için uygun olabilecek hükümet sisteminin tespitine çalışmaktır. Araştırmada yöntem olarak İkincil veri araştırması tekniğine dayalı literatür taraması ve nicel-nitel analiz yöntemleri birlikte kullanılmıştır. “Farklı hükümet sistemlerinin hangileri olduğu?”, “bunların avantaj ve dezavantajlarının neler olduğu?”, “ön plana çıkan özelliklerinin neler olduğu?”, “Türkiye’de yürütölen hükümet sistemleri tartışmalarının nasıl şekillendiğı ve nasıl olması gerektiğı?” ve son olarak “Türkiye’de nasıl bir hükümet sistemi tercihinin daha faydalı

olacağı?” bu çalışmanın başlıca araştırma sorularını oluşturmaktadır. Bu araştırma sorularından hareketle makalede önce farklı hükümet sistemlerinin karakteristik özelliklerinden bahsedilecek, bunların artı ve eksileri belirlenmeye çalışılacaktır. Böylelikle bu sistemler hakkında fikir sahibi olmaya çalışılacak ve daha sonra da bu sistemler Türkiye özelinde incelenecektir. Çalışma, ele alınacak hükümet sistemlerinin menşe ülkeleri ile sınırlı tutulmuştur. Böylelikle konunun kapsamını aşmadan, ana hatlarıyla anlaşılabilmesi ve dağılmaması hedeflenmektedir.

1. HÜKÜMET SİSTEMLERİ: AVANTAJLAR VE DEZAVANTAJLAR

Hükümet sistemi tercihinin kurucu iktidar tarafından anayasa yazılırken yapılan bir tercih olduğundan giriş kısmında bahsedilmişti. İşte bu tercih hususunda hükümet sistemlerine yönelik kurucu irade tarafından karara bağlanması gereken ilk konu, belirlenecek hükümet sisteminin güçler birliğine mi yoksa güçler ayrılığına mı yönelik bir sistem olacaktır. Bu noktada tercih edilen sistem eğer güçler birliği olursa yeni bir karar verme gerekliliği daha kurucu iradenin önüne çıkacaktır. Zira güçler, yasama veya yürütme gücü altında toplanabilir. Güçlerin yasama altında toplanması durumunda “meclis hükümeti” sistemi ile karşılaşılır. Yürütme gücü altında toplandığında ise karşılaşılan hükümet sistemi “diktatörlük” olacaktır. Nitekim burada bahsedilen yürütme, bir kabineden ziyade devlet başkanının bünyesinde güçlerin toplanmasıdır. Buraya kadar bahsedilen hükümet sistemleri güçler birliğine dayalı ve demokratik olmayan sistemler başlığı altında değerlendirilebilir (Gözler, 2015:73-82).

Kurucu iktidarın güçler ayrılığına yönelik bir tercih yapması durumunda ise üç alternatif ortaya çıkmaktadır. Bunlar; “başkanlık”, “parlamentar” ve “yarı başkanlık” sistemleridir. Bu üç alternatif, aslında yasama yürütme ve yargı gücünün birbirinden ne oranda ayrılacağı sorusunun neticesinde belirir. Sert güçler ayrılığı denildiğinde başkanlık sistemi, yumuşak güçler ayrılığında ise parlamenter sistem ortaya çıkar. Kökeni Fransa olan ve her iki sistemin dezavantajlarını mümkün mertebe azaltmayı, avantajlarını ise birlikte kullanmayı hedefleyen sistem ise yarı başkanlık sistemidir (Gözler, 2015:82-101; Erdoğan, 2010:205; Özbudun, 2000:329).

Özellikle belirtmek gerekir ki, bu sistemlerin farklı ülkelerde, farklı uygulamaları bulunmaktadır. Fakat bu çalışmada, sistemlerin menşe ülkeleri ve karakteristik özelliklerini baz alan bir yöntem benimsenmiştir. Nitekim sosyal bilimlerde sınıflandırma yapıldığında ister istemez bir indirgemecilikle yüz yüze kalılabileceği de ortadadır. Bu noktada Breuilly'nin sözü manidar ve açıklayıcıdır: “Sınıflandırmaların doğru ya da yanlış yoktur, ya faydalıdır ya da faydasız” (Breuilly, 2001: 9). Bu açıdan ele alındığında ABD, İngiltere ve Fransa merkezli literatürde de yaygın kabul gören üçlü kategorizasyonun benimsenmesi, hükümet sistemlerinin kimi ortak özelliklerinin anlaşılmasında faydalı gözükmektedir. Daha açık bir ifade ile Birleşmiş Milletler'e kayıtlı 193 ülkenin her birinin hükümet sistemleri ve uygulamaları birbirinden farklıdır. Bunların analiz edilebilmesi ve karşılaştırma yapılabilmesi ise ancak bir kategorizasyon ile mümkün olabilmektedir. Bu minvalde, başlangıç olarak hükümet sistemlerin karakteristik özellikleri, avantajları ve dezavantajlarından kısaca bahsetmek, konunun anlaşılabilirliğini artıracaktır.

A. Başkanlık Sistemi

Hükümet sistemleri içerisinde bu çalışma kapsamında ilk ele alınacak sistem başkanlık sistemidir. Başkanlık sistemi denildiğinde, yürütmenin tek başlı olduğu (başkan), başkanın halk tarafından seçildiği ve yürütmenin yani başkanın yasama- nın güvenine dayanmayan bir sistem akıllara gelmektedir (Sartori, 1994: 83-84). Bu sistemde başkan, parlamentoya değil halka karşı sorumludur, yasama yürütmeyi görevden alamaz iken yürütme de yasamayı feshedemez. Yetkiyi halktan alan baş- kan, kendi ekibini kurmakta özgürdür ve uygulayacağı politikalar, başarıları ve başarısızlıkları neticesinde yalnızca halka karşı sorumludur. Sert güçler ayrılığının net bir şekilde hissedildiği bu sistemde, parlamenter sistemin aksine, bir kişi hem yasama hem yürütmede görev alamaz. Bırakın görev almayı, başkan meclisin ya- sama faaliyetlerine seyirci olarak dahi katılamaz. Yapabileceği tek şey, olağanüstü hallerde veya meclisin açılış gününde “mesaj” yetkisini kullanarak meclis başkanı tarafından okunmak üzere ihtiyaç duyduğu kanunları ve gerekçelerini belirten bir mektubu gönderebilir. Sistem içerisinde başkanın gensoru ile düşürülmesi gibi bir uygulama bulunmaz. Bunun tek istisnası “impeachment” davası denilen bir yön- temdir ki, bu da aslında siyasi değil adli bir yargılama usulüdür. Sistem, yukarıda kimi unsurları belirtilen fren ve denge mekanizmalarına sahiptir. Başkanın büt- çesi yasama tarafından onaylanır. Başkanın yapacağı uluslar arası antlaşmaların da onay mercii yine yasama gücüdür. Bu mekanizmalar aslında karşılıklı yetkiler çerçevesinde oluşan, yasama ve yürütme gücünün işbirliği ve uyum içerisinde ça-lışmasını teşvik eden uygulamalardır (Erdoğan, 2005:207-208; Gözler, 2015:83-84).

Başkanlık sisteminin avantajları üç başlık altında toplanabilir: Devletin meşru- luğunu halktan alan tek kişi tarafından yönetilmesinden kaynaklanan “güçlü yöne- tim”, karşılıklı görevden almaların bulunmamasından dolayı hükümet krizlerinin olmaması neticesinde “siyasal istikrar” ve hesap sorulabilirliği yüksek ve sorumlu bir başkandan dolayı “daha demokratik bir yönetim”.

Sistemin dezavantajları ise beş başlık altında toplanabilir: Fesih ve güvensizlik oyu gibi araçlar olmadığından, olası bir krizde sistemi rahatlatacak olan erken seçi- me gidilemeyeceği için krizler ancak anti demokratik yöntemler ile çözülebilir. Bir diğer ifade ile başkanlık sistemlerinde askeri darbe ihtimalinin yüksek olduğundan bahsedilebilir. Hele ki ülkede demokratik siyasal kültür zayıf ise rejim krizlerinin çıkma ihtimali çok daha yüksektir. Böyle bir tehdit karşısında başkanın elindeki yetkileri kötüye kullanarak otoriterleşmesi gibi bir durumla da karşılaşılabilir. Baş- kanlık sistemi katı bir sistemdir. Yasama ve yürütme çeşitli süreler için işbaşına geldiklerinde daha sonra arkalarındaki halk desteğini yitirmiş dahi olsalar görev süreleri sona ermeden görevlerinden ayrılmazlar. Uzlaşmaz bir parlamentonun ya- pısının ortaya çıkması neticesinde başkanın yapabileceği hiçbir şey yoktur. Sistem kilitlenir ve bir sonraki seçim beklenir. Bu sistemin bir diğer dezavantajı olarak çift meşruluk sorunundan bahsedilebilir. Yasama ya da yürütme halkın desteğini alarak o makamlara geldiğini ve meşru olduğunu ileri sürerek uzlaşmaktan kaçınırlarsa sistem kilitlenir. Siyasal kutuplaşma başkanlık sisteminde görülebilecek bir diğer olumsuzluktur. Zira bu sistem kazananın her şeyi kazandığı, kaybedenin ise her şeyi kaybettiği bir sistemdir. Sistemin aslında en büyük sorunu iktidarın kişiselleş-

mesidir. Çünkü bu sistemde başkan hem devlet başkanı hem hükümet statüsündedir. Seçmenlerden aldığı oylar neticesinde iktidarı kazanan başkan, halkı, devleti, hükümeti temsil ettiği yanılgısına kapılarak iktidarını kişiselleştirme yoluna gidebilir. Kendine ait bir saraya sahip olması, kendine bağlı bir teşkilat kurabilmesi gibi hususlar da düşünüldüğünde adeta bir güç zehirlenmesi ile başkanın kendini kral ya da imparator gibi hissetmesi, her şeye gücünün kadir olacağını düşünmesi kuvvetli bir ihtimaldir (Lijphart, 1995:194-195; Linz, 1995:143-159, Gözler, 2015:83-84; Teziç, 2014:516-518).

Başkanlık sistemi 1787 ABD Anayasası ile literatüre giren bir sistemdir. Genel bir yanlış anlaşılma ile sanki federalizm ile “sin qua non” olarak, yani federalizmin olmazsa olmazı gibi düşünülmektedir. Bunun sebebi 1787 Anayasası’nın hükümet sistemi tercihi başkanlıktan, devlet şekli tercihi ise federalizmden yana kullanmasındandır. Zira her iki kavram da anayasa hukuku ve siyaset bilimi literatürüne ilk defa bu anayasa ile birlikte girmiştir. Oysaki başkanlık sistemi bir hükümet sistemi iken federal veya üniter ayrımı yine kurucu irade tarafından belirlenmesi gereken egemenliğin yapılandırılmasına dayanan bir devlet şekli tercihidir. Bir diğer ifade ile başkanlık sistemini tercih eden bir ülkenin federal devlet şeklini benimsemesi gerekmemektedir. Bir örnek vermek gerekirse; ABD başkanlık sistemine dayanan federal bir devlet iken, Almanya parlamenter bir federalizmdir. Bunun yanında Şili, Uruguay ve Kıbrıs Rum Kesimi gibi ülkeler de üniter başkanlık sisteminin örnekleri arasındadır.

Yukarıda nitelikleri, avantaj ve dezavantajları bahsedilen başkanlık sistemi, dünyada yaklaşık 60 ülkede tercih edilen bir hükümet sistemidir. Sosyo ekonomik veriler açısından incelendiğinde kişi başına düşen GSMH’da dünyanın en zengin 25 ülkesi içerisinde başkanlık sistemi ile yönetilen ülke sayısı yalnızca 1 iken bu bağlamda en fakir 25 ülke içerisinde bu sayı 12’dir¹ (bu ülkeler içinde 3 ülke parlamenter sistemle yönetilirken 9 ülke de yarı başkanlık ile yönetilmektedir). Yalnızca ekonomik gelişmişlik değil, sosyo politik anlamda da demokratik gelişmişlik incelendiğinde, ilk 40 ülke içerisinde yalnızca 3 ülke başkanlık sistemini tercih etmişken bu sayı son 20 ülkede 12’dir². 28 Avrupa Birliği ülkesi incelendiğinde bunlardan 1 ülke başkanlık sistemi (Kıbrıs), 3 ülke yarı başkanlık (Fransa, Portekiz, Romanya) ve geri kalan 24 ülke ise parlamenter sistemle yönetilmektedir.

Her ne kadar Sartori bunun tam aksini savunsa da (1994:92) başkanlık sistemini tercih eden bir kaç ülkede yukarıda bahsedilen avantajlar sağlanırken geri kalan ellinin üzerinde ülkede başkanlık sisteminin dezavantajları olarak görülen unsurların biri yada bir kaç birliktedir. Bu ülkelerin çoğunda sistemin otoriterleşerek “başkancı sistem” denilen sisteme evrildiği tespiti de yapılabilir (Teziç, 2014:516). Sistemin daha ziyade güney Amerika, Afrika ve eski Sovyet ülkelerinde tercih edildiği görülmektedir.

1 Dünya Bankası’nın <http://unstats.un.org/unsd/snaama/resQuery.asp> sitesinden 2014 verileri baz alınarak hazırlanan listeye göre.

2 Freedom House tarafından hazırlanan “Freedom In The World 2015” başlıklı raporda yer alan demokratikleşme bazlı listede demokratikleşme puanı en yüksek ve en düşük ülkeler baz alınarak hazırlanmıştır. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2015/table-country-ratings>

Bununla birlikte son yıllarda yapılan kimi çalışmalarda başkanlık sisteminin parlamenter sisteme göre daha avantajlı olduğu iddiaları da yer bulmaktadır. Bu tezi savunan düşünürlerden biri olan Cheibub'a göre başkanlık sistemlerinin çökme sebepleri sistemin kendisinden ziyade ülkelerin sahip olduğu özelliklerden kaynaklanmaktadır (2007:2). Cheibub bu tezini destekler nitelikte bir örnekle özellikle GSMH'sı 1000 \$'ın altındaki ülkeler göz önünde bulundurulduğunda demokrasilerin hayatta kalma şansını parlamenter sistemler için 7 yıl olarak görürken başkanlık sisteminde ise 10 yıl olduğunu dile getirmektedir (Cheibub, yayın yılı yok:1). Daha açık bir ifade ile ülkelerin tercih ettikleri hükümet sistemi modeli başlı başına siyasal sistemi demokratik veya antidemokratik yapmaya yetmeyebilir. Antidemokratik bir siyasal kültürün yerleşmiş olduğu bir ülkede başkanlık, yarı başkanlık veya parlamenter sistemin benimsenmesi sonucu değiştirmeyebilir. Aslında Cheibub'un söyledikleri bu makalenin de mantığı ile örtüşmektedir. Zira iddia edilen, ülkedeki hükümet sisteminin başarısı, sistemin o ülkenin koşullarıyla ne kadar uyumlu olup olmadığıyla yakından alakalıdır. Cheibub'a göre başkanlık tarzı hükümet sistemleri ile siyasal sistemin otoriterleşmesi veya sistemin anti demokratik bir karakter kazanması arasında da pozitif bir korelasyon yoktur. Hiç kuşkusuz objektif veriler ışığında incelendiğinde bu iddia haklı olmakla beraber, demokratik siyasal kültürün gelişmemiş olduğu ülkelerdeki devlet başkanlarının sınırlı bir yasama ve etkin bir yürütme gücü için ihtiyaç duydukları sistemin büyük oranda başkanlık sistemi olması ise bir realitedir. Yani özellikle Afrika ve Latin Amerika ve eski Sovyet ülkeleri göz önünde bulundurulduğunda, bu ülkelerin otoriterleşmesinde doğrudan başkanlık sisteminin bir etkisinin olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Fakat otoriter ve kişisel yönetimlere elverişli yapısı ile başkanlık sistemi bu gibi ülkelerde devlet başkanının bir aracı haline gelmekte, devlet başkanının olası otoriter eğilimlerini meşrulaştırarak sistemlerin başkanlı sistemlere dönüşmesine neden olmaktadır.

Çalışmanın hemen başında belirtildiği üzere kurucu iktidarın yapacağı hükümet sistemi tercihi, o ülkenin iklimi ile yakından alakalıdır. Dolayısıyla hükümet sistemi tercihi hususunda "doku uyuşmazlıkları" ile karşılaşılması için sistemin o ülkenin şartlarına ne denli uygun olup olmadığı iyi tahlil edilmelidir. Zira herhangi bir hükümet sistemi bir ülkede son derece olumlu olan ve meyvelerini veren bir sistem iken, aynı sistem aynı özellikleri ile diğer bir ülkede krizlere, darbelere, otoriterliğe davetiye çıkaran bir tercih durumuna da düşebilir.

B. Parlamenter Sistem

Çalışma kapsamında ele alınan ikinci hükümet sistemi olarak parlamenter sistemden bahsedilebilir. Parlamenter sistem, demokratik hükümet sistemleri arasında, tarihsel olarak bakıldığında ilk sistemdir. Sistemin kökeni İngiltere'ye dayanmaktadır. İngiltere'de çoğulculuğa dayalı olarak uygulanan bu sisteme Westminster Sistem de denilmektedir (Lijphart, 1999:9-47). Bu ismi İngiltere parlamentosuna ev sahipliği yapan sarayın isminden almaktadır. Yumuşak güçler ayrılığına dayalı olan parlamenter sistemde, devletin üç temel organı olan yasama, yürütme ve yargı iç içe geçen sorumluluk alanları ile birlikte birbirlerinden tam olarak bağımsız

değildir. Yasama ve yürütme organı karşılıklı olarak birbirlerinin varlıklarına son verebilir. Sistem en basit şekilde yürütmenin yasama içinden çıktığı ve ona karşı sorumlu olduğu anayasal bir demokrasi tipi olarak da tanımlanabilir. Bu yüzden parlamenter sisteme “kuvvetlerin işbirliği” (Teziç, 2014:483) sistemi de denilmektedir. Sisteme adını veren parlamento, parlamenter sistemin en kilit ve merkezi öneme sahip kurumudur.

Sistemin karakteristik özellikleri incelendiğinde her şeyden önce yürütmenin iki başlı olması dikkat çekicidir. Yürütmenin bir kanadını devlet başkanı oluştururken diğer kanadında ise hükümetin başı olarak başbakan yer almaktadır. Parlamenter sistemde yürütme her ne kadar iki başlı bir görünüm sergilese de sistemde devlet başkanının konumu ve yetkileri semboliktir. Parlamenter sistemi benimseyen ülkeler incelendiğinde devlet başkanının göreve gelişi şekline göre monarşiyi tercih eden ülkelerde “yönetemeyen krallar” ile karşılaşılır. Yani bu ülkelerde krallar, siyasal iktidarını sürdürme isteklerinden vazgeçmişlerdir. Kral siyasal yönetimi belirlemez, bu yönetim siyaseten sorumlu olan hükümettedir. Kral, siyaset dışı, sınıflar ve partiler üstü, tarafsız bir devlet başkanıdır. Devletin devamlılığının sembolü, ulusal bütünlüğü sağlayan, yumuşatıcı ve uzlaştırıcı bir unsurdur (Gözler, 2014a:179). Eğer tercih cumhuriyetten yana olmuşsa durum burada da benzerdir. Zira parlamenter sistemi benimsemiş olan bir ülkede devlet başkanı, yani cumhurbaşkanı, devlet ve milletin bütünlüğünü temsil eder, arabulucu ve hakem rolü üstlenir. Bir diğer ifade ile parlamenter sistemde de cumhurbaşkanının yetkileri semboliktir. Bu yüzden yasama karşısında da bir sorumluluğu yoktur. Görevden alınmaz ve var olan yetkilerini de ancak “karşı imza” ile yani bakanlar veya başbakanın imzası ile kullanabilir. Sistemde yürütme işlevi asıl olarak başbakan ve bakanlar kurulu tarafından yerine getirilir. Dolayısıyla siyasal sorumluluğun asıl sahibi başbakan-dır. Sistemde her ne kadar yürütmenin sahibi bakanlar kurulu olarak gözükse de bakanlar kurulunun çalışma ilkeleri göz önünde bulundurulduğunda başbakanın sorumlulukla beraber iktidarın da asıl sahibi olduğu söylenebilir.

Başkanlık sisteminden farklı olarak parlamenter sistemde yürütme doğrudan halkoyuyla seçilmez ve önceden belirlenemez. Seçim sonrası oluşacak parlamento aritmetiği bu noktada devreye girer. Nitekim seçmen sandık başındayken oy verdiği partinin eğer yeterli çoğunluğa ulaşamaz ise kimle koalisyon ortağı olacağını önceden öngöremez. Sistemde seçmenler önce parlamentoyu oluşturacak vekilleri seçer ardından çoğunluğu tek başına veya birlikte elde edebilecek olan partiler hükümeti kurarlar. Kurulacak olan kabinenin yasamadan güvenoyu alması ile birlikte göreve başlar. Sistemde yasama güvensizlik oyu ile yürütmeyi görevden alabilirken başbakanın önerisi ile cumhurbaşkanı parlamentoyu feshederek ülkeyi erken seçime götürebilir. Yani yasama ve yürütme karşılıklı olarak birbirlerinin varlığına son verebilme gücüne sahiptir. Yumuşak güçler ayrılığının bir diğer yansıması olarak parlamenter sistemde yasama içinde görev alan bir kişi yürütmeye de görev alabilir. Hatta o kadar ki, başbakan olabilmenin şartı yasama içinde olmaktır. Cumhurbaşkanı tarafından başbakan olarak görevlendirilecek kişi milletvekili olmak zorundadır. Yasama ve yürütme arasında yine yumuşak güçler ayrılığı ilkesinden kaynaklanan etkileşim mekanizmaları mevcuttur. Örneğin bütçe yürütme organı

tarafından hazırlanır fakat yasama organı tarafından kabul edilir. Uluslararası antlaşmalar aynı şekilde yürütme organı tarafından yapılırken, onay mercii yasamadır. Yasama, soru, meclis araştırması, meclis soruşturması ve gensoru gibi denetim mekanizmaları ile yürütmeyi denetleyebilir.

Sistemin başlıca avantajı esnek oluşudur. Bu sayede değişen şartlar ve durumlara kolaylıkla adapte olarak çözüm geliştirmeye müsaittir. Örneğin oluşabilecek olası siyasi krizlerde güvensizlik oyu ve erken seçim gibi araçların kullanılmasıyla siyasi tıkanıklıklar demokrasi içerisinde çözülebilir. Sistemin bir diğer avantajı olarak kolisyona imkan tanınması gösterilebilir. Zira başkanlık sisteminde yürütme makamına, kazananın her şeyi kazandığı, kaybedenin her şeyi kaybettiği bir içerikle, tek bir partinin temsilcisi olarak tek bir kişi seçilirken, parlamenter sistemde farklı partiler bir arada hükümet etme imkanına sahip olabilirler. Bu özellikle siyasi kutuplaşma tehlikesini ortadan kaldıran kayda değer bir avantajdır. Nitekim seçim meydanlarında ya da gündelik siyasette, belki de bir sonraki seçimde kolisyona ortağı olabileceği parti veya liderine karşı üsluplarında çok daha dikkatli olurlar. Seçmen açısından da durum bundan farklı değildir. Bunlara ek olarak bir siyasal parti seçimi kaybetse dahi parlamenter sistemde yetki ve sorumlulukları ile oldukça önem taşıyan bir diğer görevi yerine getirir: muhalefet (Gözler, 2015:96-97). Bunun yanında son yıllarda yapılan bazı çalışmalara göre parlamenter sistem ile politik, ekonomik ve insani gelişme arasında pozitif bir korelasyon olduğunu öne süren çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan biri olan ve parlamenter sistem ile başkanlık sistemini çeşitli değişkenler ışığında inceleyen Gerring Thacker ve Moreno bahsi geçen bu gelişmeleri sağladığının dolaylı olarak parlamenter sistemi bir adım önde görmekteyiz (2009:1).

Parlamenter sistemin dezavantajları aslında avantajları ile yakından alakalıdır. Daha açık bir ifade ile kolisyona hükümetleri parlamenter sistemin avantajları içerisinde yer alması ile birlikte aynı zamanda bu sistemin dezavantajlarını oluşturan en önemli başlıklardan da biridir. Güçler ayrılığının yumuşak olması bir diğer dezavantaj olarak görülebilir. Bir partinin hem yasamayı hem de yürütmeyi ele geçirmesi sorunlara yol açabilir. Parlamenter sistemin hükümeti düşürebilmesi zayıf hükümetlere yol açabilir ve kolisyona hükümetleri siyasal istikrarsızlığı ortaya çıkarabilir. Ne var ki bahsi geçen dezavantajlardan özellikle kolisyona hükümetleri çok da çekinilecek bir durum olarak görülmeyip avantaj olarak kullanılabilir. Zira günümüzde Avrupa Birliği içerisinde yer alan ve parlamenter sistem ile yönetilen 24 ülkeden 21'i kolisyona hükümetleri tarafından yönetilmektedir. Dünyada parlamenter sistemi benimsemiş olan ülkelerde de durum benzerdir. Parlamenter sistemlerde tek parti yönetiminin istisnai, kolisyona ise yaygın olduğu unutulmaması gereken bir husus olarak belirtilebilir. Ayrıca sistemin dezavantajlarını gidermek için tedbirler almaya dayalı olarak ortaya çıkan "rasyonelleştirilmiş parlamentarizm" uygulamaları ile birlikte bu eksiklikler büyük ölçüde giderilebilir.

C. Yarı Başkanlık Sistemi

Son olarak parlamenter sistemin ve başkanlık sisteminin avantajlarından birlikte yararlanarak dezavantajlarını ise ortadan kaldırmaya yönelik ara bir sistem olarak isimlendirilebilecek yarı-başkanlık sistemine değinmek faydalı olacaktır. Sis-

temin en temel özelliği üzerinden bir tanım yapmak gerekirse, cumhurbaşkanının halk tarafından doğrudan seçildiği parlamenter sistemlere yarı başkanlık sistemi denilmektedir. İlk olarak 1958 Fransa Anayasası'nda teorize edilen yarı başkanlık sistemi, isimlendirme her ne kadar başkanlık üzerinden de yapılırsa, unsurları incelendiğinde parlamentarizme çok daha yakın bir sistemdir. Başkanlık sisteminde tek başlı olan yürütme, yarı başkanlık sisteminde tıpkı parlamenter sistemde olduğu gibi iki başlıdır. Yürütmenin bir kanadını bakanlar kurulu ve başbakan oluştururken etkin kanadını ise yarı başkan yani halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı üstlenmektedir. Yarı başkanlık sisteminde cumhurbaşkanı yalnızca halka karşı sorumlu iken, yürütmenin diğer kanadı olan hükümet yasamaya karşı sorumludur. Bir diğer ifade ile kabine güvensizlik oyu ile düşürülebilir.

Sistemin avantajlarının başında, başkanlık sisteminde olduğu gibi, güçlü ve istikrarlı bir yönetim tesis edilebilmesi gelmektedir. Çünkü bu sistemde de, tıpkı başkanlık sisteminde olduğu gibi cumhurbaşkanı düşürülemez. Cumhurbaşkanını halk seçtiği için hükümet krizi ihtimali azalmıştır. Sistemde ikili bir denge mekanizmasının varlığı sayesinde başkanlık sisteminde görülen iktidarın kişiselleşmesi ve sistemin otoriterleşmesi ihtimalini azaltmaktadır. Sistemin dezavantajları olarak belkide en öne çıkan başlık yürütmenin iki başlı olması nedeniyle ortaya çıkabilecek olan görev ve yetki çatışmalarına bağlı anlaşmazlıklardır. Özellikle başkan ile parlamentonun farklı çoğunluklardan oluşması neticesinde sistemin kilitlenme ihtimali ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda hem yasama, hem de yürütme demokratik meşruluk iddiası güderek geri adım atmayabilir. Fransa'da ilk olarak 1981 senesinde Mitterand ve Chirac arasında ortaya çıkan bu durum uzlaşmacı Fransız siyasal kültürünün de etkisiyle sorunsuzca aşılmış ve siyaset bilimi literatürüne "nikahsız birlikte yaşamak" manasında yeni bir kavram kazandırmıştır; kohabitasyon. Bu durum o tarihten günümüze değin iki kez daha yaşanmıştır. Her ne kadar sistemde bu kohabitasyon dönemine son verecek yasamanın hükümeti istifaya zorlama veya cumhurbaşkanının parlamentoyu fesih etme yetkisi gibi araçlar olsa da, bahsi geçen uzlaşmacı kültürün de etkisiyle Fransa'da bu yollara başvurulmamıştır (Korkmaz, 2015:121-122).

2. HÜKÜMET SİSTEMLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Olabilecek en kısa ve belkide yüzeysel şekliyle anlatılan hükümet sistemleri bağlamında genel ve belkide keskin bir değerlendirme yapılması gerekirse, iyi veya kötü bir hükümet sistemi yoktur. Sözgelimi, başkanlık sistemi iyidir, parlamenter sistem kötüdür gibi bir tespitin yapılması doğru gözükmemektedir. Tıpkı bu tespit gibi, toptancı bir anlayışla, biri diğerinden daha demokratiktir, ya da bir sistem diğerine göre ekonomik kalkınmayı daha efektif bir biçimde sağlar gibi bir tespitte bulunabilmek de mümkün değildir. Bunun yerine sistemlerin artı ve eksileri birlikte düşünülerek mevzu bahis olan ülkenin dokusuna hangisinin daha uygun olabileceğini konuşmak çok daha faydalı gözükmektedir. Bir analogi yapmak gerekirse, portakal ağacı çok güzel, heybetli, yılın uzun bir döneminde yeşil, çiçekleri açtığında görsel olarak güzel ve c vitamini deposu olarak tabir edilen bir meyvenin ağacıdır. İçeriğindeki asitten dolayı meyve zararlılarına karşı oldukça dayanıklı

olabileceği dahi söylenebilir. Bunlar portakal ağacının avantajlarıdır. Bahsi geçen portakal ağacı fidesi Mersin'den alınıp Ankara'ya dikildiğinde bu avantajların neredeyse hiçbirinden faydalanılamaz. Tıpkı bu örnekte olduğu gibi hükümet sistemi tercihi o ülkenin siyasal, toplumsal, tarihi ve ekonomik iklimi ile yakından alakalıdır ve bundan bağlantısız düşünülemez.

Daha açık bir ifade ile çeşitli siyasi ve ideolojik angajmanlar doğrultusunda yapılacak olan tercihler ve tartışmalar, konuyu ilmi bir tartışma zemininden uzaklaştıracak ve sonuç alınmasını zorlaştıracaktır. Üzerinde bilgiye dayalı bir toplumsal mutabakatın şart olduğu hükümet sistemi tercihi, böylelikle yalnızca siyasetin ve akademinin konusu olmaktan bir adım daha öteye gidemeyecektir (Asilbay, 2013:248). Hiç kuşkusuz yapılacak böyle bir tercihten de doğru bir sonucun çıkmasını beklemek imkansız değilse bile ona çok yakındır.

Hükümet sistemi, siyasal sistemin en etkili alt sistemlerinden biridir. Fakat en az hükümet sistemi kadar siyasal partiler sistemi, seçim sistemi, ekonomik ve kültürel sistem de siyasal sistemin belirleyicilerindedir. Çalışmanın hemen başında “iklim” olarak belirtilen bu faktörleri göz önünde bulundurmadan, tüm dertlerin çözümü olarak hükümet sistemi tercihini adeta “sihirli bir değnek” olarak görmek fazla iyimser bir tutum olarak değerlendirilebilir. Bir diğer ifade ile, bir ülkede, demokratik bir siyasal sistemin tesisinde son derece önemli olan bu faktörler göz ardı edilerek, o sistemin tüm başarısının veya başarısızlığının hükümet sistemine bağlanması, kuşkuyla yaklaşılması gereken tutumdur (Erdoğan, 1996:4).

O halde hükümet sistemleri, bağlamındaki ülke ve onun birçok değişkenden oluşan arka planı ile birlikte düşünülmelidir. Hangi tarihsel, sosyolojik, kültürel veya ekonomik gelişmeler sonucunda ortaya çıktığı bilinmeyen veya anlaşılmayan kurumların taklit veya ikame edilmesi, bir diğer ülkede aynı sonuçları doğurmayabilir. Her biri demokratik hükümet sistemleri olan, gerek başkanlık, gerek parlamenter, gerek ise yarı başkanlık sistemlerinin avantajları ve dezavantajları, uygulanacağı ülkeye ve uygulama pratiklerine göre farklılıklar gösterebilir.

3. TÜRKİYE'DE SİSTEM TARTIŞMALARI

Makalenin hemen başında da belirtildiği üzere Türkiye'de özellikle 80'li yıllarla birlikte hükümet sistemi tartışmaları ve buna bağlı olarak sunulan öneriler günümüze değin söz konusudur. Parlamenter sistem içerisinde yaşanan krizler veya kimi açmazlar bu tartışmaların ve önerilerin popülerliğini arttıran gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Bu öneri ve tartışmalar sonuçları açısından incelendiğinde ise ülke gündemini meşgul etmek dışında çok da bir amaca ulaşılabildiği söylenebilir. Zira 30 yılı aşkın süredir tartışılan bir konu olmakla birlikte, bu tartışmaların çıktısı olarak görülebilecek kurumsal ya da kuramsal bir kazanımdan bahsedilebilmesi oldukça güçtür. Bu güçlük, tartışmalar ya da önerilerin yöntem veya içeriği açısından bir problem olduğunun göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Türkiye'de hükümet sistemi eksenli yapılan tartışmalar incelendiğinde bu sistemlerin fayda ve zararlarının neler olacağından ziyade, bu tartışmaların şahıslar ve partiler ekseninde yapıldığı görülmektedir. Tabii ki hükümet sistemleri tartışılırken bunu uygulayacak olan şahıs ve partiler hiç kuşkusuz önemlidir. Fakat unutulmaması gere-

kir ki bu, her şey değildir. Bunların yanında göz önünde bulundurulması gereken çok fazla değişken ve birçok faktör de bulunmaktadır. Yukarıda bahsedilenlerin dışında, şöyle bir düşünüldüğünde, o ülkenin anayasal tarihi bu anlamda ilk akla gelen ve belkide en önemli faktörlerden biridir. Türkler, Türk anayasa tarihinde ilk anayasa olan 1876 Kânûn-ı Esâsî'den bu yana 140 yıl parlamentarizmi benimsemiş, kimi unsurlarını da geliştirerek rasyonaleştirmiş bir millettir. Bu tecrübe hükümet sistemi tercihi hususunda göz ardı edilmemesi gereken bir faktördür. 140 yılın verdiği kazanımlar dikkate alınmadan yapılacak hükümet sistemi tercihi çok da mantıklı olmayacaktır.

Temelinde yöntem sorunu olan, tartışmaların siyasal partiler veya şahıslar eklenmesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkan bir diğer sorun da sistemlerin birini ya da diğerlerini savunanların kendi tezlerini doğrulayabilecekleri objektif verilere ulaşma kolaylığıdır. Adeta “körün fil tarifi gibi” herhangi bir sistemi savunanlar veya reddedenler tezlerini doğrularken dünya üzerindeki örneklerden de hareketle veri bulma sıkıntısı yaşamamaktadır. Söz gelimi başkanlık sistemi savunulurken bunun ekonomik gelişmeye olan katkısı, başarılı ülkelerden alınan veriler ile ön plana çıkarılırken, tam aksi bir şekilde parlamenter sistemin başarısızlıkları ajite edilmektedir. Konunun diğer tarafında ise parlamenter sistem savunularında da durum bundan farklı değildir. Daha açık bir ifade ile araştırmacıların önünde iddialarını destekleyebilen veya çürütebilen birçok objektif veri bulunmaktadır. Hangi argümanların görüleceği veya görülmeyeceği, araştırmacıların tercihine kalmakta, içinden bakılan pencerenin konumuna göre de değişiklik göstermektedir.

Bahsi geçen bu sorunlara bir de savunanın veya reddedenin savunduğu veya reddettiği sistem ile ilgili yeterli bilgisi olmaması eklendiğinde tartışmalar içinden çıkılmaz bir hale bürünmektedir. Böylelikle şahıslar, partiler ya da konuyla alakası olmayan soyut gerçeklikler üzerinden yapılan savunma veya reddiyelerin bir anlamı olmayacaktır. Kavramların doğru kullanılması son derece önemlidir. Nitekim özellikle kamuoyundaki başkanlık sistemi eleştirileri incelendiğinde “başkanlık sisteminin antidemokratik olduğu” ve “federal yapıyı getireceği” en yaygın bilinen yanlışlar arasında sayılabilir. Yukarıda da belirtildiği üzere başkanlık sistemi de, yarı başkanlık ve parlamenter sistem gibi demokratik hükümet sistemleridir ve hükümet sistemi ile devlet şekli arasında bir bağlantı bulunmamaktadır. Bir diğer örnek olarak parlamenter sisteme yapılan eleştirilere bakıldığında, “sistemin çalışmadığı”, “yetki karmaşasına yol açtığı” ve “koalisyon hükümetlerine neden olduğu” gibi hususlar ilk akla gelenlerdir. Sistemin çalışmaması eleştirisi mantıklı gözükmemektedir. Zira hükümet sistemleri içerisinde esnekliği en yüksek ve oluşan yeni şartlara uyum sağlayan, krizlerden demokrasi içerisinde en rahat çıkan hükümet sistemi parlamenter sistemdir. Koalisyon hükümetleri, daha önce de belirtildiği üzere, parlamenter sistemde olağan ve sistemin ruhuyla da paralel bir kurumdur. Özellikle tekrar altı çizilmelidir ki parlamenter sistemlerde tek parti hükümetleri istisnadır. Yetki karmaşası hususunda gelinirse, bu biraz da Türkiye'nin güncel şartları ve siyasal figürlerle alakalı bir durumdur. Hemen belirtilmelidir ki Türkiye'de ya da parlamenter sistemle yönetilen diğer ülkelerde de zaman zaman devlet başkanı ile başbakan arasında uzlaşmazlıklar ya da çatışmalar olabilir. Burada kastedilen şey bu uzlaşmazlıklar veya çatışmaların ötesinde bir durumdur.

Konunun anlaşılabilmesi için Türkiye'deki hükümet sistemi tercihleri üzerinde durmak yerinde olacaktır. Biraz önce de belirtildiği üzere, Türkiye'de meclis hükümeti sisteminin benimsendiği 1921-1924 arası dönem haricinde, tercih edilen yöntem hep parlamenter sistem olmuştur. 1924 ve 1961 Anayasaları parlamenter sistemin salt haline yakın iken, 1982 Anayasası cumhurbaşkanını güçlendirmek suretiyle rasyonalleştirilmiş bir parlamentarizm örneğidir (Gözler, 2014b:62-63). Tabii bu noktada dönemin şartları ve ilk haliyle bir darbe anayasası olması nedeniyle kantarın topuzunun kaçtığı tespitinde bulunulabilir. Siyasal iktidarlara duyulan güvensizlik, yürütmenin sorumsuz kanadı olan ve o tarihlere kadar hep askerlerden gelen cumhurbaşkanlığı makamının vesayetçi bir anlayış içerisinde aşırı güçlendirilmesiyle sonuçlanmıştır. 1982'den günümüze "darbe anayasası" olarak anılan 1982 Anayasası farklı hükümetler tarafından 18 kez değiştirilmiştir. Bu revizyonlar bağlamında 112 maddede değişiklik yapılmış (kimi maddeler birden fazla kez değiştirilmiş) toplamda 87 madde anayasanın ilk halinden farklılaşmıştır (<http://www.timeturk.com/tr/2013/09/24/1982-anayasasi-nin-yarisi-degistirildi.html>). Yani içerik anlamında yarıdan fazlası değişen ve ilk haliyle alakası kalmayan bir anayasadan bahsedilebilir.

Zaman zaman dillendirilmesine karşın, "darbe anayasası" içerisindeki anti-çoğulcu niteliklerden büyük ölçüde sıyrılan 1982 Anayasasında, vesayetçi unsurlar içeren, cumhurbaşkanının yetkilerini sınırlandıran veya düzenleyen değişiklikler ise yeterince yapılmamıştır. 2007 yılında cumhurbaşkanının niteliklerini ve seçilmesini düzenleyen anayasanın 101. ve 102. maddesi değiştirilerek cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine referandum sonucu karar verilmiştir. Cumhurbaşkanının yetkilerini ve görevlerini düzenleyen maddelere ise dokunulmamıştır.

2007 yılında yapılan bu değişiklik halkoylaması ile kabul edilmiş, yürürlüğe girmiş, fakat uygulanması için 28 Ağustos 2007 tarihinde meclis tarafından 7 yıllığına seçilmiş olan 11. cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün görev süresinin bitmesi beklenmiştir (Teziç, 2014:530-531; Gözler, 2015:90). Yeni değişikliklerle birlikte cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği 10 Ağustos 2014 cumhurbaşkanlığı seçimi neticesinde R.Tayyip Erdoğan Türkiye Cumhuriyeti'nin 12. , halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

10 Ağustos 2014 tarihi önemlidir. Zira bu tarih fiili olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin yarı başkanlık sistemine geçtiği bir tarih olarak anılabilir. Hatırlanırsa yarı başkanlık sisteminin tanımını ve en önemli unsurunu oluşturan "devlet başkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi" bu tarihte gerçekleşmiştir.

Hükümet sistemleri tartışmalarına geri dönülecek olursa, Türkiye'de özellikle 1982 Anayasası sonrasında uygulanan yöntemin, cumhurbaşkanının aşırı yetkilerinden dolayı parlamentarizmin ruhuna çok da yaklaşmadığı söylenilebilir. Hatırlanırsa parlamentarizm incelenirken "yönetemeyen krallar" mevzuuna değinilmiş, bu sistemlerde yürütmenin ikinci kanadının sorumsuz, yetkisiz ve sembolik olacağından bahsedilmişti. Buradan hareketle Türkiye'de parlamenter sistemi eleştirenlerin büyük oranda eleştirdikleri şeyin aslında "parlamenter sistem" olmadığı da söylenebilir. Daha açık bir ifade ile sistemden şikayet ederken, şikayet edilen şeyin isimlendirilmesi hususunda da bir sıkıntı görülmektedir. Konunun pekişmesi açısından Türk siyasal hayatından bir örnek daha verilecek olursa; Türkiye'nin ko-

alisyon hükümetleri tarafından yönetildiği 1990'lı yıllarda, parlamenter hükümet sistemi, hükümet istikrarsızlığı ve güçsüzlüğüne yol açtığı gerekçesiyle eleştirilmekteydi. Haklılık payı olmasıyla birlikte, eleştirilen bu hususların parlamenter sistemle değil, ülkede aritmetik anlamda güçlü bir hükümetin olmamasından kaynaklandığı görülmüştür. Nitekim 2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına iktidara gelmesi ile eleştirilen bu hususlar neredeyse bütünüyle ortadan kalkmış, parlamenter sistem gayet rahat bir şekilde çalışabilmiştir (Gözler, 2014b:68).

Değinilmesi gereken bir diğer konu yarı başkanlık sisteminin dezavantajları içerisinde yer alan çift meşruluk sorunu ve kohabitasyon ile sonuçlanan uzlaşma kültürüdür. Fiili olarak 2014 yılında yarı başkanlık sistemine geçen Türkiye'de, sistem ilk krizini 2016 yılında, beklenenden çok daha erken ve öngörülemez şekilde yaşamıştır. Bu kriz aynı zamanda literatürü de alt üst eden bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Zira hatırlanacak olursa yarı başkanlık sisteminde öngörülen kriz şekli, parlamentoyu oluşturan çoğunluk yani hükümetin başı sıfatı ile başbakanın, cumhurbaşkanı ile farklı siyasi partilerden olması durumunda ortaya çıkmaktaydı. Oysa ki Türkiye'de aynı siyasal gelenek ve parti kökenli olmasına karşın iki figür arasında ortaya çıkan bu kriz, aslında yarı başkanlık sisteminin Türkiye uygulaması ile ilgili çok ciddi bir uyarı olarak yorumlanabilir. Zira hükümet sistemleri tercihi yalnızca bu gün düşünülerek ve günü kurtarma amacıyla olmamalıdır. Aynı parti ve gelenekten gelen aktörler arasında yaşanan bu kriz yürütmenin sorumlu kanadı olan başbakanın istifası ile sonuçlanmış, kriz en hafif şekilde atlatılmıştır. Cumhurbaşkanı ve başbakanın her ikisinin farklı partilerden olduğu varsayımı ile ve Türkiye'nin politik atmosferi dahilinde tekrar düşünüldüğünde, yaşanılacak olan olası bir siyasal kriz ilk etapta ekonomik daha sonra ise toplumsal kriz ve çatışmalara dönüşebilir. Bu olası senaryo ve başbakan Ahmet Davutoğlu ile cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan arasında yaşanan bu gelişmeler aslında sistemin ne kadar kırılabilir olabileceğinin de göstergeleri olarak da değerlendirilebilir.

Son olarak siyasal çevrelerde dillendirilen "partili cumhurbaşkanı" önerilerine de hükümet sistemleri çerçevesinde değinmek faydalı olacaktır. Partili cumhurbaşkanı; cumhurbaşkanı olarak seçilen kişinin, eğer var ise genel başkan ya da üyesi olduğu parti ile fiili ve hukuki bağının sürdürüldüğü bir sistem olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifade ile Türkiye'de 1961 Anayasası'nın 95. maddesinde yer alan "cumhurbaşkanı seçilenin partisi ile ilişkisi kesilir ve TBMM üyeliği sıfatı sona erer" cümlesiyle anayasal olarak engellenmiş bir sistemdir. Şimdiye kadar demokratik sistemler olarak bahsedilen başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistem güçler ayrılığına dayalı demokratik sistemlerdir. Partili cumhurbaşkanlığı fikri ise yarı başkanlık ve parlamenter sistem içerisinde değerlendirilebilecek olan bir alt uygulama olarak görülebilir. Pratik olarak incelendiğinde dünyada çok da fazla uygulama alanı olmayan bir yaklaşımdır. Bu duruma örnek olarak cumhuriyetin ilk yıllarında, 1923-1938 arası dönemde Mustafa Kemal Atatürk ve 1938-1950 arası dönemde İsmet İnönü'nün hem cumhurbaşkanı hem de CHP'nin genel başkanlığı sıfatını taşıdığı dönem gösterilebilir. Partili cumhurbaşkanı, dönemin olağanüstü şartları ve anayasal bir engel olmaması ile birlikte düşünüldüğünde dahi sakıncaları olabilecek bir hükümet sistemi yorumudur. Kaldı ki günümüz anayasasında

tarafsız olması gereken, anayasal tanım bir yana dursun, devletin ve milletin başı olan bir şahsın organik bağlarla bir partiye bağlı olması, bu sıfatlarını da oldukça zedeleyebilir. Tartışmanın teknik kısmına bakılacak olursa normalde yürütmenin sembolik kanadı olması gereken cumhurbaşkanı icracı bir tutum sergiler ise yürütmenin sorumlu kanadı olan bakanlar kurulu ve başbakan ile sorun ve çatışmalar yaşanabilir. Konuya cumhurbaşkanının penceresinden bakıldığında ve uyumlu çalışan bir yürütme senaryosu ile hareket edildiğinde durum daha da farklı bir boyuta taşınmaktadır. Zira güçler ayrılığı prensibine göre birbirinden ayrı olması gereken yasama ve yürütme, partili cumhurbaşkanlığı uygulaması ile birlikte teorik olarak birleşecektir. Yani bir tarafta yasamanın çoğunluğunu oluşturan bir parti ve onun içerisinde bir başbakan, diğer taraftan partili bir devlet başkanı yürütmeyi oluştururken, yasama görevi ise parlamento tarafından yerine getirilecektir. Böyle bir durumda yasama ile yürütme örtüşecek, partili cumhurbaşkanının tutumu ve karakterine bağlı olarak sistem tek bir kişinin etkin olduğu ve fiili olarak güçler birliğine dayalı bir sistem şeklini alacaktır. Güçler birliğine dayalı olan sistemlerin ise anti-demokratik sistemler olduğuna makalenin başında değinilmişti.

Sonuç

Türkiye’de neredeyse 100 yıllık bir mazisi olmasına rağmen hükümet sistemi tartışma ve önerilerinin, yapısal konular üzerinde olmaktan ziyade konjonktürel olarak tartışıldığı söylenebilir. Hükümet sistemi tartışmaları, siyasal iktidarların ve liderlerin, özellikle ülkedeki kriz ortamlarında, belki halisane niyetlerle bu krizi aşmak için, ya da kuvvetle muhtemel gündemi değiştirmek için sarıldıkları bir can simidi olmuştur. Konunun bu şekilde görülmesi ve tartışılması neticesinde, tartışılan şeyler retorik, yüzeysel ve sonuç elde etmekten oldukça uzak bir içeriğe bürünebilmektedir. Hükümet sistemi tercihi gibi önemli bir konu gerek iktidar gerek ise muhalefet partileri tarafından siyasi söylem aracı olarak görülmektedir. Bu da konunun özüne inilmesinin önünde bir engel olarak görülebilir.

Tüm bu bahsedilenler ışığında, Türkiye’de tartışılması gereken şeyin hükümet sistemi tercihi mi? yoksa parlamenter sistem içerisinde bulunan ve parlamenter sistemle içerikleri bakımından uyuşmayan maddeler ve uygulamalar mı? olduğuna karar verilmelidir. Eğer bir hükümet sistemi tercihi yapılacak ise, bunun katılımcı ve çoğulcu bir anlayış ile, yalnızca siyasetin sınırlarına hapsedilerek değil, toplumsal bir mutabakat ile yapılması önemlidir. Sivil toplum kuruluşları, akademisyenler, kanaat önderleri ve hatta mecliste temsil şansı bulamayan siyasi parti temsilcilerinin de katılımıyla yapılması faydalı olabilir. Çoğunlukçu bir anlayış ile yapılabilecek olan hükümet sistemi tercihi, daha ilk etapta meşruiyetten yoksun bir tercih olarak görülebilir. Bu, yapılan tercihin kamuoyundaki meşruiyetini de olumsuz yönde etkileyebilir. Yok eğer parlamenter sistemde devam edilecek ise, yürürlükteki anayasada yer alan ve parlamenter sistem ile özü itibarıyla uyuşmayan, cumhurbaşkanına aşırı yetkiler tanıyan maddeler düzenlenerek cumhurbaşkanının “sembolik” görevlerine geri çekilmesi gerekmektedir. Bu aşamada yapıcı güvensizlik oyu gibi parlamentarizmin rasyonelleştirme araçlarından bazılarının da kullanılması sistemin daha stabil çalışması açısından önerilebilir.

Tüm bunların yanında aslında makalenin başından beri değinilen ülkedeki siyasal iklime yönelik hususlar, bir başka makalenin konusu olmakla birlikte kısaca üzerinde durulması gereken konulardır. Zira ülkedeki seçim sistemi, demokratik siyasal kültürün yerleştirilmesi, çoğulcu bir toplumsal ve siyasal yapının tesis edilebilmesi en az hükümet sistemi tercihi kadar önemlidir. Bunlar; başlangıçta da bahsedilen siyasal yapıyı yani iklimi oluşturan unsurlardan bazılarıdır. Bu unsurlar üzerinde yapılabilecek geliştirmeler hükümet sistemi tercihi her ne olursa olsun, sistemin işleyişine katkıda bulunabilir.

Kaynakça

- ASILBAY, İ. H. (2013). "Parlamenter Sistem ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme". TBB Dergisi, S.104, Ankara.
- BREUILLY, J. (2001). *Nationalism and The State*, Manchester University Press, U.K.
- CHEIBUB, J. A. (2007). *Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- CHEIBUB, J. A. (yayın yılı yok), *Systems of Government: Parliamentarism and Presidentialism*: https://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/stm103%20articles/Cheibub_Pres_Parl.pdf
- ERDOĞAN, M. (1996). "Başkanlık Sistemini Doğru Tartışmak". Liberal Düşünce Dergisi, S.2 Ankara.
- ERDOĞAN, M. (2010). *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara
- GERRING, J. - THACKER, S. – MORENO, C. (2009). *Are Parliamentary Systems Beter?*, Comparative Political Studies, V.42, N.3
- GÖZLER, K. (2014a). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- GÖZLER, K. (2014b), "Hükümet Sistemimiz Değişecek mi?", Türkiye Günlüğü, S.118, Ankara.
- GÖZLER, K. (2015), *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- HEKİMOĞLU, M. M. (2009). *Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı Demokratik Hükümet Sistemleri ve Türkiye*, Detay Dağıtıcılık, Ankara.
- KORKMAZ, T. (2015). "Fransa Cumhuriyeti", *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Ed. Burhan Aykaç - Şenol Durgun, Alter Yayıncılık, Ankara.
- LIJPHART, A. (1995). "Yeni Demokrasiler İçin Anayasal Tercihler" *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Ed. Larry Diamond – Marc F. Plattner, Yetkin Kitabevi, Ankara.
- LIJPHART, A. (1999). *Patterns of Democracy*, Yale University Press, UK.
- LINZ, J. J. (1995). "Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri" *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Ed. Larry Diamond – Marc F. Plattner, Yetkin Kitabevi, Ankara.
- ÖZBUDUN, E. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- SARTORI, G. (1994). *Comparative Constitutional Engineering*, New York University Press, USA.
- TEZİÇ, E. (2014). *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul.
- <http://www.timeturk.com/tr/2013/09/24/1982-anayasasi-nin-yarisi-degistirildi.html> (26.07.2016)

İSTİKRAR SAĞLAMA ARACI OLARAK YARI-BAŞKANLIK SİSTEMİ: FRANSA VE RUSYA ÖRNEKLERİ

Uğur ACAR*

Öz

Yaygın kabul gören anayasal hükümet tarifine göre, faaliyetlerine devam edebilmek için parlamentonun güvenine ihtiyaç duyan hükümet ve doğrudan halk tarafından seçilen devlet başkanının birlikte yer aldığı sistemler “yarı-başkanlık sistemi” olarak adlandırılmaktadır. Fransa’da 1958 Anayasası’nda yapılan 1962 yılı anayasa değişiklikleri ile prototipi oluşturulan yarı-başkanlık sistemine Rusya Federasyonu’nda, nispeten daha yakın bir tarihte, 1993 Anayasası’nın kabulü ile geçilmiştir. Ancak bu ülkelerde yarı-başkanlık sistemine geçiş bir keyfiliğin ürünü değil tam tersine bir ihtiyacın karşılanması amacıyla gerçekleşmiştir. Bu ihtiyaç, kısaca ifade etmek gerekirse güçlü bir yürütme organı tesis etmek ve böylece istikrar sağlamak amaçlıdır. Bu çalışmanın amacı, yarı-başkanlık sistemine bir istikrar sağlama aracı olarak başvurulmasını, Fransa ve Rusya’da yarı-başkanlık sisteminin benimsenmesini doğuran tarihsel gelişim örnekleri üzerinden açıklamaktır. Bu bağlamda öncelikle yarı-başkanlık sisteminin temel özellikleri ve bu sistemin değerlendirilmesine dair farklı bakış açıları ele alınacaktır. İkinci ve üçüncü bölümlerde, söz konusu ülkelerde yarı-başkanlık sistemine geçmeden önceki siyasal konjonktür ve yaşanan siyasi krizlere değinilerek benimsenen anayasaların veya gerçekleştirilen anayasal değişikliklerin bu problemlerin çözümü amacıyla getirdiği yenilikler açıklanacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise yarı-başkanlık sisteminin Fransa ve Rusya’da istikrarı sağlamayı başarıp başaramadığı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hükümet Sistemleri, Yarı-başkanlık Sistemi, Fransa, Rusya

SEMI-PRESIDENTIAL SYSTEM AS A TOOL FOR PROVIDE STABILITY: SAMPLES OF FRANCE AND RUSSIA

Abstract

The type of system that includes a government that needs the confidence of the parliament and a president that is elected by people is regarded as “semi-presidential system” according to the widely accepted constitutional government description. Its prototype was created in France in 1962 with some changes in the 1958 French Constitution. Russian Federation implemented this system relatively recently by accepting its 1993 Constitution. These two countries shifted toward the semi-presidential system in order to meet a necessity, not as a product of arbitrariness. This necessity was to constitute a powerful executive organ and so to provide stability. This study aims to explore the rational behind the selection of semi-presidential system as a tool of providing stability and historical developments that caused France and Russia to adopt this system. In this context, this study will first present main features of the semi-presidential system and examine different perspectives on evaluation of this system.

* Araştırma Görevlisi, Kara Harp Okulu, Kamu Yönetimi Bölümü, uacar@kho.edu.tr

The second and third sections will introduce the political conjuncture and political crisis in pre-semi-presidential system period and how newly implemented constitutions and changes in former constitutions contributed to the solution of these problems. In the conclusion section, this study will evaluate whether semi-presidential system succeeded in providing stability in France and Russia.

Keywords: *Semi-presidential System, Executive, Legislature, Stability, France, Russia*

Giriş

Hükümet sistemleri konusu siyaset biliminin ve anayasa hukukunun ilgilendiği konuların başında gelmektedir. Antik Yunan'dan günümüze filozoflar ve siyaset bilimciler, gerek insanın içinde yaşarken en mutlu olacağı devlet tipinin gerekse de en iyi hükümet sisteminin hangisi olduğu konusunda çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Herodot'tan Aristoteles'e kadar birçok düşünür hükümet sistemlerini sınıflandırmaya çalışmıştır. Bu sınıflandırma çalışmaların günümüzde de hala devam etmektedir. Ancak hükümet sistemlerinin günümüzde kabul gören genel sınıflandırmasına geçmeden önce kavram karmaşasını önlemek amacıyla siyasal sistem, siyasal rejim, hükümet sistemi ve siyasal kurum gibi kavramlara ve bu kavramların birbiriyle ilişkisine açıklık getirilmesi gerekmektedir.

Bir ülkedeki bakanlıklar, parlamento, mahkemeler, cumhurbaşkanlığı, siyasal partiler ve baskı grupları gibi yapıların hepsi siyasal kurumlar olarak kabul edilir. Bu siyasal kurumların karşılıklı temasları, birbirlerini etkileyen karar ve davranışları söz konusudur. Bütün bu kurumların, birbiriyle ilişkili olarak düzenleniş şekillerine siyasal rejim denilmektedir (Yılmaz, 2014, s.126). Üzerinde yaygın uzlaşma bulunmamakla birlikte kısaca, devlet içindeki kuvvetlerin dağılımı ve düzenleniş bakımından anayasal demokrasilerde veya demokratik olmayan rejimlerde uygulanan kural ve kurumlar dizgesinin bütünü olarak tanımlanan hükümet sisteminin siyasal rejimin ilgi alanına giren konulardan yalnızca birini oluşturduğu kabul edilmektedir (Hekimoğlu, 2009, ss.5-7). Siyasal sistem ise hükümet sistemi yanında, bir ülkedeki siyasal partiler, seçim sistemi, siyasi kültür, tarih ve sosyoloji ile ekonomik altyapı gibi çok daha geniş bir kavramsal çerçeveyi bünyesinde barındırır. Buna göre siyasal sistem denilince, politik gücün elde edilmesi, kullanılması ve kontrolüne ilişkin yazılı olan ve olmayan kuralların bütünü anlaşılır (Hekimoğlu, 2009, s.6). Dolayısıyla bu kavramlar iç içe geçmiş kümeler şeklinde gösterilecek olursa, siyasal sistem en geniş halkayı oluştururken, siyasal sistemin bir ögesi olan siyasal rejim daha küçük bir kümeyi, siyasal rejimin ilgi alanına giren konulardan yalnızca birini oluşturan hükümet sistemi üçüncü bir kümeyi ve nihayet siyasal kurumlar da en ufak kümeyi teşkil etmektedir.

Antik Yunan'da Aristoteles, yaklaşık 158 site devletini analiz ederek üç "iyi" ve üç "kötü" hükümet sistemi ortaya koymuştur. Bunlar sırasıyla tek bir kişinin, azınlığın ve çoğunluğun kötü yönetimi olarak kabul ettiği "tiranlık", "oligarşi" ve "demokrasi" ve yine sırasıyla tek bir kişinin, azınlığın ve çoğunluğun iyi yönetimi olarak sınıflandırdığı "monarşi", "aristokrasi" ve "politeia"dır (Yılmaz, 2014, s.126). Ancak Antik Yunan'daki hükümet sistemlerine yönelik bu sınıflandırma özellikle 18. Yüzyıl'daki Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız Devrimi gibi olayların

çok daha karmaşık siyasi gerçeklikler ortaya çıkarmasıyla yetersiz kalmıştır. Bu dönemde monarşiler cumhuriyetlerden, parlamenter sistemler başkanlık sistemlerinden ve üniter sistemler federal olanlardan ayrılmıştır (Heywood, 2010, ss.51-52). Yirminci Yüzyıl'daki gelişmeler hükümet sistemlerinin sınıflandırılmasını bir kez daha değiştirmiş ve dünyanın iki tür rejim arasında, demokratik devletlerle totaliter devletler arasında bölündüğü fikri genel kabul görmeye başlamıştır. “Kapitalist” ve “Komünist” dünya kutuplaşması üzerine, iktisadi, ideolojik, siyasi ve stratejik boyutlarıyla inşa edilen “Üç Dünya” tipolojisi Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Doğu Asya'nın kaplan ekonomilerinin yükselişi ve siyasi İslam'ın doğuşuyla geçerliliğini yitirmiş görünmektedir (Heywood, 2010, ss.52-53).

Günümüzde özellikle kapitalizmin komünizm karşısında zafer elde etmesiyle birlikte, demokratik hükümet şekillerinin, bütün devletler içerisinde çoğunluğa ulaştığı görülmektedir (Hekimoğlu, 2009, s.24). Devletlerin çoğunlukla kabul ettiği bir yönetim şekli olarak demokratik rejimin temelinde, kuvvetler ayrılığı ilkesi yatmaktadır. Kuvvetler ayrılığına iki farklı şekilde riayet edilmektedir ki bunlar; kuvvetlerin sert ayrılığına ve kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayalı sistemlerdir. Kuvvetlerin sert ayrılığına dayanan hükümet sistemine Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan “Başkanlık Sistemi”, kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayanan hükümet sistemlerine ise İngiltere'de uygulanan “Parlamenter Sistem”¹ örnek gösterilebilir. Yarı-başkanlık sistemi ise demokratik hükümet sistemleri arasında sayılmakta fakat kuvvetler ayrımı ilkesinin tam olarak gerçekleşmediği gibi kuvvetlerin birleşmesinin de söz konusu olmadığı bir örneği teşkil etmektedir (Arslan, 2004, 91).

Başkanlık, parlamenter veya yarı-başkanlık sistemi olsun fark etmez, her birinin kendine özgü avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Örneğin, başkanlık sistemini savunanlar onun genellikle güçlü ve istikrarlı yönetimler oluşturduğunu ileri sürerken eleştirenler, sistemin katılık (değişmeyen görev süresi) ve çift meşruluk sorununa yol açtığını iddia etmektedirler. Bundan dolayı başkanlık sistemlerinin krizlere çözüm bulamayan katı yapısının darbelere ve antidemokratik müdahalelere gebe olduğu da söylenmektedir. Yarı-başkanlık sisteminin de bazı avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Örneğin, başkanlık sisteminde çift meşruluk sorunu rejimin çökmesine neden olabilirken, yarı-başkanlık sisteminde bir avantaj olarak devlet başkanına tanınan meclisi fesih yetkisi, rejimin çöküntüye uğraması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır ancak öte yandan bu durum hükümet istikrarsızlıklarına yol açabilmektedir.

Yarı-başkanlık sistemine, geleneksel olarak yürütmenin yasama karşısında zayıf düştüğü demokratik toplumlarda başvurulmaktadır (Arslan, 2004, s.91). Bir yandan devlet başkanına geniş anayasal haklar verilerek yasama organı karşısında yürütme güçlü konuma getirilmeye çalışılırken diğer yandan yasama organının hakları geniş ölçüde kısıtlanmaktadır. Bu çalışmada, Fransa ve Rusya'da istikrarsız yönetimlere bir çözüm bulma amacıyla benimsenen yarı-başkanlık sisteminin, bir istikrar sağlama aracı olarak başarılı olup olmadığı incelenecektir. Bunu yaparken öncelikle bu ülkelerin yarı-başkanlık sistemini benimsemeden önceki dönemlerde

1 Bu sistemin diğer adı “Westminister” sistemidir. Sistem ismini İngiliz parlamentosunun toplandığı Westminister Sarayı'ndan almaktadır. Literatürde parlamenter sistemin salt hali bu şekilde isimlendirilmektedir.

yaşadıkları siyasi krizleri açıklayacak, daha sonra, yarı-başkanlık sistemini benimsemelerine aracılık eden anayasa veya yapılan anayasa değişiklikleriyle bu krizleri aşmak için ne tür yenilikler getirdiklerini analiz etmeye çalışacağız. Sonuç bölümünde ise yarı-başkanlık sisteminin bu ülkelere siyasi istikrar getirmekte başarılı olup olmadığını değerlendirecektir.

1. YARI-BAŞKANLIK SİSTEMİ VE FARKLI YORUMLARI

Yarı-başkanlık sistemi en genel anlamı ile parlamenter yönetim ile başkanlık yönetiminin bazı unsurlarını birleştiren bir melez hükümet modeli olarak tanımlanabilir (Yazıcı, 2013, s.92). Başkanlık sistemine benzeyen yönü, devlet başkanının doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi ve geniş yetkilere sahip olması iken parlamenter sisteme benzeyen yönünü ise parlamentonun güvenine tabi bir başbakanın ve bakanlar kurulunun varlığı oluşturmaktadır (Coşkun ve Davut, 2013, ss.219-220). Sistem, her ne kadar yarı-başkanlık sistemi olarak isimlendirilse de özellikleri incelendiğinde aslında parlamentarizme daha yakın olduğu söylenebilir.

A. Yarı-Başkanlık Sisteminin Özellikleri

Fransa'da 1958 Anayasası'nın 1962'de geçirdiği değişikliklerle beraber, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmeye başlanması yeni bir modelin ortaya çıkmasına neden oldu. General Charles de Gaulle'ün bu sisteme geçişteki etkisine ileride detaylı olarak yer verecek olsak da burada bir kez daha altını çizmek gerekmektedir. Kendisi istikrarsız sistemin temel probleminin zayıf bir yürütmenin varlığı olduğunu sürekli dile getirmekteydi. Sonunda istediğini 1962 değişikliği ile elde etmiştir. Literatürde iki kutuplu yürütme, yarı parlamenter sistem, yarı başkanlık hükümeti gibi isimlendirmelere rastlanılmakla birlikte bu sistemleri ifade etmek amacıyla yaygın olarak "yarı-başkanlık sistemi" terimi kullanılmaktadır (J.Linz ve A. Valenzuela, 1994, s.48).

Yarı-başkanlık sistemi her ne kadar Fransa ile özdeşleşmiş olsa da 1919 yılında Finlandiya'da ve Weimar Cumhuriyeti Almanya'sında uygulanan sistem yarı-başkanlık sistemi olarak kabul edilebilirdi. Fakat bu kavram henüz icat edilmediği için söz konusu uygulama güçlü bir başkanlık ile dengelenen parlamenter sistem olarak algılanmaktaydı (Okşar, 2011, s.13). Yarı-başkanlık sistemi üzerine çok önemli çalışmalara imza atan Robert Elgie, yarı-başkanlık sistemi kavramını ilk kez 1959'da H.Beuve-Mery isimli bir gazetecinin kullandığını söylemektedir. Ancak bilimsel literatüre 1970 yılında Fransız siyaset bilimcisi Maurice Duverger tarafından kazandırılmış ve yine kendisi daha sonra 1974 ve 1978 yıllarında tanım üzerinde bazı değişiklikler yaparak nihai şeklini vermiştir.

Yarı-başkanlık sistemini tanımlarken vurgu yapılan noktalar yazardan yazara değişmektedir. Doktrinindeki farklı bakış açılarından yarı-başkanlık sisteminin ele alınacağı izleyen alt bölümde bunlardan bazılarını açıklanacaktır. Ancak bir anlamda yol gösterici olması amacıyla belirtilmesi gerekir ki yarı-başkanlık sisteminin öne çıkan üç özelliği görülmektedir. Bunlardan ilki; devlet başkanının halk tarafından seçilmesi, ikincisi, devlet başkanının parlamenter sistemdeki devlet başkanına oranla daha güçlü yetkilere sahip olması ve üçüncüsü, parlamentoya karşı sorumlu başbakan ve kabinenin olmasıdır.

B. Yarı-Başkanlık Sistemine Farklı Bakış Açıları

Siyasi arka planı 20. Yüzyıl'ın ilk çeyreğine kadar dayanan yarı-başkanlık sisteminin zaman içinde popülaritesini artırdığı ve birçok ülkenin anayasal tercihi olduğu görülmektedir. Tercih ediliş nedenini; bazen, yaşanan siyasi krizleri aşmak türünden siyasal zorunluluklar bazen de hızlı bir şekilde demokratikleşme ihtiyacı oluşturmaktadır (TBMM Ar-Mer, 2014, ss.6-7). Finlandiya, Weimar Cumhuriyeti, Portekiz, Avusturya ve Fransa'da bu tercih edilişin ilk nedene, post-komünist ülkelerde ise daha çok ikinci nedene dayandığı söylenebilir.

Yarı-başkanlık sistemine duyulan ilginin artması, bu konudaki teorik çalışmaların da buna paralel olarak artması sonucunu doğurmuştur. Yarı-başkanlık sistemi üzerine literatürde birçok tanım vardır. Bu tanımlar genellikle Parlamenter ve Başkanlık sistemlerine benzeyen ve ayrışan noktalara vurgu yapılarak veya bu noktalardan önemli görülen bir veya birkaç tanesine dikkat çekilerek yapılmaktadır. Örneğin Lijphart, yarı-başkanlık sisteminin gereksiz bir kategorileştirme olduğunu savunup başkanlık ve parlamenter sistem sınıflandırmasını yeterli bulurken, Shugart, yarı-başkanlık sistemi olgusunu kabul etmekte ancak çeşitlilikten dolayı farklı adlandırmalarsa gitmektedir. Sartori ise Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin az veya geniş olmasına karşın kullanımının zor olduğu bazı ülkeleri bu sınıflandırmanın dışında tutmayı tercih etmektedir (Demir, 2013, s.842). Takip eden başlıkta literatürde yarı-başkanlık sistemi konusundaki farklı bakış açılarından en çok kabul görenleri sırasıyla ele alınacaktır.

a. Maurice Duverger: Konjonktürel Yaklaşım

Yarı-başkanlık sisteminin siyaset bilimi literatürüne geçecek tanımını yapan düşünür Maurice Duverger'dir. O, yarı-başkanlık sisteminin, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nin demokrasiye geçiş çabalarında kullanabilecekleri en etkili yol olduğunu savunmaktadır. Örneğin Polonya, komünizmin çöküşü sonrasında 1997 Anayasası'nı Fransız sistemini örnek alarak yarı-başkanlık sistemine imkân verecek şekilde düzenlemiştir (Elgie, 1999, s.282).

Duverger'in yarı-başkanlık tanımı son şeklini alana kadar birkaç defa değişikliğe uğramıştır. Tanım üzerindeki bu değişikliğin arka planında, Duverger'in yarı-başkanlığı tanımlarken ilk başta parlamenter paradigma odaklı düşünürken daha sonrasında bakış açısının bu paradigmadan başkanlık paradigmasına doğru kayması yatmaktadır (Uluşahin, 2007, s.35).

Duverger, yarı-başkanlık sistemi tanımlamasını ilk olarak 1970'te yayınlanan kitabında yapmıştır. O yarı-başkanlığı; "devlet başkanının genel oyla, doğrudan halk tarafından seçildiği ve normal bir parlamenter rejimdeki devlet başkanının yetkilerini aşan belirli yetkilere sahip olduğu, hükümetin parlamentonun oyuyla görevden alınabilen bir başbakan ve bakanlardan kurulu bir kabineden oluştuğu rejim" olarak tanımlamaktadır (Uluşahin, 2003, ss.206-207). 1974 tarihli "Siyasal Rejimler" adlı çalışmada ise, Duverger bazı değişiklikler yapmıştır. Öncelikle 1970 tarihli tanımındaki "devlet başkanı" ifadesinin yerine 1974'te "başkan" ifadesini kullanmayı tercih etmiş ayrıca 1970 yılında devlet başkanının yetkilerine vurgu yapan maddenin yerine 1974'teki tanımına başkanın parlamentoyu feshedebileceğini eklemiştir. Nihayetinde 1974'te yarı-başkanlık sisteminin şu üç özelliğini sıralamıştır. İlk olarak, başkanın genel oyla halk tarafından seçilmesi; ikinci olarak, başkanın

yanında parlamentonun güvenine dayalı başbakan ve bakanlar kurulunun bulunması ve son olarak da, başkanın parlamentoyu fesih yetkisine sahip olmasını sistemin temel nitelikleri olarak görmüştür. 1978 tarihli eserinde nihai şeklini verdiği tanımına göre bir siyasal sistemin yarı-başkanlık olarak kabul edilebilmesi için şu üç unsurun bir arada bulundurulması gerekir (Duverger, 1974. ss. 85-88):

- i. Devlet başkanının doğrudan ve genel oyla halk tarafından seçilmesi.
- ii. Devlet başkanının önemli yetkilere sahip olması.
- iii. Buna karşılık, devlet başkanının yanında yürütme ve hükümet etme yetkilerine sahip ancak parlamento karşı koymadığı sürece görevde kalan başbakan ve bakanlardan oluşan bir kabinenin bulunması olarak özetlemiştir.

Duverger, bu kriterleri göz önünde bulundurarak Fransa, Finlandiya, Avusturya, İrlanda, İzlanda, Weimar Cumhuriyeti ve Portekiz'i, kendi oluşturduğu üç yarı-başkanlık tipolojisine dâhil etmektedir. Avusturya, İrlanda ve İzlanda'yı devlet başkanına sembolik yetkiler sunulan yarı-başkanlık kategorisine, Finlandiya, Portekiz ve Weimar Cumhuriyeti'ni devlet başkanı ile hükümetin dengede olduğu yarı-başkanlık kategorisine ve son olarak Fransa'yı devlet başkanına geniş yetkiler sunulan kategoriye dâhil etmektedir (Yazıcı, 2013, s.94).

Bazı yazarlar tarafından, yarı başkanlık sisteminin siyasal şartların da etkisiyle parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasında gidip gelen bir sistem olarak kabul edildiğinden bahsedilmiştir. Duverger'in de bu kapsamda yer alan yazarlar içerisinde olduğu net bir şekilde görülmektedir. Ona göre, yarı-başkanlık sistemini, başkanlık ve parlamentarizm arasında bir sentez/bir kurumsal düzenleme olarak ifade etmek yerine, meclis çoğunluğunun cumhurbaşkanını destekleyip desteklememesine göre başkanlık ve parlamentarizm evreleri arasında gidip gelen bir sistem olarak ifade etmek daha isabetli olacaktır (Yazıcı, 2013, ss.92-93).

b. Giovanni Sartori: Sarkaç Yaklaşımı

Sartori, yarı-başkanlık sistemine karşı terimsel itirazlar olsa da "yarı" teriminin kullanımını isabetli bulmaktadır. Çünkü, başkanlık sistemindeki tek odaklı otorite yapısından ziyade yarı-başkanlık sisteminde bir diyarşi² vardır. Başkanlık otoritesi ikiye bölündüğünden dolayı yürütme kuvvetinin ikiye bölündüğünü ifade eden "yarı" başkanlık terimi mantıklı bir seçimdir (Sartori, 1997, s.161).

Fakat Sartori, Duverger ve onu takip edenlerin savunduğu yarı-başkanlık sistemini parlamenter ve başkanlık sistemleri arasında bir gel-git olarak niteleme fikrine katılmamaktadır. Sartori'ye göre yarı-başkanlık sistemini parlamenter ve başkanlık sistemleri arasında bir "gel-git" olarak nitelemek yarı-başkanlık sisteminin gerçek bir sistem olmadığını iddia etmek anlamına gelmektedir. İki farklı tür arasında "gidiş-geliş" yapmak bir türden diğerine geçmek demektir. Sartori bu tehlikeden "sarkaç hareketi" metaforu ile kurtulmayı başarmaktadır. Ona göre, sarkaç gibi sallanan bir nesne, sistem-içi bir hareket sergilemektedir. Bundan dolayı kendisi olarak kalacaktır. Bu da yarı-başkanlık sisteminin bir hükümet sisteminden

2 Diyarşi, kısaca ikili başlı yürütme demektir. Yukarıda, yarı-başkanlık sisteminde otoritenin halk tarafından seçilen devlet başkanı ve yine halk tarafından seçilen meclis arasında paylaşılması kastedilmektedir.

diğerine gidip gelen değil gerçek bir karma sistem olarak nitelendirilmesine imkân tanımaktadır (Okşar, 2011, ss.20-21).

Sartori'ye göre her ne kadar parlamento çoğunluğunu arkasına almış olsa da başka bir kurumla birlikte ve onun vasıtasıyla yönetmek zorunda olan bir başkan, başkanlık sistemindeki tek başına yöneten başkana benzetilemez. Bu yarı-başkanlık sistemindeki başkanın konumunun abartılması anlamına gelir. Öte yandan, kendisine muhalif bir parlamentoyu karşısında bulmuş olmasına rağmen yine de yarı-başkanlık sistemindeki başkan klasik parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanına benzetilemez. Çünkü böyle bir durumda yarı-başkanlık sistemindeki başkana haksızlık edilmiş olur. Çoğunluk tarafından desteklenmeyen başkan haklarının bir kısmını kullanamaz ancak hiçbir zaman da göstermelik bir başkan konumuna düşmez. O, parlamentonun seçtiği başkanların pek nadir sahip olduğu yetkilerle donatılmış bir başkandır (Sartori, 1997, s.165).

Sartori aynı zamanda Duverger'in yarı-başkanlık sınıflandırmasına da kısmi olarak katılmaktadır. Duverger'in üçlü tipolojisinde yer alan ve devlet başkanlarının sadece sembolik yetkilere sahip olduğu kategoride yer verdiği Avusturya, İrlanda ve İzlanda'nın yarı-başkanlık sistemine dâhil edilemeyeceğini savunmaktadır. Sartori'ye göre bu devletlerde sadece devlet başkanının halk tarafından seçilmesi ilkesi yarı-başkanlık ile örtüşmektedir. Bunun dışında sistem parlamenter sistemin geleneklerine göre işlemektedir (Yazıcı, 2013, s.97). Sartori, İrlanda'da devlet başkanının halk tarafından seçilmiş olmasına rağmen anayasal yetkilerinin zayıf olduğunu, İzlanda ve Avusturya'da ise devlet başkanlarının önemli yetkilere sahip olmasına karşın fiili olarak bu yetkilerini kullanmadığını belirterek bu ülkeleri parlamenter sistem olarak sınıflandırmanın daha doğru olacağını söylemektedir (Demir, 2013, s.842). Sartori, Duverger'nin tipolojisinde yer verdiği diğer ülkeler olan Fransa, Weimar Almanyası, Portekiz, ve Finlandiya'yı yarı-başkanlık olarak kabul etmekte ve bunlara ek olarak Sri Lanka'yı da dahil ederek yarı-başkanlık sistemi örneklerini çeşitlendirmektedir.

Sartori, yarı-başkanlık sisteminden söz edilebilmesi için şu beş kriterin bir arada bulunması gerektiğini ileri sürmektedir:

- i.** Devlet başkanının doğrudan veya dolaylı olarak halk tarafından belirli bir süre için seçilmesi.
- ii.** Devlet başkanının yürütme yetkisini bir başbakanla paylaşmasına dayanan ikili bir otorite yapısı.
- iii.** Parlamentodan bağımsız ancak iradesini hükümet kanalıyla açıklaması ve işlem görmesi gereken bir başkanın varlığı.
- iv.** Başkandan bağımsız ancak parlamento çoğunluğunun desteğine ihtiyaç duyan bir başbakan ve kabinesinin bulunması.
- v.** Yürütmenin yapıcı birimlerinden her birinin özerklik potansiyelinin devam etmesi koşuluyla yürütme içinde farklı dengelerin ve değişen üstünlüklerin kurulabilmesi (Elgie, 2007, ss.59-60).

Sartori, ancak bu beş özellik bir arada bulunursa bir siyasal sistemin yarı-başkanlık olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir. Bu beş özellik arasında ise en önemlilerinin, başkanın halk tarafından seçilmesi, başkanın yürütme gücünü başbakanla paylaşması ve başbakanın parlamentoya bağımlı olduğunu söylemektedir (Uluşahin, 2007, s.48).

c. Matthew Shugart ve John Carey: Beşli Sınıflandırma Modeli

Öncelikle belirtmek gerekir ki Shugart ve Carey, Duverger'in yarı-başkanlık isimlendirmesini eleştirmektedirler. Bu kullanımın, okuyucuları hükümet sisteminin içeriğinin anlaşılması konusunda yanlış yola sevk edeceğini ve bunun yerine "başbakan-başkanlık" teriminin daha doğru bir kullanım olacağını savunmaktadır (Elgie, 1999, ss.4-5).

Onlar'a göre ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan karma sistemler yarı-başkanlık sisteminden ibaret değildir. Ülkelerin anayasaları karşılaştırmalı bir incelemeye tabi tutulduğunda başkanlık, parlamenter ve yarı-başkanlık sistemlerinin bir takım özelliklerine sahip olan ancak bu sınıflandırmalardan hiç birine dâhil edilemeyecek çeşitli anayasal sistemlerin varlığına rastlanmaktadır. Bu tarz sistemler genel olarak "yarı-başkanlık sistemi" başlığı altında ele alınmaktadır (Gönenç, 1998, s.205). Ancak Shugart tarafından bu hükümet sistemlerinin ayrıntısındaki farklılıklar göz önünde bulundurularak beşli bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu sınıflandırma şu başlıklardan oluşmaktadır (Yücel, 2003, s.343):

- i. *Saf başkanlık sistemi (Pure Presidentialism)*
- ii. *Başbakanlı-başkanlık (Premier-Presidential)*
- iii. *Başkan-parlamenter (President-Parliamentary)*
- iv. *Başkanlı-parlamenter (Parliamentary with President)*
- v. *Saf parlamenter sistem (Pure Parliamentary)*

Burada konuyla ilişkisinden dolayı başbakanlı-başkanlık ve başkanlı-parlamenter kategorileri üzerinde biraz daha durmak ve bu çalışmanın öznesini teşkil eden Fransa ve Rusya'nın hükümet sistemlerinin bu kategorilerden hangisine dâhil edildiğini, nedenleriyle birlikte açıklamak yerinde olacaktır. Öncelikle Shugart ve Carey'in Fransa'yı dâhil ettiği başbakanlı-başkanlık sisteminin temel unsurları şu şekilde sıralanabilir:

- i. Devlet başkanının halk tarafından seçilmesi,
- ii. Devlet başkanının önemli yetkilere sahip olması,
- iii. Yürütme fonksiyonunu icra eden ve meclisin güvenine tabi olan bir başbakan ve kabinenin varlığı (Yazıcı, 2013, s.101).

Bu sistemde başbakan ve hükümet parlamentoya karşı sorumludur fakat kabinenin başındaki başbakanı seçme yetkisi başkanda olmasına rağmen kabineyi görevden alma yetkisi sadece parlamentoya tanınmış bir yetkidir. Bu sistemlerde devlet başkanlarının sahip olduğu en önemli yetki ise meclisi feshedebilme yetkisidir.

Öte yandan, Shugart ve Carey'in başkanlı-parlamenter sistem olarak adlandırdığı ve Rusya'yı da dâhil ettiği sistemlerin unsurları şu şekilde özetlenebilir:

- i. Devlet başkanının halk tarafından seçilmesi,
- ii. Devlet başkanının kabinedeki bakanları atama ve azletme yetkisinin olması,
- iii. Kabinenin parlamentonun güvenine tabi olması,
- iv. Devlet başkanının parlamentoyu fesih veya yasama yetkisine yahut bu yetkilerden her ikisine de sahip olması (Yazıcı, 2013, ss.101-102).

Bu sistemlerde, başbakan ve hükümet çapraz ateş altında kalmaktadırlar. Çünkü, başbakan ve hükümet, devlet başkanı ve parlamentoya karşı kolektif olarak sorumlu olup her ikisi tarafından da görevden alınma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Bu sistemlerde de başbakanı atama yetkisi devlet başkanındadır.

d. Robert Elgie: Yarı-Başkanlık Sisteminin “Geniş” Yorumu

Duverger ve Sartori'nin tanımlarını problemlili bulan Robert Elgie, bu problemin temel nedeninin yarı-başkanlık tanımlaması yapılırken devlet başkanının sahip olduğu yetkilere yer verilmesi olduğu görüşündedir. Bu nedenle yapılması gereken devlet başkanının yetkilerini bir kenara bırakarak yarı-başkanlığı tanımlamaktır. Kısacası Elgie'ye göre, daha geniş bir tanımla, “halk tarafından sabit bir dönem için seçilen cumhurbaşkanının ve yasama organına karşı sorumlu bir başbakan ve kabinenin birlikte var olduğu sistem” yarı-başkanlık sistemi olarak tanımlanabilir (Elgie, 2012, s.22). Sartori ve Duverger'in aksine Elgie tanımında “cumhurbaşkanının oldukça önemli yetkileri” gibi sınırları belli olmayan unsurlara referans vermek yerine daha güvenilir kabul ettiği anayasal hükümlere dayanmaktadır (TBMM Ar-Mer, 2014, s.3). Elgie, 2010 yılı itibariyle 54 ülkenin³ yarı-başkanlık sistemini öngören anayasalara sahip olduğunu iddia etmektedir.

Bu çalışmada, yarı-başkanlık sistemleri kavramı ile Robert Elgie'nin fikirleri doğrultusunda, halk tarafından seçilmiş bir devlet başkanının ve parlamentoya karşı sorumlu bir başbakan ve hükümetin bulunduğu tüm sistemler kastedilmektedir. Çalışmanın yarı-başkanlık sistemlerini benimseyen tüm ülkeleri, ayrıntılarındaki farklılıklara göre sınıflandırmak gibi bir amacı olmadığından dolayı Elgie'nin tanımının benimsenmesi ideal gözükmemektedir. Ayrıca, Elgie'nin yarı-başkanlık tanımının benimsenmesi, literatürde Rusya'nın hükümet sisteminin yarı-başkanlık, başkanlık veya süper-başkanlık sınıflandırmalarından hangisine girdiği yönündeki tartışmaları bertaraf ederek konunun kapsamı dahilinde analiz edilmesini mümkün kılacaktır.

e. Diğer Görüşler

Yukarıda tartışılan ve nispeten literatürde kabul gören yaklaşımlar dışında yarı başkanlık sistemine yönelik farklı düşünür ve yazarların konuya yönelik özellikle eleştirel yaklaşımları dikkat çekicidir. Duverger, yarı-başkanlık sistemini hükümet sistemleri tipolojisine bir üçüncü hükümet sistemi olarak eklemiştir. Ancak bu herkes tarafından kabul gören bir yaklaşım değildir. Bu başlık altında bu eleştirel yaklaşımlar ele alınacak, konuyla ilgili alternatif görüşler de ortaya konulmaya çalışılacaktır.

- Arend Lijphart: İkili Sınıflandırma Modelinde Israr

Duverger, yarı-başkanlık sistemini hükümet sistemleri tipolojisine bir üçüncü hükümet sistemi olarak eklemiştir. Ancak bu herkes tarafından kabul gören bir yaklaşım değildir. Arend Lijphart da bu görüşün aksini savunanlar arasında yer almaktadır. Lijphart, bütün hükümet sistemlerinin iki ana hükümet sistemi olan başkanlık ve parlamenter sistemden birisine dâhil edilebileceğini savunmaktadır (Lijphart, 2006, s.118).

Lijphart, parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasında üç fark olduğunu belirtmektedir. Birincisi; parlamenter bir sistemde, hükümetin başı ve onun hükümeti, yasama organının güvenine dayanmak zorunda ve yasama organı tarafından güvensizlik oyuyla görevden uzaklaştırılabileceği için ona karşı sorumludur.

3 Bu ülkelerden bazıları şunlardır: Bulgaristan, Rusya, Cezayir, Fransa, İzlanda, Portekiz, Kazakistan, Kırgızistan, Sri Lanka, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye.

Başkanlık sisteminde ise, başkan belli bir süre için halk tarafından seçilir ve yasa- ma organı tarafından görevinden uzaklaştırılmaz. İkincisi, parlamenter sistemde başbakanları, ülkeden ülkeye bu seçim süreci farklı biçimler olsa da, parlamento üyeleri seçerken, başkanlık sisteminde başkanlar doğrudan doğruya veyahut seçilmiş delegeler aracılığıyla halk tarafından seçilmektedir. Üçüncü temel fark ise, parlamenter sistemde yürütme organı cumhurbaşkanı, başbakan ve kabine üyele- rinden oluşan kolektif bir yapıdayken, başkanlık sisteminde yürütme organı tek bir kişiden oluşmaktadır (Lijphart, 2006, s.120)

Başkanlık ve parlamenter sistemler bu üç kıstasa göre tanımlandıktan sonra Lijp- hart, 1945-1996 zaman aralığında incelediği 36 çağdaş demokrasinin, 35'ini başkanlık ya da parlamenter sistemden birine, İsviçre'yi ise Melez hükümet sistemi katego- risine dâhil etmektedir. Lijphart, incelediği 36 demokrasiden 6'sının yarı-başkanlık sistemine dâhil edilebileceğini söyler. Bunlar; Avusturya, Finlandiya, Fransa, İzlanda, İrlanda ve Portekiz'dir. Ancak bu devletlerden Avusturya, İzlanda, İrlanda ve Portekiz'in başkanları halk tarafından seçilmelerine karşın zayıf bir pozisyonda olduğun- dan, sistem daha çok parlamentarizm gibi işlemektedir. Yazar, Fransa için ise parla- mento çoğunluğunun başkanı desteklediği zamanları başkanlık sistemi, parlamento çoğunluğunun cumhurbaşkanına muhalif olduğu zamanları ise parlamenter sistem olarak tanımlamaktadır (Okşar, 2011, s.13). Fin hükümet sistemini ise, başkanın yet- kilerinin dış ilişkiler ile sınırlandırıldığı, devletin gerçek başkanının başbakan olduğu dönemlerde Fransa'nın kohabitasyon⁴ dönemlerine benzediğini ileri sürerek parla- menter sistem kategorisine dâhil etmektedir (Lijphart, 2006, s.124).

- Juan Linz: Çift Yürütme Olarak Yarı-Başkanlık

Juan J. Linz, parlamenter sistemlerin başkanlık sistemlerinden daha üstün oldu- ğunu çünkü başkanlık sistemlerinde hem başkanın hem de parlamentonun halk ta- rafından seçilmesinin bir çifte meşruluk sorunu yarattığını savunmaktadır. Ayrıca başkanlık sistemlerinde başkanın sabit bir görev süresi için seçilmesinin ve bu süre bitmeden görevden alınmamasının - impeachment süreci haricinde- istikrar değil tam tersine eğer başkan halkın ve partisinin güvenini yitirmişse etkinlikten uzak istikrarsız bir yönetim getireceğini iddia etmektedir (Yücel, 2003, s.341). Görüldü- ğü üzere, başkanlık sisteminin olumlu olduğu düşünülen yönleri Linz'e göre onun tıkanmaya neden olabilecek problemleri de oluşturmaktadır.

Linz, yarı-başkanlık sistemini, parlamento tarafından atanmak yerine halk ta- rafından doğrudan ya da dolaylı biçimde seçilen başbakanlara ve parlamentonun güveni- ne ihtiyaç duyan başbakanlara sahip olan sistemler olarak nitelemektedir (J.Linz ve A. Valenzuela, 1994, s.48). Bu tanıma göre, Fransa, Finlandiya ve Portekiz yarı-başkan- lık sistemi örnekleri olarak kabul edilebilir. Ayrıca Linz'e göre, çift yürütme olarak tanımladığı yarı-başkanlık sistemi kuvvetler ayrılığı ilkesinden önemli bir sapmayı ifade etmektedir. Bunun nedeni devlet başkanının meclisi feshedebilme yetkisine sa- hip olmasıdır (Yazıcı, 2013, s.95). Bu kriteri göz önüne aldığımızda Rusya'daki siste- min bir karma sistem, yani yarı-başkanlık sistemi olduğu ifade edilebilir.

4 Kohabitasyon, devlet başkanlarının kendileri ile aynı siyasi görüşten olmayan bir parlamento çoğun- luğu ile çalışmak zorunda kaldığı dönemleri ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Fransa'da iki defa Mitterand'ın bir defa da Chirac'ın cumhurbaşkanlığı döneminde kohabitasyon dönemi yaşanmıştır.

- Patrick O'Neill: Başkanın Gücüne Ağırılık Veren Yaklaşım

Patrick O'Neill ele alındığında, onun başkanın gücüne odaklandığı görülmektedir. O'Neill, yarı-başkanlık terimini, yürütme gücünün hükümetin başı olan başbakan ve devletin başı olan başkan arasında paylaşıldığı ancak önemli yürütme yetkilerinin yine de başkanda kaldığı sistemleri nitelemek için kullandığını görmekteyiz. Dolayısıyla, Avusturya, İzlanda ve İrlanda gibi ülkeleri, devlet başkanları halk tarafından doğrudan seçilmiş olmasına rağmen zayıf başkanlara sahip olduğundan dolayı yarı-başkanlık olarak görmezken, Arnavutluk ve eski Çekoslovakya gibi dolaylı olarak halk tarafından seçilmiş ancak güçlü başkanlara sahip ülkeleri yarı-başkanlık olarak nitelediği görülmektedir (Uluşahin, 2007, ss.48-49).

2. FRANSA'DA YARI-BAŞKANLIK SİSTEMİNİN DOĞUŞU

Fransız yarı-başkanlık sisteminin bu çalışmada, yarı-başkanlık sistemi örneklerinden biri olarak ele alınmasının temel nedeni, kurumlarının kendine özgü nitelikleri yanında, demokratikleşme sürecinde gösterdiği başarı ve V. Cumhuriyet döneminde oluşturduğu istikrarlı yapı ile bir kısım dünya devletlerine esin kaynağı olmasında yatmaktadır (Çam, 2000, s.143). Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında hızlı demokratikleşme ihtiyacı duyan birçok ülke Fransız yarı-başkanlık sistemini örnek alarak kurumsal yapılarını bu sisteme uyarlamışlardır.

Fransa, 1789 İhtilali'nden günümüze kadar on beş farklı anayasa kabul etmiş ve bunlarla yönetilmiştir. Bunlardan bazıları kısa ömürlü bazıları ise uzun ömürlü olmuştur. Örneğin, Üçüncü Cumhuriyet(1870-1940) anayasası olan 1875 Anayasası en uzun yaşayan anayasa iken en kısa yaşayanı 100 günlük süre ile Nisan 1815 tarihli "İmparatorluğun Teşkilatlarına Ek Kanun" olmuştur. Çalışma konusunun sınırlarını aşacağından dolayı burada bu anayasaların hepsini ele alma şansını bulunmamaktadır. Ancak, istikrarsız nitelikleri dolayısıyla V. Cumhuriyeti doğuran II. , III. ve IV. Cumhuriyet dönemlerine ve bu dönemlerin anayasaları olan 1875 ve 1946 Anayasalarına değinilecektir. Ayrıca çalışma konusunun unsurlarından birini oluşturan Fransız V. Cumhuriyetini kuran 1958 Anayasası ve bu anayasada yapılan 1962 değişikliklerine de öneminden dolayı vurgu yapılacaktır.

A. İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Cumhuriyet Dönemleri

Fransa'da 1789 Devrimi'nin sonrasında çok çeşitli siyasal rejimler baş göstermiştir. Bunlar, Birinci Cumhuriyet'te meclis hükümeti, mutlakiyet, anayasal monarşi, II. Cumhuriyet döneminde başkanlık, III. ve IV. Cumhuriyet dönemlerinde parlamenter cumhuriyet ve V. Cumhuriyet döneminde yarı-başkanlık sistemidir (TBMM Ar-Mer, 2014, s.32).

Fransa, 1791 yılından sonra, genelde katı meclis iktidarları ya da Napolyon, X. Charles ve Louis Napolyon gibi katı kişi iktidarları ile yönetilmiştir. Meclisler güçlü olduğu dönemlerde, yürütmenin istikrarlı çalışmasını engelleyen bir niteliktedir. Örneğin, koalisyon partilerinin milletvekilleri bakan olma arzusuyla hareket edip yapay hükümet krizleri ortaya çıkarmışlardır. Sonuç olarak bahsi geçen dönemde, Fransa'da istikrarlı yönetimler bir türlü oturtulamamıştır (Arslan, 2004, ss.92-93).

1789 tarihinden sonra Eski Rejime son verilmiş ve yerine liberal demokrasi ilkelere dayanan demokratik rejim yerleştirilmek istenmiştir. 1789 Meclisi tarafından

1791 Anayasası krala kabul ettirilmiş ve bu anayasaya ulusal egemenlik, temsili rejim ve kuvvetler ayrılığı gibi üç önemli ilke konulmuştur. Ancak, Meclis yürütmeye oranla daha güçlü kılınmıştır (Çam, 2000, s.149). Kral düştüğü ikincil konumdan çok memnun olmadığından iş birliği içerisine girdiği Almanya ve Avusturya'nın Fransa'ya saldırmasına göz yummuş, gelişen olaylar neticesinde ise kralın bütün yetkileri elinden alınmış ve böylece bütün gücü elinde toplayan Meclis ile fiilen Birinci Cumhuriyet Dönemi (1792-1804) başlamıştır (Çam, 2000, s.150). 1804 yılında kendini imparator ilan eden Napolyon bu dönemi resmen sona erdirmiştir. 1814 yılında Napolyon'un Waterloo'daki kesin mağlubiyetini izleyen süreçte bir süre monarşik yönetim hüküm sürmüştür ancak 1848 yılında cumhuriyet taraftarlarının ayaklanmasıyla İkinci Cumhuriyet Dönemi (1848-1852) başlamıştır. İkinci Cumhuriyet Dönemi, Napolyon Bonapart'ın yeğeni Louis Napolyon Bonapart'ın halk plebisiti sonrasında cumhurbaşkanı seçilmesi ve ardından kendi seçtiği üyelerden oluşan Senato'nun kendisine imparator payesi vermesiyle son bulmuştur (Korkmaz, 2015, s.101). Louis Napolyon'un 18 yıl süren imparatorluğu ise Almanların Sedan Savaşında galip gelmesiyle son bulmuş ve Eylül 1870'de III. Cumhuriyet (1870-1940, 70 yıl) ilan edilmiştir (Çam, 2000, s.152-153).

Üçüncü Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Cumhuriyetçiler ve Monarşistler arasındaki çekişmeler neticesinde 1875 Anayasası kabul edilmiştir (Korkmaz, 2015, s.101). Bu anayasaya göre, yasama gücü iki meclise bırakılmıştır. Bunlardan biri çoğunluk esasına göre doğrudan halk tarafından diğeri ise yerel temsilcilerden oluşturulmuş kurullar vasıtasıyla seçilen meclistir (Korkmaz, 2015, s.101). Bir kanun tasarısının kanunlaşabilmesi için iki Meclis tarafından da aynen kabul edilmesi şarttır. Cumhurbaşkanı, 7 yıllık süre için iki meclisin ortak toplantısında çoğunluğun oyuyla seçilmektedir. Cumhurbaşkanının sorumsuzluğu ilkesinin kabul edilmesine rağmen kendisine yardımcı olan bakanların iki Meclis önünde sorumluluğu kabul edilmiştir (Çam, 2000, s.154). III. Cumhuriyet döneminde cumhurbaşkanı, yürütme etkinliklerini fiilen çoğunluk parti veya koalisyonuna dayanan Bakanlar Konseyi Başkanına devrettiğinden, klasik parlamenter sistem cumhurbaşkanları gibi sembolikleşmiştir. III. Cumhuriyet döneminin temel karakteristiğine bakıldığında, zayıf örgütlü, çok fazla etkin parti olması nedeniyle koalisyon hükümetlerinin kolay oluşmasına neden olan, sert ve yıpratıcı iktidar mücadelelerinin olduğu bir yapı görülmektedir. Bunun neden olduğu istikrarsızlığın en berrak resmi, 70 yıl gibi bir sürede 104 hükümetin görev yapmış olmasında görülmektedir. III. Cumhuriyet, ülkenin 1940 yılında Alman işgaline uğramasıyla son bulmuştur.

Alman işgali altında halkın bir kısmı mutlu olsa ve hatta Almanlar ile işbirliği yapsa da diğer Fransızlar Almanlardan ve Vichy hükümetinden nefret etmekteydiler (Roskin, 2012, s.117). Bu insanlar Direniş'e⁵ katılmış ve Fransa'nın Alman işgalinden kurtulmasında müttefiklere önemli derecede yardımcı olmuşlardır. Alman işgalinden kurtulduktan sonra General Charles de Gaulle, geçici hükümete başkanlık etmiştir. 1945 referandumu ile seçilen kurucu meclis, yasama organına büyük yetki veren IV. Cumhuriyet'in 1946 Anayasasını hazırlamıştır. Charles de Gaulle anayasaya karşı çıkmış ve III. Cumhuriyet döneminin anayasasından çok farklı olmadığını, o dönemde yaşananlardan ders alınması gerektiğini, yürütme güçlendirilmezse sistemin tek-

5 Resistance (Direniş), İkinci Dünya Savaşı'nda Alman karşıtı Fransız gizli hareketidir.

rar tıkanacağını söyleyerek istifa etmiştir (Roskin, 2012, s.118). Ancak çoğunlukta bulunan Komünist ve Sosyalistler güçlü bir yürütmenin burjuvazinin eline geçerse kötüye kullanılabileceği ve nihayetinde kişi hak ve hürriyetlerinin sınırlanmasına neden olacağını düşündüklerinden zayıf yürütme karşısında güçlü bir yasama organı inşa etmek amacındaydılar (TBMM Ar-Mer, 2014, s.35).

1946 Anayasası da parlamenter bir rejim yaratmış ve sistemin merkezinde tekrar meclis olmuştur. İki kanatlı parlamentonun kanatlarından birisi olan Millet Meclisi'nin üyeleri gizli ve genel oyla seçilen milletvekillerinden, parlamentonun diğer kanadını oluşturan Cumhuriyet Konseyi ise iki dereceli bir seçim ile seçilen ve her seçim döneminde üyelerinin yarısı değişen senatörlerden oluşmaktadır. Meclislerin 3/5 çoğunluğu ile yapılan düzeltmeler dışında anayasa değişikliklerinde referandum gerekli görülmüştür (TBMM Ar-Mer, 2014, s.35). 1946 Anayasası'na göre hükümet yalnızca Millet Meclisi'ne karşı sorumludur. Yasaların yapımında ise iki meclisin de onayı gereklidir. Cumhurbaşkanı, 1875 Anayasası'ndaki gibi iki meclisin ortak oturumunda 7 yıl için seçilmektedir. 1946 Anayasası'yla bir danışma organı işlevi gören Fransız Birliği Meclisi ve iki meclis arasında çıkabilecek anayasaya aykırılık anlaşmazlıklarında görev yapacak "Anayasa Komitesi" kurulmuştur. Millet Meclisi'nde güçlü bir siyasi parti olduğunda bu yetkilerin işlevsellik kazanması beklenebilirdi ancak III. Cumhuriyet'ten hiçte farklı olmayan milletvekillerinin bakan olma hırsıyla siyasi entrikalar peşinde koşmaları bu cumhuriyet döneminin sonunu getiren etkenlerin başında gelmekteydi. 1946'da başlayıp 1954'e kadar uzayıp giden Çinhindi Savaşı ve Cezayir Ayaklanması IV. Cumhuriyet'in sonunu getirmiştir.

B. Charles De Gaulle'un İcadı: Beşinci Cumhuriyet ve Yarı-Başkanlık

1946 Anayasası aslında 1875 Anayasası'ndan çokta farklı olmayan bir sistem öngörmektedir ve bu da sistemin tekrar tıkanmasına neden olacaktı. Fransa'da oluşturulan anayasaların belki de tek ortak özelliği bir öncekine tepki olarak hazırlanmış olmasında yatmaktadır (TBMM Ar-Mer, 2014, s.36). 1958 Anayasası'nın da benzer şekilde IV. Cumhuriyet dönemindeki istikrarsız yönetime tepki ve bir çözüm olarak hazırlandığı söylenebilir.

Cezayir'de bulunan Fransız generalleri hükümetin Cezayir konusundaki politikasını beğenmemektedirler. Bu politikaların Cezayir'in yitirilmesine neden olacağını düşündüklerinden dolayı 13 Mayıs 1958 tarihinde ayaklanmış ve kamu kurumlarını işgal etmişlerdi. Millet Meclisi ile General Charles de Gaulle'un yönetime çağrılması konusunda uzlaşan Fransız generalleri De Gaulle'un orduyu Cezayir'de tutacağını düşünüyorlardı ancak o böyle yapmadı. Zaman Charles de Gaulle'ü haklı çıkarmıştı. Aradan geçen 12 yıldan sonra Fransa tekrar ona ülkesini kurtarması için başvurmuştu. 29 Mayıs 1958'de cumhurbaşkanı, De Gaulle'ü göreve çağırdı.

De Gaulle, hemen hükümetini kurmuş ve 1 Haziran'da Millet Meclisi'nden güvenoyu almıştır. IV. Cumhuriyet parlamentosu, 3 Haziran 1958'de çıkardığı iki yasa ile yönetimi De Gaulle'e bırakarak tarih sahnesinden çekilmiştir (Eroğul, 2005, ss.142-143). Bu yasalardan ilki de Gaulle hükümetine altı aylık süre için "ulusun toparlanması" amacıyla "sınırsız" yetki verirken diğeri bu yasama yetkisinin yanında anayasa yapımı için gerekli olan "kurucu" gücü devretmiştir. Ancak parlamento, kurucu güç kullanılırken hükümetin uyması gereken beş koşul belirlemiştir. Bunlar;

- i. İktidarın tek kaynağı genel oy olmalıdır.
- ii. Yasama ve yürütme kuvvetleri birbirinden ayrılmalıdır.
- iii. Hükümet, parlamentoya karşı sorumlu olmalıdır.
- iv. Temel hak ve hürriyetleri koruma yolunda yargı bağımsız olacaktır.
- v. Yeni anayasa, Cumhuriyet'in denizaşırı ülkelerle (eski sömürge imparatorluğuyla) ilişkilerini düzenleyecektir.

De Gaulle, istediği güçlü yürütmeyi hazırlattığı anayasa tasarısına yansıtmiş ve yasama karşısında yürütmeyi güçlü kılmıştır. 28 Eylül 1958 günü halk oylamasına sunulan anayasa tasarısı yüzde seksenlik bir çoğunluk ile kabul edilmiştir (Eroğul, 2005, ss.142-143). 4 Ekim 1958'de cumhurbaşkanının onayı ve ısrarıyla yürürlüğe giren 1958 Anayasası ile V. Cumhuriyet resmen ilan edilmiştir. 1958 Anayasası'nın en dikkat çeken özellikleri arasında, güçler ayrılığına vurgu yapması, güçlü bir yürütme organı tesis etmesi ve adem-i merkezîyetçiliğe kayan bir üniter devlet yapılanmasının varlığı yer almaktadır (Korkmaz, 2015, s.103).

Öncelikle belirtmek gerekir ki bir sonraki alt başlıkta detaylı olarak ele alınacak olan 1962 yılındaki anayasa değişikliği ile devlet başkanını halkın seçmeye başlaması ve 2000 yılı anayasa değişiklikleri ile kohabitasyon oluşma ihtimalinin azaltılmaya çalışılması devlet başkanının meşruiyetini ve gücünü arttıran önemli gelişmelerdir. Bununla beraber fiili anlamda hükümete başkanlık etme yetkisinin başbakan yerine devlet başkanına tanınması ve ulusu bütünüyle temsil etme yetkisinin parlamentodan alınarak devlet başkanına verilmesi de güçlü bir devlet başkanı tesis etme yolunda atılmış önemli adımlardır. Ayrıca olağanüstü hal ilan eden bir devlet başkanının yasama ve yürütme yetkilerini bünyesinde toplayabilen çok güçlü bir makama dönüşmesi onun Maurice Duverger tarafından "geçici diktatör"e benzetilmesine neden olmuştur. Yine yürütmeyi güçlendirmek amacıyla getirilen bir yenilik ile Dördüncü Cumhuriyet döneminde sadece anayasal konularda başvurulabilen referandumun alanı genişletilerek parlamento mümkün olduğunca bypass edilmeye ve parlamentodan geçmesi mümkün görünmeyen yasa tasarılarının halk oylamasıyla geçirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bütün bunlara ek olarak hükümetlerin kurulması aşamasında güvenoyu alma zorunluluğunun bulunmaması esasına dayanan bir rasyonelleştirilmiş parlamentarizm uygulaması olan zımnî güven uygulaması ile hükümetlerin kurulması kolaylaştırılmıştır.

Yürütmeyi güçlendirmeye yönelik yukarıda sayılan uygulamalara dışında Üçüncü ve Dördüncü Cumhuriyet döneminde krizlere neden olan, milletvekillerinin bakan olma hırsıyla yapay hükümet krizleri yaratma çabasının önüne geçmek amacıyla bakan olanların meclis üyeliğinin düşeceği yönünde düzenleme kabul edilerek hükümetlere istikrar kazandırılmaya çalışılmıştır. Yine hükümetlere istikrar kazandırmak amacıyla güvensizlik oyu verme hususunda hükümetlerin düşürülmesini zorlaştıran kurallar getirilmiştir. Buna göre bir milletvekiline, bir yasama yılında en fazla üç, olağanüstü toplantı döneminde ise en fazla bir gensoru önergesine imza atabilme hakkı tanınarak milletvekillerinin gensoru girişimleri de kısıtlanmıştır.

Ayrıca kanun çıkarılmasını kolaylaştırmak amacıyla; paket oylama ve giyotin usulü diye adlandırılan yöntemler benimsenmiştir. Giyotin usulü; parlamentoyu hükümetin sunduğu yasa tasarısını kabul etme ya da hükümeti düşürme seçenekleri arasında bırakan bir rasyonelleştirilmiş parlamentarizm uygulamasıdır. Son

olarak 1958 Anayasası'nın 34. maddesi parlamentonun hangi konularda yasa çıkarabileceğini açıkça belirtmiş ve buna ek olarak sadece genel ilkeleri yasa ile belirlelenebilecek konuları sıralamıştır (Oytan, 1982, s.96). Arta kalan konuların hükümet tarafından düzenleyici işlemlerle yapılacağını belirterek parlamentonun yasama alanını sınırlarken yürütmeye daha geniş bir düzenleme alanı bırakmıştır.

Dördüncü Cumhuriyet'in iyi işlememesinin nedenlerinden belki de en önemlisi, parçalı siyasi yapı içerisindeki siyasi partilerin birbirleriyle anlaşmaya ve ittifaklar kurmaya pek yanaşmamalarıdır (TBMM Ar-Mer, 2014, s.69). Bu, büyük oranda, çok partili yapıya izin veren ve hatta neden olan seçim sisteminden kaynaklanmaktadır. Dördüncü Cumhuriyet döneminde nisbi temsil sistemi uygulanmış ancak 1958 Anayasası ile birlikte sorun oluşturduğu söylenebilecek olan bu sistemden bir ölçüde vazgeçilerek iki türlü çoğunluk sistemine geri dönmüştür. Beşinci Cumhuriyet'in başardığı en önemli işlerden birisi, sürekli iç çekişmelere sahne olan bu siyasi yapıyı ve uzlaşmazlık üzerine kurulu siyasi kültürü değiştirerek onun yerine Fransa'ya sağlam bir parlamento çoğunluğu ve daha önemlisi disiplinli bir çoğunluk kazandırmış olmasıdır.

C. 1962 Referandumu ve Getirdikleri

1958 Anayasası ile önceki dönemlerde tıkanıklıklara ve krizlere yol açan hükümet-parlamento arasındaki anlaşmazlıkların üstesinden gelmek amacıyla yürütmenin güçlendirildiğini ve daha dayanıklı bir siyasal yapı oluşturulmaya çalışıldığını söylenebilir (Korkmaz, 2015, s.104). Yeni anayasanın getirdiği en önemli iki özellik, cumhurbaşkanının ağırlıklı olduğu, güçlendirilmiş yürütme ve rasyonelleştirilmiş bir parlamentodur (TBMM Ar-Mer, 2014, s.41).

1958 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra 24 kez değiştirilmiştir ancak bunlardan ilki ve en önemlisi 1962 tarihli anayasa değişikliğidir. Bu anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının halk tarafından doğrudan seçilmesi ilkesi benimsenmiş ve sistem daha sonra Maurice Duverger'in isim babalığını yapacağı "yarı-başkanlık" sistemine dönüşmüştür. 1962 değişikliği öncesinde cumhurbaşkanı seçenler; milletvekilleri, senatörler, il meclisleri üyeleri ve belediye meclislerinin üyelerinden oluşmaktadır (Çam, 2000, s.162). Yani cumhurbaşkanı halkın seçtiği üyelerden oluşan ulusal seçmen kurulları tarafından seçilmekteydi. Ancak bu kurullarda, tarımsal bölgeler belediye meclisleri üyeleri aracılığıyla daha fazla temsilci bulundurduğundan, kentlerin aleyhine olabilecek kararların alınmasında egemen rol oynayabilmekteydi. Hem bunun önüne geçmek hem de cumhurbaşkanını güçlendirmek amacıyla 1962 değişikliğine gidildiği söylenebilir.

Bununla birlikte, güçlü bir yürütme organı inşa edilmesinde önemli bir adım olan 2000 yılı anayasa değişikliklerine de değinmek gerekmektedir. 2 Ekim 2000 tarihli anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının tek dereceli seçimle halk tarafından seçilmesi uygulaması devam ediyor ancak görev süresi 7 yıldan 5 yıla indiriliyor. Bunun temel nedenleri arasında, iki dönem üst üste cumhurbaşkanlığı yapan Mitterand döneminde olduğu gibi cumhurbaşkanının görev süresinin (1981'de göreve başlayan Mitterand 1988'de tekrar seçilerek 1995'e kadar yönetmiştir) 14 yıl gibi uzun bir dönemi kapsaması ve özellikle kohabitasyon dönemlerinde ortaya çıkma ihtimali olan siyasi krizlere meydan vermeme düşüncesi yer almaktadır. Sonuç olarak 1958 Anayasası ile güçlendirilen yürütme ve özellikle devlet başkanlığı

makamının, 1962 yılı anayasa değişiklikleri ile doğrudan halk tarafından seçilmesi ilkesinin getirilmesiyle birlikte meşruiyeti de artmış bulunmaktadır.

3. RUSYA'DA YARI-BAŞKANLIK SİSTEMİNE GEÇİŞ SÜRECİ

Rusya'nın siyasi tarihini inceleyen tarihçiler onu üç ana döneme ayırmaktadırlar. Bu dönemler; 18. Yüzyıl'dan itibaren imparatorluğa dönüşen ve 1917 Devrimi'ne kadar süren Çarlık Dönemi, 1917-1991 arası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra kurulan Rusya Federasyonu dönemleridir.

Rus halkı, gerek Çarlık Rusya'sı gerekse Sovyetler Birliği döneminde baskıcı, otoriter rejimler ve liderler tarafından yönetilmeye alışmışlardır. Onlar, eğer başlarında güçlü bir lider olmazsa ülkelerinin parçalanacağı psikolojisi ile yaşadıklarından dolayı Rusya Federasyonu döneminde de kağıt üzerinde demokratik ancak özellikle Putin yönetimiyle beraber hiç de demokratik olmayan şekilde yönetilmeye razı olmuş görünmektedirler. Hiç şüphesiz bu baş eğişin altında sadece toplum psikolojisinin buna elverişli olması yatmamaktadır. Aynı zamanda Putin döneminde özellikle petrol ve doğalgaz ihracatının artmasına dayalı refah genişlemesi, Rusların Putin'in yaptığı birçok anti-demokratik uygulamayı görmezden gelmesinde önemli rol oynamaktadır.

1980'lerin ortalarından itibaren SSCB'de Mihail Gorbacov tarafından başlatılan demokratikleşme çabaları Sovyetlerin çöküşüyle sonuçlanmıştır. 1991 yılında Rusya Federasyonu devlet başkanı seçilen Boris Yeltsin 1991'deki darbe girişiminde halkın da desteğini arkasına alarak darbecilere karşı sağlam durmayı başarmıştır (Roskin, 2012, s.351). Ancak Ekim 1993'te bu sefer kendi gerçekleştirmek istediği reformları frenleyen ve kendisini diktatör olarak niteleyen parlamenterlerin üstesinden gelebilmek için Ordu'ya Rus Parlamentosu'nun top ateşine tutulması talimatını vermiştir. 12 Aralık 1993 tarihinde uzun mücadelelerden sonra yeni anayasa kabul edilmiş ve 1993 Anayasası altında, Başkanın güçlü yetkilerinin bulunduğu bir yarı-başkanlık sistemi tesis edilmiştir (Hekimoğlu, 2009, s.77).

A. Mihail Gorbacov'un Demokratikleşme Çabaları

Sovyet Başkanı Mihail Gorbacov, 1985 yılında Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevini üstlendikten sonra SSCB'yi modern ve muhtemelen demokratik bir sisteme dönüştürmek amacıyla reform girişimlerine başlamıştır (Roskin, 2012, s.380). Gorbacov, Amerika Birleşik Devletleri ile silah kontrolü hususunda anlaşmaya varmış ve kendi kadrolarını oluşturarak gücünü artırmaya, Komünist Parti'nin ise nüfuzunu azaltmaya yönelik çalışmalarda bulunmaya başlamıştır (Ertuğrul, 2015, s.369).

Gorbacov, Sovyet medyasının daha eleştirel ve özgür olmasının yolunu açan Glasnost (Saydamlık) emrini vermiştir. Komünist Parti'nin 1988'de düzenlediği 19. Parti Konferansı Perestroyka (Yeniden Yapılanma)'nın temelleri atılmıştır. Parti konferansında, ekonominin düzeltilmesi amacıyla ekonomik reformların uygulamaya konulması, siyasi sistemin demokratikleştirilmesi, bürokrasi ile mücadele edilmesi ve 1977 Anayasası'nın değiştirilmesi yönünde kararlar alınmıştır (Çam, 2000, s.251). Çiftlikler ve fabrikalar daha serbest hareket etmeye hatta karlarını daha fazla ellerinde tutmaya başlamışlardır. Ancak 1989'da ekonomik felaket kendini göstermiş ve ekonomik çöküntü ve fiyatlardaki artış halkın fakirleşmesine

neden olmuştur (Shukurov, 2003, s.52). Gorbaçov, KGB'nin Sovyetler Birliği'nin parçalanmasına izin vermeyecekleri yönündeki açıklamasından sonra reformları 1990'ın sonunda geri çekmiş ancak 1991'de dokuz Sovyet cumhuriyetine piyasa ekonomisi getirecek bir reform programı ortaya koyunca bir darbe girişimiyle karşı karşıya kalmıştır (Roskin, 2012, s.380).

B. Başarısız Bir Darbe Girişimi: 1991 Olayları

Gorbaçov reform programları kapsamında çeşitli ekonomik reformları da yürürlüğe koymuştur. Fakat bu, kısa sürede ekseriyeti asker ve siyasilere oluşan rahatsız ve memnuniyetsiz bir kitlenin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. 1991 Ağustos'unda Kırım'da tatil yaparken, kendi kabinesindeki muhafazakârlar ona karşı bir darbe yürürlüğe koydular. SSCB Başkan yardımcısı Gvennadi İanaev 19 Ağustos 1991 günü yayınladığı bildiriyle, Gorbaçov'un hastalandığını, başkanlık görevini yerine getirecek durumda olmadığını için Başkan yardımcısı olarak görevi üstlendiğini duyurdu (Çam, 2000, s.264).

Aralarında generallerin, KGB başkanlarının ve hatta İç İşleri Bakanı'nın da olduğu cuntanın darbesi başarıya ulaşamayacaktı. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir: Öncelikle darbeyi az kişi desteklemişti. On binlerce kişi darbeyi durdurmak için Beyaz Ev'e akın etti ve darbeyi protesto etti. İkinci olarak, Rusya Cumhuriyeti Başkanı Boris Yeltsin'in darbe karşısındaki sağlam duruşunun darbenin başarıya ulaşmasını engellediğini söylenebilir. Yeltsin ve arkadaşları kendilerini parlamentoya kapattılar ve cuntanın emirlerinin yasadışı olduğunu ve bunlara uymayacaklarını ilan ettiler. Yeltsin'in bu kararlılığı Sovyet ordusunun bölünmesine neden oldu. Hatta parlamentoyu ele geçirmek için gönderilen bir tank müfrezesi Yeltsin'in tarafına geçerek binayı savundu. Son olarak, büyük devletlerin eğer darbe başarılı olursa Rusya'ya yapılacak dış yardımların iptal edileceğini duyurması yoluyla yarattığı uluslararası baskı da darbe karşıtı güçleri cesaretlendirdi (Roskin, 2012, s.345).

Sonuç olarak cunta başarısız oldu ve Gorbaçov Moskova'ya döndü. Ancak Gorbaçov'un tereddütlerle dolu başarısız bir yönetici olduğu ortaya çıktı. Darbe girişimine tankların üzerine çıkarak meydan okuyan Boris Yeltsin'in ise yıldızı parlamıştı. 8 Aralık 1991 tarihinde Rusya, Ukrayna ve Belarus SSCB'den çıktıklarını ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nu oluşturduklarını ilan ettiler. 25 Aralık 1991'de ise Gorbaçov görevi bıraktığını ilan etti ve SSCB resmen dağıldı (Ertuğrul, 2015, s.369).

C. 1993 Olayları: Yasama ve Yürütme Arasında Güç Mücadelesi

Yeni kurulan Rusya Federasyonu'nda Boris Yeltsin, dürüst bir seçimle başkan olmuş ve 1996 yılında tekrar seçilerek 1991-2000 yılları arasında bu görevi yerine getirmiştir. Seçimle iktidara gelmiş olması ona mesruluk noktasında bir üstünlük sağlamış, belki de bu yüzden daha fazla yetkiye sahip olmak istemiş ve taslağını hazırladığı yeni anayasaya bu yönde maddeler koymuştur (Shukurov, 2003, s.61).

Bu dönemde Yeltsin her ne kadar reformcu bir kişiliğe ve yönelime sahip olsa da parlamento ise bir o kadar muhafazakar gözükmektedir. Bu parlamento profili ile Yeltsin'in aklındaki reformları yapabilmesi ise olağan gözükmemektedir. Bunun başlıca nedenleri arasında ise Yeltsin'in zihnindeki reformlardan, parlamento üyelerinin olumsuz etkilenebilecekleri düşüncesinin yatmakta olduğu söylenebilir

Zaten bu parlamento 1989'da, eski rejim döneminde seçilmişti. Yeltsin, arzuladığı anayasayı bu parlamentodan geçirmesinin çok zor olduğunu farkındaydı. Bunu başarmanın tek yolu ise özgür ve meşru bir parlamento seçimiyle reformist bir parlamento kompozisyonu oluşmasını sağlamaktı (Roskin, 2012, s.351).

Yeltsin, 21 Eylül 1993 tarihinde imzaladığı bir kararname ile parlamento seçimlerinin 12 Aralık tarihinde gerçekleştirileceğini beyan etti. Aynı gün Yeni Anayasa Taslağı'nın da referanduma sunulmasına karar verildi. Öte yandan parlamento da Başkan'ın anayasayı ihlal ettiğini ileri sürerek Başkan'ın azledildiğini duyurdu ve bu karar Anayasa Mahkemesi tarafından onaylandı (Shukurov, 2003, s.62).

Kamu düzeni bozulmaya başladı. Başkanı destekleyenler ve parlamentoyu destekleyenler kamu kurumlarını ele geçirmeye başladılar. Bu kaos ortamında Yeltsin, 4 Ekim 1993'te orduya Beyaz Ev'i top ateşine tutma emrini verdi. Çok sayıda ölümün yaşandığı olaylar sonucunda mücadeleyi Yeltsin kazanmıştı ancak Aralık 1993 seçimlerinde halktan sert bir tokat yiyecekti. Seçim sonucunda yeni anayasa kabul edilecekti edilmesine ancak büyük ölçüde reform ve Yeltsin karşıtı bir tablo ortaya çıkacaktı ve Yeltsin birçok reformcu bakanını görevden almak zorunda kalacaktı.

D. 12 Aralık 1993 Referandumu ve Yeni Anayasa'nın Kabulü

Aralık 1991'den Aralık 1993'e kadar geçen 2 yılda 300'ü aşkın değişiklik yapılmış olan 1978 Anayasası, adeta yamalı bir bohçaya dönmüş, yeni bir anayasaya duyulan ihtiyaç iyice belirginleşmeye başlamıştır. 1993 yılında yaşanan olaylar sonrasında, 12 Aralık 1993'te, halk hem yeni parlamentoyu teşkil edecek milletvekilleri hem de yeni anayasa için oy kullanmıştır. Böylelikle Ruslar, 1978 Anayasası'nda öngörülen "meclis hükümeti"nin yerine, De Gaulle'ün 1958 Anayasası'ndan örnek alınan, güçlü bir başkan ve hem parlamentoya hem de başkana karşı sorumlu bir hükümeti öngören anayasayı onaylamış oldular. 1993 Anayasası eskisinden tümüyle farklı yeni bir anayasaydı (Roskin, 2012, s.350).

Yeni anayasayı zorunlu kılan neden sadece demokratikleşmeyi hızlandıracak yeni bir siyasal sistem ihtiyacı değildi. Eski anayasa totaliter devlet anlayışı temel alınarak oluşturulduğundan kişi hak ve hürriyetleri ikinci plana atılmıştı. Oysa demokratikleşmeyi hedeflemiş olan bir devlette kişi hak ve hürriyetlerinin daha yüksek bir konuma getirilmesi öncelikli hedeftir. Bir diğer neden olarak, Yüksek Sovyet ve Kurultay'dan oluşan "iki halkalı" parlamentonun reformları yavaşlatması sayılabilir. 1978 Anayasası'nda yapılan onca değişikliğe rağmen hala başkan bu iki halkalı parlamentonun gölgesinde kalıyordu. Onları feshedemiyor aksine onların kabul ettiği sosyal programların uyguladığına dair rapor veriyordu (24 Nisan 1991 Tarihli Rusya SFSC Devlet Başkanlığına Dair Kanun, md. 5/3). Son olarak, bu meclislerdeki delegeler ya demokratik olmayan yollarla seçilmiş Komünist Parti üyeleri ya da kamu görevlileriydi. Bu yüzden yetkilerini sıklıkla yürütmeyi zayıflatarak verimli çalışmasını engellemek amacıyla kullanıyorlardı (Shukurov, 2003, ss.54-56).

Bütün bu nedenler Rusya'da yeni bir anayasayı zorunlu kılmaktaydı. Nihayetinde 12 Aralık 1993 günü, sandık başına gelen 58.187.755 seçmenin (toplam kayıtlı seçmenin %54.8'i), 32.937.630'u (referanduma katılanların %58.4'ü) yeni anayasa lehinde oy kullandı ve 1993 Anayasası kabul edilmiş oldu (<http://www.ydh.com.tr>).

E. 1993 Anayasası'nın Tesis Ettiği Güçlü Yürütme Organı

Fransa'dan ithal edilen yarı-başkanlık sisteminin Rusya'daki siyasi kültürün de etkisiyle çok güçlü bir başkanlık makamı oluşturduğu görülmektedir. Bu anayasa ile birlikte ülkenin iç ve dış temel politikasını oluşturan devlet başkanı, özellikle yasama ve yürütme alanlarında birçok önemli yetkiyle donatılmıştır.

2008'den itibaren 6 yıllığına seçilen devlet başkanı, başbakanı atama yetkisine sahiptir ancak bu atanmanın Duma tarafından onaylanması gerekmektedir. Öte yandan Duma'nın devlet başkanının önerdiği başbakan adayını üç kez üst üste reddetmesi durumunda devlet başkanının Duma'yı feshetme yetkisi bulunduğu pratikte Duma'nın bu yetkisi çok da işlevsel gözükmemektedir. Yarı-başkanlık sisteminin Rusya'daki uygulamasında başbakanı atarken Duma'nın onayını almak zorunda olan devlet başkanı, bakanlar ve başbakan yardımcılarını için onaya ihtiyaç duymamaktadır. Bakanlar ve başbakan yardımcılarının atanması, başbakanın önerisi üzerine devlet başkanı tarafından gerçekleştirilmektedir.

Devlet başkanının azil yetkisi bağlamında konu incelendiğinde, 1993 Anayasası, başkana sadece başbakanın istifasıyla ilgili karar verme yetkisi tanımaktadır. Devlet başkanının başbakanı kendi isteğiyle görevden alabileceğine dair açık bir yetki Anayasa'da yer almamaktadır. Ayrıca 1997 yılında çıkan Rusya Federasyonu Hükümeti ile İlgili Federal Kanun ise başkana, sadece görevini yapamayacak duruma gelmesi veya istifa etmesi durumlarında başbakanı görevden alma yetkisi vermektedir. Bununla birlikte, 1993 Anayasası'nın 83. maddesinin (c) bendinde belirtilen, devlet başkanının, hükümet başkanının istifasını karara bağlayacağı yönündeki hüküm önem arz etmektedir. Her ne kadar bu hüküm, açık bir şekilde devlet başkanlarının, hükümet başkanlarının istifasını isteyebileceği anlamı taşımasa da, devlet başkanları bu bende dayanarak hükümet başkanlarının istifasını istemekte ve onlar da buna rıza göstermektedirler (Dursun, 2006, s.263).

Yine önemli bir yürütme yetkisi olarak, 1993 Anayasası'nın 90. maddesi cumhurbaşkanına kararname ve emirname çıkarma yetkisi vermektedir (1993 Rus Anayasası). Devlet başkanının çıkardığı bu kararname ve emirnameler, anayasaya ve federal yasalara aykırı olmamalıdır (1993 Rus Anayasası). Bu noktada, Anayasa Mahkemesi, devlet başkanının kararnamelerinin denetlenmesinde en önemli role sahiptir. Devlet başkanı kararnamelerinin Anayasaya aykırılığı iddiası ile Devlet Duması, Federasyon Konseyi, Federasyon Konseyi veya Duma üye tamsayısının 1/5'i, Yüksek Tahkim Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, Rusya Hükümeti ve Rusya Federasyonu unsurlarının yasama ve yürütme organları Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilirler (Shukurov, 2003, s.110). Ayrıca hükümetin çıkartacağı emir ve kararnamelerin devlet başkanı kararnamelerine aykırı olamayacağı, böyle bir durumun vuku bulması durumunda söz konusu hükümet emir veya kararnamelerinin devlet başkanı tarafından iptal edileceği hükmü Anayasa'nın 115. maddesinde düzenlenmiştir.

1993 Rus Anayasası tarafından devlet başkanına yasama alanında da önemli yetkiler verildiğini ve bunlardan birinin de anayasanın 84. maddesinde düzenlenen kanun önerisinde bulunabilme yetkisi olduğu görülmektedir. 1993 Anayasası'nın 104. maddesine göre yasa önerisinde bulunabilecek kişi ve kurumlar; Rusya Federasyonu Devlet Başkanı ve Hükümeti, Federasyon Konseyi ve Üyeleri, Devlet Duması milletvekilleri ve Rusya Federasyonu federe unsurlarının yasama organlarıdır. Ayrıca,

Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Yüksek Hakem Mahkemesi'nin kendi yetki alanlarına giren konularda yasa tasarısı sunma hakkı vardır (1993 Rus Anayasası).

Yasama sürecine ilişkin bir başka yetki olarak 1993 Rus Anayasası'nın 107. maddesi devlet başkanına kendisine gelen bir yasa tasarısını 14 gün içinde Federal Meclise iade etme yetkisi vermektedir. Federal Meclis'te veto edilen bu kanunlar öncelikli olarak görüşülmek zorundadır. Rusya'da devlet başkanının veto ettiği kanun için Federal Meclis'in önünde iki seçenek vardır. Birincisi, veto edilen kanun aynı şekilde tekrar kabul edilmek isteniyorsa her iki meclisin üye tam sayısının üçte iki oyunu alınması gerekmektedir. Bu şekilde nitelikli bir çoğunluk sağlanabilirse, başkanın güçleştirici vetosu aşılmış olur. İkinci yol, devlet başkanını yasama sürecine daha fazla dâhil etmek gibi bir tehlikeyi de bünyesinde barındırmaktadır. Rusya'da devlet başkanının kendisine gelen yasalar üzerinde değişiklik yapma yetkisi bulunmaktadır. Başkan, bir kanun üzerinde değişiklik yaptığında, başkan tarafından üzerinde değişiklik yapılmış bu yasa tasarısı, Duma'da üye tam sayısının yarısından bir fazlasının oyu ile kabul edilebilmektedir. Başkanın vetosunu aşmak için üçte iki çoğunluk sağlama zorunluluğu göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun başkana, yasa tasarıları üzerinde istediği değişikliği yapma imkânı verdiği ortaya çıkmaktadır (Şen, 2004, ss.114-115).

Ayrıca Rusya Federasyonu 1993 Anayasası'nın 84. maddesi, devlet başkanına, öngörülen durum ve şekillerde Devlet Duması'nı fesih hakkı vermektedir (1993 Rus Anayasası). Bu yetkiyi devlet başkanı tek başına kullanabilecek olmasına rağmen bu yetki hem gerekçe hem de zaman yönlerinden kısıtlanmıştır.

Öncelikle devlet başkanının bu yetkiyi kullanarak Devlet Duması'nı feshedebilmesi için şu üç nedenden birisinin vuku bulmuş olması gerekir:

i) Devlet başkanı tarafından sunulan başbakan adayının Duma tarafından üç kez reddedilmesi durumunda ortaya çıkan fesih nedenidir. Anayasanın 111. maddesinde düzenlenen bu fesih hakkı Duma ve devlet başkanı arasında tartışmalara neden olmuştur. Devlet başkanının aynı adayı iki veya üç kez sunup sunamayacağı ve Dumanın aynı adayı üç kez reddetmesi halinde mi yoksa farklı adayları üç kez reddetmesi durumunda mı fesih tehdidi ile karşı karşıya kalacağı gibi soru işaretlerini, 11 Aralık 1998 tarihli kararıyla Anayasa Mahkemesi gidermiştir. Bu karara göre, ister her defasında farklı aday sunulsun ister aynı aday iki veya üç kez sunulmuş ve reddedilmiş olsun, devlet başkanı Devlet Duması'nı feshedebilir (Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesi'nin 11.12.1998 tarih ve 28-P sayılı kararı).

ii) Devlet Duması'nın hükümete 3 ay içerisinde 2 kez güvensizlik oyu vermesinden doğan fesih nedenidir. Anayasanın 103. maddesi Dumanın hükümete güvenoyu verebileceğini düzenlemiştir. Güvensizlik oyu için basit çoğunluğun oyu yeterlidir. Anayasanın 117. maddesinde bununla bağlantılı olarak, Dumanın hükümete güvensizlik oyu vermesi durumunda devlet başkanının önünde iki seçenek olduğu belirtilmiştir. Bu seçenekler; hükümetin istifasını kabul etmek veya Dumanın kararına katılmayarak hükümetin görevine devam etmesine izin vermektir. Ancak devlet başkanının hükümetin görevine devam etmesi kararına rağmen Duma 3 ay içerisinde ikinci kez hükümete güvensizlik oyu verirse devlet başkanı ya hükümetin istifasını ilan edecek ya da Devlet Duması'nı feshedecektir (1993 Rus Anayasası).

iii) Son fesih nedeni olarak, hükümetin güvenoyu isteminin Devlet Duması tarafından reddedilmesini sayılabilir. Anayasanın 117. maddesinin 4. fıkrasında Baş-

bakan'ın Rusya Federasyonu Hükümeti için Devlet Duması'ndan güvenoyu isteğinde bulunabileceği düzenlenmiştir (1993 Rus Anayasası). Başbakanın güvenoyu isteğine Dumanın olumsuz yanıt vermesi durumunda devlet başkanı 7 gün içinde ya hükümetin istifasını açıklar ya da Devlet Duması'nın feshini açıklar ve yeni seçimlere gidilmesi hakkında karar verir.

Dikkat edilirse bu üç madde de devlet başkanına yasama üzerinde etkin bir güç vermektedir. Bu, O'nu parlamenter sistemlerdeki sembolik cumhurbaşkanlarından bir hayli uzaklaştırırken, sert güçler ayrılığının mevcut olduğu başkanlık sistemlerindeki başkanın konumundan da bir hayli farklılaştırmaktadır. Rusya'da parlamentonun devlet başkanını suçlandırarak görevden alması bir hayli karışık ve çok aktörün katılımını gerektiren bir süreç olarak düzenlenmişken devlet başkanının parlamentonun feshini kolaylıkla ilan edebilmesi devlet başkanının gücünü gösteren önemli bir başka husustur.

Sonuç

Fransa'nın siyasi tarihi incelendiğinde çok çalkantılı bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. 1789'dan bu yana muhafazakâr ve radikal dönemler birbirini izlemiştir. Mutlakyetçi monarşi dönemlerinden liberal cumhuriyet dönemlerine, istikrarsız cumhuriyet dönemlerinden kuvvetli başkanların bulunduğu Beşinci Cumhuriyet dönemine kadar çok sayıda dönem birbirini ardına hüküm sürmüştür. Bu farklı dönemlerde bazen meclislerin bazen de kişilerin katı iktidarları yönetimde hâkim olmuş, meclisler güçlü olduğu dönemlerde yürütmenin istikrarlı çalışmasını engelleyen bir konumda bulunmuştur. Rusya Federasyonu'nun tarihi ise genel olarak, Çarlık Dönemi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Dönemi ve Rusya Federasyonu Dönemi olarak üç bölümde incelenmektedir. Ancak her bir dönemin kendi içerisinde, gücün merkezileştirilerek güçlü yürütme organı tesis ettiği veya gücün birden fazla kuruma dağıtıldığı dönemleri olmuştur. Bu çalışmanın konu kapsamına giren SSCB'nin dağılıma dönemi ve Rusya Federasyonu'nun ilk dönemlerinde de böyle zamanlara rastlanmaktadır.

Bu çalışmada gerek Fransa gerekse Rusya'da, yaşanan kriz ve istikrarsızlık dönemlerinden kurtulmak amacıyla başvurulmuş yarı-başkanlık sisteminin, arzu edilen güçlü yürütme organı ve istikrarlı hükümetleri tesis edip edemediği incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle söz konusu ülkelerde yarı-başkanlık sistemine geçmeden önceki siyasi konjonktür ele alınmış ve sistemin sahip olduğu problemler ortaya konmuştur. Daha sonra bu ülkelerin yarı-başkanlığa geçmelerine imkân veren anayasa veya anayasal düzenlemeler ile bu problemleri aşmak için ne gibi düzenlemeler yaptıkları ele alınmıştır. Bu bölümde bu düzenlemelerin arzu edilen istikrarlı yapıyı tesis edip edemediği değerlendirilecektir.

Fransa'da 1958 Anayasası kabul edilmeden önceki Üçüncü ve Dördüncü Cumhuriyet dönemlerinde istikrarsız bir yapı hüküm sürmüştür. III. Cumhuriyet döneminin temel karakteristiğine bakıldığında, zayıf örgütlü, çok fazla etkin parti olması nedeniyle koalisyon hükümetlerinin kolay oluşmasına neden olan, sert ve yıpratıcı iktidar mücadelelerinin olduğu bir yapı görülmektedir. Dördüncü Cumhuriyet döneminde parlamentoda çoğunluğu oluşturan Komünist ve Sosyalistler güçlü bir yürütmenin burjuvazinin eline geçerse kötüye kullanılabilceği ve nihayetinde kişi

hak ve hürriyetlerinin sınırlanmasına neden olacağını düşündüklerinden zayıf yürütme karşısında güçlü bir yasama organı inşa etme yoluna gitmişlerdir. Sonuç olarak Üçüncü Cumhuriyet'ten çokta farklı olmayan istikrarsız, immobilize bir sistem inşa etmişlerdir. Ancak 1958 Anayasası'nın kabulü ve Beşinci Cumhuriyet'in ilanı ile beraber bu problemlerin büyük ölçüde çözüme kavuştuğu söylenebilir.

1958 Anayasası'nda yapılan 1962 yılı anayasa değişiklikleri ile devlet başkanının halk tarafından doğrudan seçilmesi uygulaması devlet başkanının meşruiyetini artırarak parlamento karşısındaki konumunu güçlendirmiştir. Ayrıca ulusu bütünüyle temsil etme yetkisinin parlamentodan devlet başkanına geçmesi, hükümete fiili anlamda başkanlık etme hakkının devlet başkanına tanınması, olağanüstü hal ilan eden cumhurbaşkanının yasama ve yürütme güçlerini bünyesinde toplayabilmesi, referandum alanının genişletilerek devlet başkanının parlamento daha sık by-pass etmesinin yolunun açılması ve devlet başkanının meclisi feshetmesinin kolaylaştırılması gibi hususlar bir arada düşünüldüğünde ne kadar güçlü bir yürütme organı tesis edildiği açık bir şekilde görülmektedir. Hükümetlere istikrar kazandırmak amacıyla getirilen bir yenilik ile bakan olma hırsıyla yapay hükümet krizleri yaratılmasının önüne geçme düşüncesiyle bakan olanların meclis üyeliğinin düşürülmesine karar verilmiştir. İkinci olarak, hükümetlerin göreve başlarken güvenoyu alma zorunluluğu kaldırılarak zımnî güven uygulaması benimsenmiştir. Parlamenterlerin ise gensoru önergesi vermesine bazı sınırlamalar getirilmiştir.

Parlamentonun yasa çıkartabileceği alanların Anayasa'da tek tek sayılarak bunların dışında kalan alanları düzenleme yetkisinin hükümete bırakılması ise parlamentonun alanının ne kadar daraltıldığını gösteren önemli bir husustur. Bunun dışında hükümetin kanun çıkarmasını kolaylaştırmak için paket oylama ve giyotin usulü (ya kanunu kabul et ya da hükümeti düşür) gibi uygulamalar da benimsenmiştir. Son olarak, Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet döneminde ilk defa uygulanan daha sonra terk edilen iki türlü çoğunluk sistemine 1958 Anayasası ile geri dönülmesi sonucu biri sağda diğeri solda olmak üzere iki büyük siyasi parti cephesi oluşmuştur. Böylece çok partili ve sık kurulup dağılan koalisyon dönemlerinden iki kutuplu ve parlamentoda sağlam çoğunluğun elde edilebildiği dönemlere geçilmiştir.

Rusya'da 1993 Anayasası kabul edilmeden önce yasama ve yürütme arasında bir tür güç mücadelesi yaşanmıştır. Boris Yeltsin ve parlamento arasında yaşanan bu güç mücadelesinin kazananı Yeltsin olmuş ve 1993 Anayasası ile Fransız yarı-başkanlık sisteminden esinlenilerek güçlü bir devlet başkanlığı makamı oluşturulmuştur. Ancak Rusya'daki siyasi kültürün de etkisiyle merkezleşmenin çok fazla artması pek çok siyaset bilimci tarafından endişeyle takip edilmektedir. Rusya'nın siyasal, kültürel ve ekonomik arka planında otoriter bir gelenek hüküm sürmektedir. Böyle bir geleneğin üzerine yarı-başkanlık sistemi gibi devlet başkanını güçlendiren bir sistem konulduğunda, iktidarın otoriterleşmesi ve şahsileşmesi hiç de şaşılmayacak bir şekilde gün yüzüne çıkmaktadır.

1993 Anayasası arzu edilen istikrarı sağlamak amacıyla güçlü bir devlet başkanlığı makamı ihdas etmiştir. Bu amaçla devlet başkanına kanun ile düzenlenmemiş bir alanı anayasa ve federal kanunlara aykırı olmamak şartıyla kararname ve emirname çıkartarak düzenleme yetkisi vermektedir. Ayrıca devlet başkanına, kuvvetler ayrılığına pek de uymayan bir şekilde, kanun önerisinde bulunma yetkisi tanınmakta-

dır. Parlamentonun bu kanun önerisini reddetmesi durumunda başkanın bu alanı kararname ile düzenleyebileceği düşünüldüğünde devlet başkanının kanunlaşmasını istediği bir tasarıyı reddetmek parlamento için çok mantıklı görünmemektedir. Zira devlet başkanı kendisine tanınan önemli bir yetki olan veto yetkisiyle parlamentonun çıkarmaya çalıştığı bir kanunu geciktirebilir hatta bu kanun üzerinde değişiklik dahi yapabilir. Değişiklikleri reddederek vetonun aşılabilmesi için 2/3 çoğunluğun oyunun alınması gerekmektedir ve bu çok kolay görünmemektedir.

Ayrıca devlet başkanının önerdiği başbakan adayının Devlet Duması tarafından üç kere reddedilmesi durumunda devlet başkanı Duma'nın feshedilmesine karar verebilir. Devlet başkanına tanınan bir başka önemli yetki de kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi amacıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilmesidir.

Sonuç olarak, hem Fransa'da hem de Rusya Federasyonu'nda yarı-başkanlık sisteminin benimsenmesi ile inşa edilen güçlü yürütme organı ve özellikle devlet başkanlığı makamı istikrarın sağlanmasında önemli bir etki yapmıştır. Günümüzde her iki ülkede de iktidar partileri parlamentodaki çoğunluğu elde edebilmiş ve disiplinli bir çoğunluk kazanabilmişlerdir. Günümüz Fransa'sında güçlü yürütme organı ve inşa edilen iki kutuplu parti sistemi sayesinde Üçüncü ve Dördüncü Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan siyasi istikrarsızlıklar görülmediği gibi Rusya'da da güçlü devlet başkanı ve oluşturulan zayıf parlamento sayesinde yasama ve yürütme arasında Yeltsin döneminde görülen güç mücadelelerine artık rastlanmamaktadır. Ancak her ne kadar istikrar sağlanabilmiş olsa da demokrasinin ilkelerinden biri olan çoğulculuğun Fransa'da yerleşmesine rağmen Rusya'da yerleşmediği görülmektedir.

Kaynakça

- Arslan, R. (2004). *Türkiye'ye Siyasi Model*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Coşkun, Ş. ve Davut, Ş. (2013) Cumhurbaşkanının Seçimi, Yetkileri ve Görevleri Açısından Türkiye ve Fransa'nın Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, Sayı 3*, 182-229.
- Çam, E. (2000). *Çağdaş Devlet Sistemleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Demir, F. (2013). Yarı Başkanlık Hükümet Sistemi ve Türkiye. *Journal of Yaşar University, 8 (Özel Sayı)*, 831-876.
- Dursun, H. (2006). Süper Başkanlık ya da Başkancı Parlamenter Sistem: Weimar Almanyası İle Rusya Federasyonu Örnekleri ve Çıkartılacak Dersler. *TBB Dergisi, Sayı 67*, 230-284.
- Duverger, M. (1974). *Siyasal Rejimler*. 1. Baskı. Ankara: Gelişim Yayınları.
- Elgie, R. (1999). *Semi-Presidentialism and Comparative Institutional Engineering. Semi-Presidentialism in Europe*. New York. Oxford University Press.
- Elgie, R. (2007). Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies. *Taiwan Journal of Democracy, 3(2)*, 53-71.
- Elgie, R. (2012). *Semi-Presidentialism, Sub-types And Democratic Performance*. New York: Oxford University Press.
- Eroğul, C. (2005). *Çağdaş Devlet Düzenleri*. (Dördüncü Bası). Ankara: Kırılgaç Yayınevi.
- Ertuğrul E. Ü. (2015). Rusya Federasyonu, Editörler: Aykaç, B. ve Durgun, Ş., *Çağdaş Siyasal Sistemler*. Ankara: Alter Yayıncılık, 365-393.

- Gönenç, L. (1998). Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar. *AÜHFD*, 47 (1-4), 221-278.
- Heywood, A. (2010). *Siyaset*. (3. Baskı). Ankara: Adres Yayınları.
- Hekimoğlu, M.M. (2009). *Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı "Demokratik Hükümet Sistemleri" ve Türkiye*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Korkmaz, T. (2015)., Fransa Cumhuriyeti. Editörler: Aykaç, B. ve Durgun, Ş., *Çağdaş Siyasal Sistemler*. Ankara: Alter Yayıncılık, 99-133.
- Lijphart, A. (2006). *Demokrasi Motifleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*. (1. Baskı). İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Linz, J. ve Valenzuela, A.(1994). *Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference. The Failure of Democracy*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Oklar, M. (2011). Yarı-Başkanlık Hükümet Sistemi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Fransa ve Litvanya Modelleri. *TAAD*, 1(7), 317-384.
- Oytan, M. (1982). Fransa'da Yürütme Organının Yetkileri ve Güçlü Olma Nedenleri. *TODAIÉ Amme İdaresi Dergisi*. 15 (1). 83-104.
- Roskin, M. (2012). *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*. (Çev. B. Seçilmişoğlu). Ankara: Adres Yayınları.(Eserin Orijinali 2007 yılında yayımlandı).
- Şen, İ.G. (2004). *Rusya Federasyonu Siyasal Sistemi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Eskişehir.
- TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı. (2014). *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri, Yarı-Başkanlık Sistemi: Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri*. Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları.
- Uluşahin, N. (2003). Demokratik Siyasal Rejimlerin Sınıflandırılmasında Farklı Bir Yaklaşım: "Yarı-Başkanlık"tan "İki Başlı Yürütme Yapılanması"na. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 52 (2), 199-233.
- Uluşahin, N. (2007). *Saf Hükümet Sistemleri Karşısında İki Başlı Yürütme Yapılanması*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Yazıcı, S. (2013). *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme*. (3. Baskı). İstanbul: İBÜ Yayınları.
- Yılmaz, N. (2014). Antik Yunan Dönemi Karşılaştırmalı Siyaset Biliminde Siyasal Sistem Sınıflandırmalarına Genel Bir Bakış. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15 (1), 123-138.
- Yücel, B. (2003). Yarı-Başkanlık Sisteminin Hükümet Modeli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma: Fransa Modeli ve Komünizm Sonrası Polonya. *AÜHFD*, 52 (4), 335-364.
- 24 Nisan 1991 Tarihli Rusya SFSC Devlet Başkanlığına Dair Kanun, md. 5/3

İnternet Kaynakları:

- Erişim tarihi: 30.03.2016 http://www.ydh.com.tr/HD7355_rusya-anayasasi-ile-ilgili-iliginc-ayrintilar.html
- Erişim tarihi: 12.04.2016 <http://www.anayasa.gen.tr/rusya.html>
- Erişim tarihi: 02.06.2016 Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesinin Rusya Federasyonu Anayasası 111. maddesinin 4. fıkrasının yorumlanmasına dair 11.12.1998 tarih ve 28-P sayılı kararı/RF Anayasa Mahkemesi Resmi İnternet Sitesi: www.ks.rfnet.ru/

Makale Gönderim Tarihi: 30/11/2016 - Makale Kabul Tarihi: 12/12/2016

SURİYELİ SIĞINMACILARDAN KAYNAKLANAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ*

Ahmet KORKMAZ**

Öz

Bu çalışmada, Suriyeli sığınmacılardan kaynaklanan sorunlar ve bunlara yönelik çözüm önerileri ele alınmıştır. Bundan hareketle çalışmadaki temel amaç, 2011 yılında kitlesel ve zorunlu olarak Türkiye'ye gelmeye başlayan Suriyeli sığınmacıların, başta güvenlik olmak üzere, birçok alanda yol açtıkları sorunların ve tehditlerin kapsamını, toplumu ve devletin kurumsal yapısını hangi ölçüde etkilediğini ve söz konusu sorunların çözümü için neler yapılabileceğini göstermektir. Sığınmacıların önemli bir kısmının, Suriye'de kalıcı bir siyasi çözüm sağlansa dahi, "gönüllü geri dönüş" yapmayarak Türkiye'de kalmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu çerçevede Türkiye'de sığınmacılara ve bağlantılı sorunlara yönelik hazırlanacak orta ve uzun vadeli projelerin kapsamı ortaya konulmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde sığınmacı/mülteci ve göç konusu, Türkiye'nin de yaklaşımı dikkate alınarak, kavramsal, hukuki, teorik ve güvenlik boyutlarıyla incelenmiştir. İkinci bölümde Suriyeli sığınmacılar sorununa dış ve iç faktörlerin etkileri, Türkiye'de ortaya çıkan güvenlik açıkları/sorunları bağlamında ele alınmıştır. Son bölümde ise Suriyeli sığınmacılardan kaynaklanan/kaynaklanabilecek sorunlara yönelik yapısal çözüm önerileri analiz edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Suriye, Göç, Sığınmacı, Mülteci, Güvenlik

PROBLEMS ARISING DUE TO SYRIAN ASYLUM SEEKERS AND SOLUTION SUGGESTIONS

Abstract

This study approaches the problems arising due to Syrian asylum seekers and solution suggestions related to said problems. Accordingly the main aim of this study is to show the scope of the problems and threats created in many aspects, particularly in the security field by the Syrian asylum seekers who have started to immigrate in mass and as an obligation into Turkey in 2011, and how said problems have affected the community, and the organizational structure of the state and what can be done to solve said problems. It is possible that a significant number of asylum seekers will be staying in Turkey, and not returning back to their country "according to their own will" even if a permanent political solution is provided in Syria. Within this framework, the scope of medium and long term projects that shall be prepared in relation to the asylum seekers in Turkey and their

* Bu makale Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda hazırlanan "Türkiye'ye Yönelik Sığınmacı ve Mülteci Hareketlerinin Ulusal Güvenliğe Etkileri: Suriyeli Sığınmacılar Örneği" adlı doktora tez çalışmasından yararlanarak yazılmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, korkmaz111@gmail.com.

related problems have been presented. In the first section of the study, the immigration and refugee/asylum seeker have been examined in terms of legal, conceptual, theoretical, and security aspects by taking Turkey's approach into consideration. In the second section the effects of the foreign and domestic factors against the Syrian asylum seekers problem have been discussed in terms of the security flaws/problems that have occurred. In the last section, the structural problem suggestions that have been provided in relation to the problems that have risen or that may occur due to Syrian asylum seekers have been analyzed.

Keywords: Turkey, Syria, Migration, Asylum Seeker, Refugee, Security

Giriş

Savaş, iç çatışma ve kriz gibi gelişmeler sebebiyle gerçekleşen sığınmacı/göç hareketlerini kabul eden ülkelerde birçok açıdan sorun yaşanmaktadır. Yıllardan beri sığınmacı/göç hareketlerine maruz kalan Türkiye'ye, bir süreden beri kitlesel ve zorunlu olarak Suriyeli sığınmacılar gelmektedir. Bunun neticesinde sığınmacılardan kaynaklanan sorunlar ve tehditler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Türkiye'de başta güvenlik olmak üzere birçok alanda sığınmacı kaynaklı sorunlarla karşılaşılmaktadır. Bu sorunlara çözüm üretilmesinde sığınmacı konusuyla ilgilenen kurumların daha işlevsel hale getirilmesi ve entegre projeler geliştirilmesi önem arz etmektedir. Dış politikada ise Türkiye'nin, Suriye krizine ve sığınmacı sorununa müdahil olan uluslararası aktörler ile işbirliğini sürdürmesi gereklidir.

Suriye'de çatışmalar ve/veya siyasi kriz devam ettiği sürece, sığınmacıların Türkiye'ye gelişlerinin sürmesi beklenmektedir. Ayrıca sığınmacıların önemli bir kısmının, Suriye'de kalıcı bir siyasi çözüme varılsa dahi, "gönüllü geri dönüş" yapılmayarak Türkiye'de kalmaları kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla Türkiye, bir süre daha sığınmacı konusuyla meşgul olmaya devam edecektir.

Bu çalışmada 2011 yılından itibaren Türkiye'ye gelen Suriyeli sığınmacılardan kaynaklanan sorunlar ve tehditler ile bunları çözmeye yönelik olarak iç ve dış politikada atılması gereken adımların analizinin yapılması hedeflenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde sığınmacı/mülteci ve göç konusu, Türkiye'nin de yaklaşımı dikkate alınarak kavramsal, hukuki, teorik ve güvenlik boyutlarıyla ele alınmıştır. İkinci bölümde Suriyeli sığınmacılar sorununa dış ve iç faktörlerin etkileri, Türkiye'de ortaya çıkan güvenlik açıkları/sorunları bağlamında analiz edilmiştir. Son bölümde ise Suriyeli sığınmacılardan kaynaklanan/ kaynaklanabilecek sorunlara yönelik yapısal çözüm önerileri incelenmiştir.

Bu çalışmada konu, daha çok rasyonel bir bakış açısıyla ele alınmış ve süreç analizine dair bir yöntem uygulanmıştır. Böylece sığınmacı sorununun ortaya çıkışı, kapsamı, sürekliliği, Türkiye'ye etkileri ve alınması gereken yapısal önlemler analitik bir şekilde irdelenmiştir.

1. SİĞİNMACI/MÜLTECİ KONUSUNUN TANIMLANMASI VE KAPSAMI

A. Kavramsal Boyutu

Tarih boyunca insanlar çeşitli gerekçelerle yaşadıkları yerleri terk etmişlerdir. Dünya nüfusunun yaklaşık yüzde üçünün yaşadığı yerleri terk eden insanlardan oluşması, nüfus hareketlerinin ülkeleri ve halkları etkileme potansiyelinin büyüklüğünü göstermektedir.

Göç (migration); bir ülke içinde veya ülke dışına çıkılarak gerçekleşen nüfus hareketleridir.¹ Daha kapsamlı bir tanımla göç; bireysel veya gruplar halinde insanların, daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak veya zulme uğramamak amacıyla, ülke içinde yer değiştirmeleri veya başka ülkelere gitmeleridir.² Öte yandan, ülke nüfusunu daha homojen hale getirmeyi hedefleyen bir projenin parçası olarak da zorunlu nüfus hareketleri yaşanabilmektedir.³ Castles ve Miller'e göre göç; kitlesel olarak gerçekleşen, kaynak (göç veren) ve hedef (göç alan) ülkelerdeki insanları etkileyen ve etkileşimlere açık olan dinamik bir olgudur.⁴

Savaş, çatışma, kriz, sürgün, afet gibi vakalar yüzünden yaşanan zorunlu göçlerin yanı sıra gönüllü olarak gerçekleşen göçler de bulunmaktadır. Bununla bağlantılı olarak göç; bireysel-kitlesel, geçici-sürekli, ülke içi-uluslararası göç gibi çeşitli şekillerde tasnif edilmektedir.⁵ Abadan-Unat'a göre uluslararası göç; ulus kavramının sorgulanmasına yol açan ve demografik açıdan milyonlarca insanı etkileyen bir süreçtir. Bir başka yönüyle uluslararası göç, bir ülkenin topraklarına ve halkının arasına yabancı uyruklu şahısların katılmasıdır.⁶

“Zorunlu göç” (forced migration), insan veya doğal kaynaklı gelişmeler üzerine hayatları ve durumları tehdit altında olan insanların zaruri olarak gerçekleştirdiği nüfus hareketleridir.⁷ “Yerinden edilmiş kişiler” (displaced persons), oturduğu ülke/bölgeyi kendi isteği veya özellikle uluslararası kurumların yönlendirmesiyle terk eden ancak güvenli ve kalıcı olarak ülkesine geri dönemeyen insanlardır.⁸ Çok sayıda insanın kısa bir sürede yer değiştirmesi ise “kitlesel göç” (mass migration) olarak tanımlanmaktadır.⁹

-
- 1 Perruchoud, R. (2009). *Göç terimleri sözlüğü* (Çev. Ed. Çiçekli, B.). Cenevre: Uluslararası Göç Örgütü, 22.
 - 2 Saraçlı, M. (2011). *Uluslararası hukukta yerinden edilmiş kişiler*. Ankara: Adalet Yayınevi, 7.
 - 3 Waever, O. (2008). Toplumsal güvenliğin değişen gündemi. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 160.
 - 4 Castles, S. and Miller, M.J. (2008) *Göçler çağı, modern dünyada uluslararası göç hareketleri*. (Çev. Bal, B.U.ve Akbulut, İ.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 30-31.
 - 5 Kümbetoğlu, B. (2002). Göç çalışmalarında nasıl sorusu. S.G.Ihlamur-Öner ve N.A.Ş. Öner (Editörler). *Küreselleşme çağında göç, kavramlar, tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 82; Saraçlı, a.g.e., 7-42-44.
 - 6 İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö.F. (2014). *Türkiye'nin uluslararası göç politikaları 1923-2023: ulus-devlet oluşumunda ulus-ötesi dönüşümlere*. İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi Proje Raporları, 26; Abadan-Unat, N. (2012). *Bitmeyen göç: konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3.
 - 7 Göç Terimleri Sözlüğü, 69.
 - 8 Çiçekli, B. (2009). *Uluslararası hukukta mülteciler ve sığınmacılar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 120-121.
 - 9 Göç Terimleri Sözlüğü, 37; Peker, B. ve Sancar, M. (1986). *Mülteciler ve iltica hakkı, yaşamın kıyısındakilere hoşgeldin diyebilmek*. Ankara: İnsan Hakları Derneği, 5.

Sığınma/iltica (asylum); geçmişten bugüne insanların başvurduğu uygulamalardan biridir. Yaşadıkları toprakları terk eden insanlar, daha güvenli yerlere gitmeyi hedeflemiştirler.¹⁰ Sığınma; ırkı, dini, milliyeti, siyasi görüşü veya bir gruba bağlılığı nedeniyle zulme uğrayacağı korkusu taşıyan insanların korunma arayışında olmasıdır.¹¹ Pazarıcı'ya göre sığınma; bir ülkede oturan/bulunan insanların, baskı veya ayrımcı uygulamalar karşısında yabancı bir ülkeye, diplomatik temsilcilığe veya savaş gemisi/uçağa giderek koruma talep etmesidir.¹²

Kitlesel göçün bir çeşidi olan "kitlesel sığınma" (mass influx), kısa bir sürede, gruplar halinde insanların, sığınma sebeplerinden birinin zorlamasıyla ülke dışına gitmesi¹³ ve diğer devletlerin de bu insanları kabul etmesidir. Avrupa Konseyi Yönergesi'nde (Geçici Koruma Yönergesi) ise kitlesel sığınma; bir ülke/bölgeyi terk etmeye zorlanmış insanların, kendi imkânları veya yardımlar sayesinde Avrupa ülkelerine ulaşması olarak tanımlanmıştır.¹⁴

Sığınmacılar (asylum seeker); bir ülkeye kabul edildikten sonra mülteci statüsü için başvuruda bulunan kişilerdir. Sığınma başvuruları, her ülkenin yasal mevzuatına ve uluslararası hukuka göre değerlendirilmektedir. Başvurusu reddedilenlere ise insani gerekçelerle ikâmet izni verilerek ülkede kalmaları sağlanabilmektedir.¹⁵ Sığınma olgusu, siyasileşmiş ve uluslararasılaşmış bir konu durumundadır. Sığınma arayışında olan insanları kabul eden ülkeler, onları korumak ve hayatlarını sürdürmelerini sağlamakla yükümlüdür. Ancak ülkelerin, nüfus hareketleriyle tek başına mücadele etmesi mümkün olmadığından dolayı uluslararası işbirliği gereklidir.¹⁶

Goodwin-Gill ve McAdam'a göre mülteciler (refugee); bir ülkedeki dayanılması zor şartlardan veya karşılaşılan sorunlardan uzaklaşma arayışında olan insanlardır. Söz konusu bireyler, öncelikle güvenlik ve özgürlüklerini teminat altına almaya çalışmaktadırlar.¹⁷ Çelikel ve Gelgel'e göre mülteci; ülkesindeki siyasi olaylar yüzünden kendi isteği veya zorunlu olarak ülkesini terk eden ancak yabancı bir ülkenin vatandaşlığı ve diplomatik korumasına geçmemiş olan kişidir.¹⁸ "Uzun süren mülteci durumu" (protracted refugee situation), zaruri sebeplerle ülkesini terk etmesinin üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen geri dönemeyen ve yabancı bir ülkedeki barınma merkezleri/kamplarda yaşamlarını sürdüren insanları tanımlamaktadır.¹⁹

10 Çiçekli, a.g.e, 20.

11 Price, M.E. (2009). *Rethinking asylum: history, purpose and limits*. New York: Cambridge University Press, 4.

12 Pazarıcı, H. (2012). *Uluslararası hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi, 214-215.

13 Acer, Y., Kaya, İ. ve Gümüş, M. (2011). Türkiye için yeni bir iltica stratejisi üzerine gözlemler. Ö.Çelebi, S.Özçürümez ve Ş.Türkay. (Editörler). *İltica, uluslararası göç ve vatansızlık: kuram, gözlem ve politika*. Ankara: BMMYK, 73.

14 Avrupa Konseyi Yönergesi, (Geçici koruma yönergesi) md.2 (d). Web: http://www.goc.gov.tr/icerik3/avrupa-birliginde-gecici-koruma_409_558_1096 (Erişim Tarihi: 12 Şubat 2015).

15 Acer, Y., Kaya, İ. ve Gümüş, M. (2010). *Küresel ve bölgesel perspektiften Türkiye'nin iltica stratejisi*. Ankara: USAK Yayınları, 13.

16 Haddad, E. (2008). *The refugee in international society, between sovereigns*. New York: Cambridge University Press, 2008, 2-3.

17 Goodwin-Gill, G.S. and McAdam, J. (2007). *The refugee in international law*. New York: Oxford University Press, 15.

18 Çelikel, A. ve Öztekin-Gelgel, G. (2014). *Yabancılar hukuku*. İstanbul: Beta Basım-Yayım, 18.

19 BMMYK'ya göre "uzun süren mülteci durumu", az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde, 25 binin

Kitlesel sığınmacılar, kendilerini kabul eden ülkelere birçok açıdan yük getirmektedirler. Bu nedenle sığınmacıları kabul etmeye yönelik isteksizlik artmaktadır. Zamanla ev sahibi ülkeler, sığınmacıları tehdit olarak görmeye, zorlama veya teşvik yoluyla ülkelerine geri göndermeye çalışmaktadırlar. Böylece sığınmacı sayısı azalırken, ülke içinde yer değiştirmelerde artış görülmektedir.²⁰

B. Hukuki Boyutu

XX. yüzyıla kadar sığınma konusunda evrensel standartlar bulunmamakta ve uluslararası bir sorun olarak görülmemekteydi.²¹ İki dünya savaşı sonrasında insanların nereye ve nasıl yerleştirileceği sorunu karşısında uluslararası alanda düzenlemeler yapılması ihtiyacı doğmuştur.²² Sığınma arayışının temel nedeni, ülkelerin vatandaşlarına koruma sağla(ya)mamasıdır. Bu durumda “uluslararası koruma” gündeme getirilerek sığınmacılar geçici koruma altına alınmakta ve güvenlikleri sağlanmaktadır.²³

1951 Cenevre Sözleşmesi (Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme) ile 1967 Protokolü’ne (1951 Sözleşmesi’ne Ek Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol-New York Protokolü) göre taraf ülkeler, sığınma arayışındakileri kabul etme ve mülteci statüsü verme sorumluluğu altındadırlar.²⁴ Sözleşmelere taraf olmayan ülkelere ise uluslararası hukuktan kaynaklanan “ikincil/tamamlayıcı koruma” (complementary protection) bağlamında yüklenen sorumluluklar vardır. Sığınmacı statüsü verilenler, “geri göndermeme” ilkesi çerçevesinde işkence, zulüm veya kötü muameleyle maruz kalma olasılığı bulunan ülkelere geri gönderilmemektedir.²⁵

1951 Cenevre Sözleşmesi’ne göre mülteci; “ırkı, dini, tabiiyeti (milliyeti), belli bir gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulüm göreceğine dair haklı bir korku taşıdığı için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan veya bu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen veya tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya bu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişi” olarak tanımlanmıştır.²⁶

Mülteci hukuku, uluslararası hukukun bir parçasıdır. Uluslararası hukuktaki gelişmelerle etkileşim içinde olan mülteci hukukunun, gelişim süreci devam etmektedir.²⁷ Temel olarak mülteci hukuku, ülkelerinde hakları çiğnenen insanları koruma rejimidir. Sığınmacı/mültecilere uluslararası koruma sağlanmak suretiyle

üzerinde insanın, 5 yıl ve daha fazla süreyle mülteci olarak yaşamasıdır. Bunun için bkz. Executive Committee of the High Commissioner’s programme, protracted refugee situations, (10/06/2004), EC/54/SC/CRP.14. Web: <http://www.unhcr.org/40ed5b384.html> (Erişim Tarihi: 12 Şubat 2015).

20 BMMYK Türkiye Temsilciliği, (1997). *Dünya mültecilerinin durumu 1997-1998, bir insanlık sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 48.

21 Çiçekli, a.g.e., 20.

22 Saraçlı, a.g.e., 58-65.

23 Goodwin-Gill and McAdam, a.g.e., 10-421.

24 Pazarıcı, a.g.e., 216.

25 Goodwin-Gill and McAdam, a.g.e., 201,285.

26 BMMYK Türkiye Temsilciliği. (1998). *Sığınma ve mülteci konularındaki uluslararası belgeler ve hukuki metinler*. Ankara: BMMYK Türkiye Temsilciliği, 68.

27 Haddad, a.g.e., 84; Çiçekli, a.g.e., 24.

ülke korumasının bir şekilde tesis edildiği söylenebilir.²⁸

Öte yandan, sığınmacıların kabul edilmesi, sorunun çözümü için yeterli değildir. Ülkelerin sınırlı sayıda sığınmacıyı kabul etmeleri ve ilgili projelerin yüksek maliyeti, kendi ülkelerinde korunmalarını gündeme getirmiştir.²⁹ Uluslararası toplumun da, bu sorunların yaşandığı ülkede çözülmesine sıcak bakması, mülteci hukuku açısından bir gerilemedir.³⁰ Sığınma sorununun çözümünde, Birleşmiş Milletler'in (BM) politikaları ve faaliyetleri belirleyici olacaktır. İnsanların yerlerini terk etmesine yol açan koşulların ortadan kaldırılması ve uluslararası koruma sağlanması konusunda ülkelerin sorumluluklarının zorunlu hale getirilmesi olumlu sonuçlar getirebilecektir.³¹

Bunlara ilave olarak Türkiye, geri göndermeme ilkesi ve sığınmacılarla dil, din, kültür gibi ortak bağlarının bulunması sebebiyle sığınma başvurusunda bulunanları kabul etmektedir.³² 1923-1997 döneminde Balkanlar'dan gelip Türkiye'ye yerleşenlerin sayısı 1.650.000 iken aynı dönemde diğer ülkelerden gelenlerin sayısı 17.900'dür. Bu veriler, Türk ulusu ve kimliğinin oluşumu için dışarıdan Türk ve Müslüman nüfusun gelişiminin tercih edildiğini göstermektedir.³³

Türkiye'de sığınmacı/mültecilere ilişkin temel düzenlemeler, 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'dür. 1951 Cenevre Sözleşmesi'ni imzalayan Türkiye, mülteci tanımındaki tarih ve coğrafya sınırlamasını (1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olaylar) kabul etmiştir. 1967 Protokolü'nü imzaladıktan sonra tarih sınırlamasını kaldıran Türkiye, sadece Avrupa'dan geleceklere mülteci statüsü vereceğini belirtmiştir. Avrupa dışından gelen sığınmacılar (şartlı mülteci) ise BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından Batılı ülkelere yerleştirilmektedir.³⁴

1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü baz alınarak hazırlanan 1994 tarihli "İltica ve Sığınma Yönetmeliği" (İSY); mülteciler, yabancılar, ülke sınırlarına gelen yabancılar ve nüfus hareketlerine ilişkin usul ve esasları, görevli kuruluşları belirlemeyi amaçlamış³⁵, ayrıca sığınma kavramını Türk mevzuatına sokmuştur. İçişleri Bakanlığı'nın 2006 yılında hazırladığı 57 sayılı Genelge, "İltica ve Göç Alanındaki Avrupa Birliği (AB) Müktesabatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı"nın ardından yayınlanmıştır. Genelgeye göre sığınmacı statüsü almak iste-

28 Özkan, I. (2013). *Göç, iltica ve sığınma hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 119; Çiçekli, B. (2014). *Yabancılar ve mülteci hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 221; Ergüven, N.S. ve Turanlı, B. (2013). Uluslararası mülteci hukuku ve Türkiye. *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62(4), 1053.

29 Price, a.g.e., 12-13.

30 BMMYK Türkiye Temsilciliği, (1997). *Dünya mültecilerinin durumu 1997-1998, bir insanlık sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 48-49.

31 Helton, A.C. and Jacobs, E. (2010). What is forced migration?. Farrel, T. (Ed.), *Security studies, critical concepts in international relations*. London and New York: Routledge, 262.

32 Karrenbrock, G. (2006). Göç ve iltica, *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler (8-11/12/2015)*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 165.

33 Kirişçi, K. (1988). Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin değerlendirilmesi. *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 111-116.

34 Çatır, G. (2002). Zorunlu göç tecrübesinin devlet politikalarındaki yansımaları: Bulgaristan'dan Türkiye'ye kitlesel göçün analizi. Ihlamur-Öner, S.G. ve Öner, N.A.Ş. (Editörler). *Küreselleşme çağında göç, kavramlar, tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 222.

35 Çelikel ve Öztekin-Gelgel, a.g.e., 22-23.

yenler; “başvuru sahibi”, “başvuran” veya “iltica/sığınma başvurusunda bulunan kişi” olarak ifade edilmiştir.³⁶

Mevzuat eksikliğini gidermek amacıyla 4 Nisan 2013 tarihinde 6458 sayılı “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu” (YUKK) kabul edilmiştir. YUKK; yabancıların Türkiye’ye gelişi-gidişleri, kalmaları, koruma talepleri konusundaki usul ve esasları, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün (GİGM) kuruluşuyla ilgili detayları düzenlemiştir. YUKK, sığınma talep edenlere sağlanan uluslararası korumayı; “mülteci”, “şartlı mülteci” (Avrupa dışından gelenler) ve “ikincil koruma” olarak sınıflandırmıştır.³⁷ Sığınmacıların kitlesel olarak Türkiye’ye gelişiyle “geçici koruma” statüsü ihtiyacı ortaya çıkmıştır. YUKK’da belirtildiği üzere, zaruri olarak ülkesinden ayrılan, ülkesine geri dönemeyen, acil ve geçici koruma talebiyle gruplar halinde sınırlara gelen veya sınırları geçen yabancılara sağlanacak korumayı düzenleyen “Geçici Koruma Yönetmeliği”, 22 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir.³⁸

C. Teorik Boyutu

Nüfus hareketlerine yönelik bilimsel araştırmalar, göreceli olarak geç başlamıştır. Bu çalışmalar, bir yönüyle ülke yöneticilerinin tasarruflarının sorgulanması anlamına gelmektedir. Yapılan araştırmalarda, öncelikle iç göçlere, akabinde göçlere neden olan faktörlere yoğunlaşmış, farklı düzeylerde ve çok boyutlu olarak konu ele alınarak teoriler geliştirilmiştir. Son dönemde mevcut teorilerin sentezlenmesi ile yeni perspektifler ortaya konulmaktadır.

XIX. yüzyılın sonlarında İngiliz coğrafyacı E.G.Ravenstein’in yaptığı “Laws of Migration” (Göç Yasaları) isimli çalışma, nüfus hareketleri konusundaki ilk bilimsel araştırmadır. İngiltere’deki iç göçleri ele alan bu çalışmadan günümüze nüfus hareketlerinin kapsamı genişleyerek derinleşmiş ve dinamik bir olguya dönüşmüştür.³⁹ Göçe yol açan faktörler ve göçmenlerin motivasyonlarındaki çeşitlilik nedeniyle farklı teoriler geliştirilmiş olup halihazırda göç ile ilgili kapsayıcı bir teori bulunmamaktadır.⁴⁰

Castles ve Miller, göç çalışmalarında kullanılan üç farklı teorik yaklaşımdan bahsetmektedir: Ekonomik göç teorileri, tarihsel-yapısalcı yaklaşım ve dünya sistemleri teorisi.⁴¹ Morawska ise göç teorilerini; makro ve mikro düzeyde tasnif etmektedir. Buna göre makro düzey göç teorileri; itme-çekme modeli, bölünmüş işgücü piyasası teorisi, dünya sistemleri teorisi ve politik ekonomi modelidir. Mikro düzey göç teorileri ise neoklasik ekonomik teori, insan sermayesi teorisi, yeni göç ekonomileri, sosyal ağlar-göçmen ağları ve kümülatif nedensellik modelini kapsamaktadır.⁴²

36 Özkan, *a.g.e.*, 434-438; Çiçekli, *a.g.e.*, 49.

37 Özkan, *a.g.e.*, 448.

38 Geçici Koruma Yönetmeliği. Web: <http://www.goc.gov.tr/files/files/20141022-15-1.pdf> (Erişim Tarihi: 12 Şubat 2015).

39 Sert, D.Ş. (2002). Uluslararası göç yazınında bütünlüyci bir kurama doğru. Ihlamur-Öner, S.G. ve Öner, N.A.Ş. (Editörler). *Küreselleşme çağında göç, kavramlar, tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 29.

40 Kümbetoğlu, *a.g.m.*, 53; Abadan-Unat, *a.g.e.*, 3-4.

41 Castles and Miller, *a.g.e.*, 30-40; İçduygu, Erder ve Gençkaya, *a.g.e.*, 35.

42 Morawska, E. (2007). International migration: its various mechanisms and different theories that try to explain it. Web: http://dSPACE.mah.se/bitstream/handle/2043/5224/WB1%2007%20inlaga_1.pdf?sequence=1 (Erişim Tarihi: 5 Şubat 2015).

Everett Lee'nin "A Theory of Migration"⁴³ (Bir Göç Teorisi) isimli çalışmasında belirttiği itme-çekme modeli, nüfus hareketleriyle ilgili araştırmalarda sıkça kullanılmaktadır.⁴⁴ Bu modele göre, bir ülkedeki itici faktörler; ülkedeki demografik değişim, yaşam koşullarının yetersizliği, kişiler arasındaki ekonomik uçurum ve siyasi baskılardır. Diğer ülkedeki çekici faktörler ise; işgücü ihtiyacı, ekonomik açıdan sunulan imkânlar ve siyasi özgürlüklerdir. Bu modele göre insanlar, gelirin daha yüksek olduğu yerlere göç etme eğilimindedirler.⁴⁵

Nüfus hareketlerinin sürekliliğinde "sosyal ağlar" veya "göçmen ağları" etkili olmaktadır. Bu ağlar, göçmenler ve göçmen adayları arasında irtibatın sürekliliğini sağlamaktadır. Akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri, aynı coğrafyadan olma, aynı kültürden gelme gibi ortak bağların, bu irtibatın tesisinde önemli bir yeri vardır. Sosyal ağlar vasıtasıyla, göçün maliyeti ve riskleri de asgari düzeye inmektedir.⁴⁶

Uluslararası ilişkiler teorileri ise nüfus hareketlerine mesafeli bir duruş sergilemiştir.⁴⁷ Ancak uluslararası alandaki gelişmelere paralel şekilde atılan bazı adımlar vardır. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı hasar ve insanların kitlesel olarak yerlerini terk etmesi bir dönüm noktası olmuştur. Uluslararası ilişkilerin öncü teorisi İdealizm; uluslararası örgütlere, sivil toplum kuruluşlarına (STK), işbirliğine, hukuka önem atfetmektedir. I. Dünya Savaşı sonrasında Milletler Cemiyeti (MC) kurularak mültecilerin sorunlarını çözmek için Nansen Ofisi'nin ve Hitler'in zulmünden kaçanlara yönelik Yüksek Komiserliğin faaliyete geçirilmesi önemlidir. Öte yandan, ana aktör olarak devletlerin görülmesi nedeniyle uluslararası örgütler, yerlerinden edilenlerin sorunlarını çözmede başarılı olamamışlardır.⁴⁸ MC, nüfus hareketlerini, ülkelerin ikili ilişkilerle çözebileceği bir sorun olarak göreyerek hatalı bir yol izlemiştir.⁴⁹

Bununla birlikte Realizm ise ulusal çıkar ve güç mücadelesine, ülkelerin egemenliğine ve uluslararası sistemdeki otorite boşluğuna vurgu yapmıştır. Bu doğrultuda Realizm, uluslararası örgütleri ve STK'ları geri plana iterek, uluslararası hukukun işlevini ve işbirliğini yeterli görmemiş⁵⁰, sığınma ve göç konularına eğilmemiş, buna karşın başat güçlerin çıkarlarıyla uyumlu bir mülteci rejimi kurulabileceğini öngörmüştür. II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsal bir mülteci rejimi kurmaya çalışılmıştır. Ayrıca Realizm, Sovyetler Birliği'ne yönelik mücadelede mültecileri

43 Lee, E.S. (1966). A theory of migration. *Demography*. 3(1), 47-57.

44 Göç Terimleri Sözlüğü, 30.

45 Castles and Miller, *a.g.e.*, 31; İçduygu, Erder ve Gençkaya, *a.g.e.*, 36; Güllüoğlu, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 57-58.

46 Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. and Taylor, J.E. (2014). Uluslararası göç kuramlarının bir değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 1(1), 28.

47 Çelebi, Ö. (2011). Kuramların sessizliği: liberalizm, realizm ve iltica rejiminin kuruluşu. Çelebi, Ö., Özçürümez, S. ve Türkay, Ş. (Editörler). İltica, uluslararası göç ve vatansızlık: kuram, gözlem ve politika. Ankara: BMMYK, 9-16.

48 Çelebi, *a.g.m.*, 21-22-25.

49 Kılıç, T. (2006). Bir insan hakkı olarak iltica. *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler* (8-11/12/2015). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 173.

50 Aydın, M. (2004). Uluslararası ilişkilerin 'gerçekçi' teorisi: kökeni, kapsamı, kritiği. *Uluslararası İlişkiler*. 1(1), 33-48.

propaganda aracı olarak kullanılmış,⁵¹ böylece teorik boyutuyla sığınmacı/mülteciler yıllarca ihmal edilmiştir.

Nüfus hareketlerine yönelik en uygun teorik yaklaşımlardan birisi “itme-çekme modeli”dir. Bu modele göre, hedef ülkelerdeki cazip/çekici faktörler ile kaynak ülkelerdeki itici faktörler, insanların yer değiştirmesinde belirleyici rol oynamaktadırlar.⁵² Yer değiştirmelere yönelik karar süreçlerinde, çekici faktörler ötelenirken, itici faktörler daha etkin duruma gelmekte ve daha iyi yaşam şartlarına ulaşılması hedeflenmektedir.⁵³ Sture Öberg, “itme-çekme modeli”ndeki faktörleri, “sert ve yumuşak” olanlar şeklinde daha detaylı bir tasnife tabi tutmuştur. Buna göre sert faktörler; insani krizler, silahlı çatışmalar, çevre felaketleri gibi gelişmelerdir. Yumuşak faktörler ise yoksulluk, işsizlik, sosyal sıkıntılar gibi temel problemlerdir.⁵⁴ Netice olarak; her bir teori, nüfus hareketlerini farklı düzeylerden ve açılardan ele almaktadır. Bu yönüyle teoriler, nüfus hareketlerine yönelik politika belirleme sürecinde ilgili aktörler ve kurumlara katkı sağlayabilmektedirler.⁵⁵

D. Güvenlik Boyutu

Nüfus hareketleri, hem kabul eden ülkelerde hem de geçtikleri ve kaldıkları ülkelerde çeşitli sorunlara yol açmaktadırlar.⁵⁶ Ne yazık ki bu insanlar, sorunlarını gittikleri ülkelere götürerek, halkların ve ilgili kurumların endişe ve korkularını artırmaktadırlar.⁵⁷ Sosyo-ekonomik sorunların olduğu ülkelerde, sığınmacı/mültecilere ve göçmenlere yaklaşım genellikle olumsuzdur. Mezkûr gruplar, ülkedeki birçok sorunun kaynağı olarak görülmektedirler. 1970’li yıllarda Avrupa’da artan ekonomik sorunların çözümü için nüfus hareketlerinin engellenmesi gündeme gelmiştir.⁵⁸ Bu bağlamda “güvenlik-güvensizlik” söylemi sıkça kullanılmış, özellikle siyasi ve bürokratik elitler, kamuoyunda karşılık bulması ve etki yaratması için güvenlik boyutunu gündemde tutmuşlardır.⁵⁹

Güvenlik; tehdit ve risklerden uzak olma durumudur. “Ulusal güvenlik” kavramı ise ülkelere yönelik tehditleri içermesi ve askeri boyutu sebebiyle sıkça kullanılmaktadır. Güvenliğin tesisinde, ülkelerin güç unsurlarının (ordu, istihbarat, ekonomi, coğrafya, nüfus vb.) kapasitesi önemlidir.⁶⁰ Doğu Bloku’nun dağılmasıyla yaşanan

51 Çelebi, a.g.m., 22-26.

52 Castles and Miller, a.g.e., 31; Sert, a.g.m., 31.

53 Acer, Kaya ve Gümüş, a.g.e., 21-22.

54 Öberg, S. (1996). Spatial and economic factors in future south-north migration. Lutz, W. (Ed.). *The future population of the world: what can we assume today?*. London: Earthscan, 336-357, Sert, a.g.m., 37.

55 Abadan-Unat, a.g.e., 4-23-24.

56 Karabulut, B. (2011). *Güvenlik, küreselleşme sürecinde güvenliği yeniden düşünmek*. Ankara: Barış Kitabevi, 184-185.

57 Birdişli, F. (2014). *Teori ve pratikte uluslararası güvenlik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 134-139, Çatır, a.g.m., 227.

58 Leonard, S. (2007). The ‘securitization’ of asylum and migration in the European Union: beyond the Copenhagen school’s framework. *SGIR Sixth Pan-European International Relations Conference*, 3.

59 Neocleous, M. (2014). *Güvenliğin eleştirisi* (Çev. Ok, T.). Ankara: NotaBene Yayınları, 11-112.

60 Baylis, J. (2008). Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı. *Uluslararası İlişkiler*. 5(18), 73; Dedeoğlu, B. (2003). *Uluslararası güvenlik ve strateji*. İstanbul: Derin Yayınları, 51-55.

çatışmalar ve sorunlar, güvenliğin alt başlığı olan “toplumsal güvenliği” gündeme taşımıştır. Kopenhag Okulu’nun incelediği toplumsal güvenliğe yönelik tehditlerden birinin, nüfus hareketleri olduğu belirtilmiştir. Bunun sonucunda nüfus hareketleri, “güvenikleştirme” (securitization) kavramı çerçevesinde ele alınmıştır.⁶¹

“Güvenikleştirme”, bir toplumda değerli görülen bir özne/nesneye yönelik tehdidin bulunması, eğer yoksa suni bir tehdit üretilmesi, akabinde bu tehdidi ortadan kaldırmak için ivedilikle ve olağandışı tedbirler alınmasıdır.⁶² Bu yaklaşımla, konu siyasetüstü bir konuma getirilmekte ve güvenikleştirici aktörlerin işine yaramaktadır. Kamuoyunun tepkisine göre de “güvenikleştirme” eyleminin başarısı şekillenmektedir.⁶³

Yabancılara yönelik ise “göçün güvenikleştirilmesi” kavramı ortaya çıkmıştır.⁶⁴ 11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırılarıyla birlikte güvenlik odaklı yaklaşımlar artmış, sığınma ve göç hareketlerinin güvenikleştirilmesi hızlanmıştır.⁶⁵ Bu süreçte siyaset, medya ve güvenlik/istihbarat kurumları başlıca aktörler olmuşlardır.⁶⁶ ABD’nin terörle mücadeleyi yaygınlaştırması ile yabancılar hedef konumuna gelmişlerdir.⁶⁷ Bu süreçte korkunun küreselleşmesi, ülkelerin güvenlik paranoyasına girmesine, sosyal barışın bozulmasına⁶⁸ ve yabancı düşmanlığının artmasına neden olmuştur. Avrupa’da artan terör endişesi, sığınmacı/mültteciler ve göçmenlere yönelik algıyı olumsuz yönde değiştirmiştir. Böylece göç-güvenlik ilişkisi bağlamında, göçün kontrolü ve sınır güvenliği konuları gündeme yerleşmiştir.⁶⁹

Göç-güvenlik ilişkisi, nüfus hareketlerinin terör örgütlerine kaynak sağladığı, çatışma ve kriz süreçlerinde yabancıların beşinci kol faaliyeti yürüteceği kanaatini yaygınlaştırmıştır.⁷⁰ Nüfus hareketlerinin, bölgesel barış ve istikrara zarar verece-

61 Waever, *a.g.m.*, 153-172.

62 Buzan, B., Waever, O. and de Wilde, J. (2008). *Security: a new framework for analysis*. London: Lynne Rienner Publishers, 23-26; Buzan, B. (2008). Askeri güvenliğin değişen gündemi. *Uluslararası İlişkiler*. 5 (18), 107-108; Waever, *a.g.m.*, 152.

63 Waever, O. (2004). Peace and security: two concepts and their relationship. Guzzini, S. and Jung, D. (Eds.). *Contemporary security analysis and Copenhagen peace research*. London and New York: Routledge, 56-57; Leonard, *a.g.m.*, 7-8-19.

64 Yılmaz-Elmas, F. (2001). Avrupa’da yükselen duvarlar göçmenlerin üzerine yıkılır mı?. *Analist*, 5-7.

65 Kaya, A. (2007). Securitization of migration in the West and integration of migrants. *Istanbul Kültür University Conference on Migration, Turkey and the EU*, 2. Web: http://www.fes.de/aktuell/focus_europa/5/Docs/FES_Tuerkei_Beitrag_Ayhan_Kaya.pdf (Erişim Tarihi: 27 Haziran 2015); Leonard, *a.g.m.*, 7.

66 Ceyhan, A. and Tsoukala, A. (2002). The securitization of migration in Western societies: ambivalent discourses and policies. *Alternatives: Global, Local, Political*. 27, 24; Köşer Akçapar, Ş. (2002). Uluslararası göç alanında güvenlik algılamaları ve göçün insani boyutu. İhlamur-Öner, S.G. ve Öner, N.A.Ş. (Editörler). *Küreselleşme çağında göç, kavramlar, tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 567.

67 Neocleous, *a.g.e.*, 63; Hardt, M. and Negri, A. (2011). *Çokluk: imparatorluk çağında savaş ve demokrasi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 26-31-42.

68 Kaya, A. (2005). Göç: güvenlik ve korkunun iktidarı. *Uluslararası göç sempozyumu bildiriler (8-11/12/2005)*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 24-25.

69 Price, *a.g.e.*, 8; Karabulut, *a.g.e.*, 186-187.

70 Adamson, F.B. (2010). Crossing borders, international migration and national security. Farrel, T. (Ed.). *Security studies, critical concepts in international relations*. London and New York: Routledge, 223-224.

ği anlayışı da yerleşmektedir. Özellikle mülteci/sığınmacıların kaldıkları kampların güvensizlik ve istikrarsızlığın kaynağı olacağı, terör faaliyetlerinde üs olarak kullanılacağı, ülke içinde ve komşu ülkelere yönelik tehdit oluşturacağı düşüncesi artmaktadır.⁷¹ Sığınmacı/mülteciler ve göçmenlerin potansiyel suçlu ve tehdit olarak sunulması, halkın güvenlik taleplerini artırmış, bu insanlar, kamu düzenini ve güvenliği tehdit eden unsurlar olarak yansıtılmışlardır.⁷² Öte yandan, 1951 Cenevre Sözleşmesi, ulusal güvenlik veya kamu düzenine tehdit oluşturmaları halinde, yabancıların sınır dışı edilmesine yetki vermiştir.⁷³

Stephen Krasner'in "bağımlı egemenlik" (interdependence sovereignty) kavramında belirttiği üzere, ülkelerin kontrol gücü ve yetenekleri devam etse dahi birbirlerine olan bağımlılıkları sürmektedir. Bu kapsamda kitlesel sığınma vakaları, devletlerin tek başına çözemeyeceği boyuta ulaşmıştır. Uluslararası alanda işbirliği yapılması, ulusal ve bölgesel güvenlik zafiyetinin oluşmaması adına önemlidir.⁷⁴

Öte yandan, Türkiye'nin iç ve dış güvenlik sorunları, nüfus hareketlerine karşı daha temkinli ve korumacı politikalar izlemesine yol açmaktadır.⁷⁵ Türkiye'deki sığınmacılar ve yabancıların, halihazırda öncelikli bir ulusal güvenlik sorunu teşkil ettiğini belirtmek zordur. Bununla birlikte sığınmacıların, yerel halkla sorun yaşadıkları, sosyal dokuyu olumsuz yönde etkiledikleri ve buna bağlı olarak bazı güvenlik risklerini beraberlerinde getirdikleri ifade edilebilecektir.

2. SURIYELİ SİĞINMACILAR SORUNUNA DIŞ VE İÇ FAKTÖRLERİN ETKİSİ

Türkiye, BM verilerine göre dünyada en fazla sığınmacıya ev sahipliği yapan ülkedir. Türkiye'ye gelen kayıtlı 2.764.500 Suriyeli sığınmacının yaklaşık 255.193'ü kamplarda kalırken, geri kalan 2.509.307 kişi ise yerleşim birimlerinde yaşamaktadır. Şehirlerin tümünde sığınmacı bulunmakta olup ağırlıklı olarak Suriye sınırında veya sınıra yakın şehirlerde ikamet etmektedirler.⁷⁶

Buna ilaveten Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların 1.472.401'i erkek, 1.292.099'u kadın olup erkekler ve kadınların yaklaşık yarısı 19 yaş ve altındadır. Devlet okullarında ve kamplarda eğitim gören Suriyeli öğrencilerin sayısı 312 bindir. Türkiye'de hastanelerde ve kamplardaki polikliniklerde tedavi gören veya ameliyat olan sığınmacı sayısı yaklaşık 13 milyondur. Ayrıca Türkiye'de doğan Suriyeli çocuk sayısı 150 bini geçmiştir.⁷⁷

71 Milner, J. and Loescher, G. (2011). *Responding to protracted refugee situations, lessons from a decade of discussion*. Oxford: University of Oxford Refugee Studies Centre, 1-3; Saraçlı, a.g.e., 148.

72 Salomoni, F. (2002). Göç verenden göç alan ülkeye geçiş: Akdeniz modeli ve İtalya örneği. İhlamur-Öner, S.G. ve Öner, N.A.Ş. (Editörler). *Küreselleşme çağında göç, kavramlar, tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 419-432-433.

73 Pazarıcı, a.g.e., 220.

74 Krasner, S.D. (2001). Abiding sovereignty. *International Political Science Review*, 22(3), 231; Adamson, a.g.m., 230.

75 Akçadağ, E. (2012). *Yasadışı göç ve Türkiye*. İstanbul: Bilgesam Yayınları, 52; Köşer-Akçapar, a.g.m., 569.

76 Göç istatistikleri, geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin illere göre dağılımı, (2016). Web: http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713 (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2016).

77 Türkiye "dünya insani zirvesi"ne hazırlanıyor, (2016). Web: <http://aa.com.tr/tr/turkiye/turki>

Öte yandan, kamp dışında kalan sığınmacılar, daha fazla sorunla karşılaşma ve yeni sorunlara yol açma potansiyeline sahiptirler. Mezûr şahısların, zor koşullarda yaşamlarını sürdürmeleri, Suriye'deki gelir ve refah düzeylerinin gerisinde kalmaları ve yardıma ihtiyaç duymaları gibi nedenlerle memnuniyet düzeyleri genel olarak düşüktür. Bu nedenle sığınmacılar, Türkiye'de terör ve yasa dışı faaliyetlerin, asayiş olaylarının figüranı olabilecek durumdadırlar.

A. Sığınmacı Sorununa Dış Faktörlerin Etkisi

Krizler, ortaya çıktıkları coğrafyalardaki ülkelerde iç sorunlara yol açmaktadır. Irak ve Suriye'de yaşanan krizler ve iç çatışmalarla birlikte başta nüfus hareketleri olmak üzere birçok sorun Türkiye'ye ve komşu ülkelere taşınmıştır. Böylece dış gelişmelerin tetiklediği, Türkiye'nin kendi inisiyatifi ve maddi kapasitesiyle yönetmekte zorlandığı, uluslararası toplumun ve küresel aktörlerin desteğine ihtiyaç duyduğu bir sorunlar yumağı ortaya çıkmıştır. Söz konusu sorunlara, kaynak ülkelerde çözüm üretilememesi nedeniyle de krizler derinleşmiştir.

a. Suriye'nin Kuzeyindeki Aktörler ve Güç Mücadelesi

Suriye gibi ülkelerin "başarısız devlet" (failed state) statüsünde olmaları, uluslararası hukukun işlevsizliğine, sorunlara kalıcı çözümler üretilememesine ve güvenlik tehditlerinin her geçen gün artmasına neden olmaktadır.⁷⁸ Suriye'deki iç savaş ve büyüyen yönetim boşluğu sonucunda, Demokratik Birlik Partisi (PYD)/Halk Savunma Birlikleri (YPG), Irak Şam İslâm Devleti [DEAŞ (İŞİD)], Hizbullah ve diğer savaşı gruplar, Suriye sahasında etkin hale gelmişlerdir.

Suriye'nin kuzeyinde en etkili aktör olan PYD/YPG, DEAŞ (İŞİD) ile mücadelede kendisine biçilen "kara gücü" rolü sayesinde gücünü artırmıştır. PYD/YPG, bir yandan ABD, Rusya Federasyonu (RF) ve İran ile belirli ölçüde ortak hareket etmekte, diğer yandan Kürt koridoru/özerk yapı tesis etme çalışmalarını sürdürmektedir. ABD askerlerinin YPG armalı askeri kıyafet giymelerinin yanı sıra PYD/YPG güçlerine askeri yardım yapılması, bölgede askeri ikmal üsleri kurulması ve bazı yerleşim birimlerine ABD bayrakları asılması, bu işbirliğinin en önemli kanıtlarıdır. ABD'nin, Rakka'ya yönelik DEAŞ (İŞİD) operasyonunu PYD/YPG ile beraber gerçekleştirme isteği, Türkiye-ABD müttefiklik ilişkileri açısından kaygı verici bir gelişmedir.⁷⁹

Türkiye, KONGRA-GEL(PKK)/KCK'nın Suriye'deki uzantısı PYD/YPG'ye yönelik politikasında olumlu netice almakta zorlanmaktadır. Bu konuda Suriye krizine müdahil yerel ve dış aktörlerin faaliyetleri etkili olmaktadır. PYD'nin 24 Eylül 2016 tarihinde Brüksel'de yapılan 8. Avrupa Kongresi'nde, "Kürt sorunu çözülmeden Ortadoğu ve Suriye meselesinin çözülemeyeceği" vurgusu, örgütün uluslararası alandaki konumunu güçlendirmeye yönelik adımlardan birisidir.⁸⁰ Dolayısıyla orta veya uzun

ye-dunya-insani-zirvesine-hazirlaniyor-/567550; Göç istatistikleri, geçici koruma, (2016). Web: http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713 (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2016).

78 Özalp, O.N. (2014). Uluslararası ilişkilerde başarısız devletler sorunsalı ve bu sorunsalın uluslararası hukuka etkileri, *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72(1), 349-351.

79 YPG arması krizi: Türkiye ABD'yi "ikiyüzlülük"le suçladı, (2016). Web: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160527_abd_ypg_toner (Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2016).

80 Özalp, G. (2016). Brüksel'de PYD kongresi, *Hürriyet*, Web: <http://www.hurriyet.com.tr/bruksel>

vadede Türkiye'nin iç güvenlik konularıyla bağlantılı ve enerjisini tüketebilecek nitelikte olan önemli bir dış politika meselesinin zemini güçlendirilmektedir.

Öte yandan, RF ve Esad rejiminin, ülkenin kuzeyinde gerçekleştirdiği operasyonlar, nüfus hareketlerini tetiklemektedir. DEAŞ (İŞİD), Nusra/Şam Fethi Cephesi ve diğer muhalif gruplarla mücadele kapsamında Halep, Lazkiye ve çevresine odaklanılmış olması, Türkiye'ye yönelik yeni göç dalgasını tetikleyebilecektir. Ayrıca PYD/YPG, DEAŞ (İŞİD), Nusra/Şam Fethi Cephesi, Hizbullah ve İran'ın Suriye'nin kuzeyindeki etkinliği, Arapların ve Türkmenlerin Türkiye'ye göç etmesine yol açmaktadır.

b. Suriye Sınır Hattının Geçişkenliği

Türkiye, Suriye sınırının güvenliğini sınır birlikleri ve mayınlı sahalar ile sağlamaya çalışmaktadır. Ancak Suriye krizi ile birlikte Türkiye-Suriye sınır hattı, yabancı terörist savaşçıların (YTS) Suriye'ye geçişlerinde sıkça kullanılmıştır. Türkiye üzerinden DEAŞ (İŞİD), Nusra/Şam Fethi Cephesi gibi örgütlere katılımları ve Suriye'den geri dönüşleri engellemek, PYD/YPG'den KONGRA-GEL(PKK)/KCK'ya silah ve mühimmat aktarımını kesmek Türkiye açısından bir sorun haline gelmiştir. Bu süreçte sığınmacı/göçmen akınlarının sürmesi ise yasa dışı göç ve kaçakçılık ile mücadeleye ilave yükler getirmiştir.

Suriye tarafında birçok terör örgütünün faaliyet göstermesi, alan hâkimiyeti mücadelesi ve yerinden edilmelerin devam etmesi gibi faktörler, Türkiye-Suriye sınır hattında insan hareketliliğine neden olmaktadır. Türkiye'deki kamplarda kalan sığınmacılar, Suriye'ye geri dönebilmekte ve bilahare çatışmalardan kaçarak Türkiye'ye gelebilmektedirler. Çatışma ortamı ve insan hareketliliğinin sürekliliği, sınır güvenliğinin sağlanmasını da zorlaştırmaktadır.

AB, sığınmacı/göçmen akınlarının başlaması üzerine Türkiye'ye "doğu sınırını açık, batı sınırını kapalı tutmasını" tavsiye etmiştir.⁸¹ Bu durum, Türkiye ve AB'nin sığınmacılar ve yasa dışı göç konusunda birlikte hareket etme zorunluluğunu ortaya koymaktadır. AB'nin sığınmacılar konusunda daha fazla yükün altına girmesini hedefleyen 20 Mart 2016 tarihli mutabakatın süresi, AB-Türkiye arasındaki siyasi gerilimlere bağlıdır.

Suriye'de yönetim boşluğu ve çatışmalar devam ettiği sürece, Türkiye'nin sınır hattında aldığı/alacağı önlemler yeterli olmayacaktır. Bu kapsamda Türkiye'nin, sınırda illegal geçiş noktası olarak kullanılan bölgelere duvar⁸² inşa etmesi, belli ölçüde çözüm getirebilecektir. Dolayısıyla kaynak ülkede kurutulamayan sorunlar, Türkiye'yi çok boyutlu olarak etkilemeye devam edecektir.

de-pyd-kongresi-40230876 (Erişim Tarihi: 31 Ekim 2016).

81 Erdoğan, M. (2015). *Türkiye'deki Suriyeliler: toplumsal kabul ve uyum araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Yayınları, 4.

82 Suriye sınırının belli bölümlerine "seyyar duvar" örmek için kullanılan beton bloklar, 3 metre yüksekliğinde, 2 metre genişliğinde ve 7 ton ağırlığındadır. Suriye sınırındaki 'seyyar duvar'ların ilk etabı tamamlandı, (2015). Web: <http://www.hurriyet.com.tr/suriye-sinirindaki-seyyar-duvarlarin-ilk-etabi-tamamlandi-30319011> (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2016).

c. Türkiye'ye Yönelik Propaganda Faaliyetleri

Türkiye'nin Suriye politikası eleştirilirken, sığınmacılara yönelik yaklaşımı ise uluslararası toplum tarafından takdirle karşılanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye açısından Suriye konusunda iki farklı süreç eş zamanlı olarak işlemektedir.

Sığınmacılara yönelik büyük bir yükün altına giren Türkiye'nin gayretleri, BM ve bazı devletlerce takdir edilmektedir. Türkiye, kamplarda kalan sığınmacılar üzerinden uluslararası toplumun desteğinin sürekliliğini sağlamaya çalışmaktadır. Öte yandan, yaklaşık 2.5 milyon Suriyeli sığınmacı ise sağlık, eğitim gibi alanlarda aldıkları desteğin dışında kendi imkânlarıyla yaşamlarını sürdürmektedir. Kamp dışında kalan sığınmacıların, özellikle sosyo-ekonomik açıdan yol açtığı sorunlar büyük olmakla birlikte Türkiye bütçesine getirdiği yükün sınırlı olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin "sığınmacılara ev sahipliği" argümanına karşılık olarak sadece kamplarda kalan sığınmacılarla ilgilendiği tezi ileri sürülebilir. Bu konuda bazı uluslararası çevreler tarafından, sığınmacılara yönelik harcamaların Türkiye'nin bütçesini etkilemediğine/etkilemeyeceğine dair yapılan açıklamalar dikkat çekicidir.⁸³

RF, İran ve Esad rejimi, Suriye politikası nedeniyle, Türkiye'ye yönelik dezenformasyon/propaganda faaliyetlerini yürütmektedirler. Esad rejimi ve PYD/YPG kaynakları tarafından üretilen Türkiye karşıtı haberler, RF ve İran medyası tarafından uluslararası çevrime sokulmaktadır. Bu çerçevede propaganda malzemesi olarak; "Türkiye'nin Suriye'deki terör örgütlerini ve çatışmaları desteklediği, DEAŞ (İŞİD) ile petrol ticareti yaptığı, Türkiye'deki sığınmacı kamplarında taciz olayları yaşandığı, sığınmacıları topraklarına kabul etmek istemediği" gibi argümanlar sıkça kullanılmaktadır. Özellikle RF ile yaşanan uçak krizinden sonra Rus medyası, Türkiye'ye yönelik eleştirilerinin dozajını daha da artırmıştır.

Öte yandan, Türk halkının bir kısmının, sığınmacılara yönelik menfi yaklaşımı sürmektedir. Son dönemde Suriyeli sığınmacılar ile yerel halk arasında yaşanan ve ölümle sonuçlanan kavgalar ile sığınmacılara Türk vatandaşlığı verileceğine ilişkin tartışmalar,⁸⁴ Türk halkı arasında tepkilere yol açmıştır. Dolayısıyla hükümeti yıpratma hedefi doğrultusunda, yabancı medyanın da desteğiyle, halkın sığınmacılara tepkisini yükseltmeye yönelik yayınlarda artış görülebilmektedir.

Suriye krizine müdahil aktörlerin, ulusal çıkarları çerçevesinde hareket etmeleri, Suriye'de kalıcı siyasi çözümü daha da zorlaştırmaktadır. Türkiye, Fırat Kalkanı Harekâtı ile yeni bir süreci başlatmıştır. Söz konusu harekât, Suriye'de siyasi çözüm masasında muhaliflerin ve Türkiye'nin elini güçlendiren stratejik bir hamle olmuştur. Türkiye'nin atacağı diplomatik ve siyasi adımların başarıya ulaşması durumunda, Türkiye'ye yönelik dezenformasyon/propaganda faaliyetlerinde artış görülebileceği tahmin edilmektedir.⁸⁵

83 Tamçelik, S. ve Ayvaz, G.M. (2016). Suriyeli mülteciler sorununun Türkiye'ye yansması. Çomak, H., Sancaktar, C. ve Demir S. (Editörler). *Uluslararası politikada Suriye krizi*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.,16.

84 Bu tartışma üzerinden #ÜlkemdeSuriyelilistemiyorum başlığıyla açılan hashtag TT'de birinci sıraya yerleşmiştir. Suriyelilere vatandaşlık tartışması, (2016). Web: <http://www.dw.com/tr/suriyelilere-vatanda%C5%9Fl%C4%B1k-tart%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1/a-19374953> (Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2016).

85 Okur, M.A. (2016). Fırat kalkanı: stratejik savunma için ileri harekât. Web: <http://www.turkyurdu->

d. Uluslararası Toplumla İşbirliğinin Yetersizliği

Suriye krizinin kısa sürede biteceği ve Esad rejiminin devrileceği beklentisiyle hareket eden Türkiye, sığınmacı akınlarının daha fazla sürmeyeceğini öngörmüştür. Ancak Suriye'deki gelişmelerin daha karmaşık bir hale gelmesi ve sığınmacı akınlarının sürmesi, Türkiye'nin kendi imkânlarıyla sığınmacı sorunuyla mücadele etmesini zorlaştırmıştır. Bilahare Türkiye, uluslararası toplumla işbirliğine ve insani yardımlara daha fazla vurgu yapmaya başlamıştır. Ancak uluslararası toplumun, sığınmacıların sorunlarına ve geleceğine yeterince ilgi göstermemesi ve maddi yardımlarını düşük seviyede tutması nedeniyle Türkiye'nin beklentileri karşılanamamıştır.

Sığınmacı sorunu, Suriye'deki güç mücadelesi ve siyasi çözüm arayışlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Suriye sahasındaki aktörler arasında varılacak uzlaşma ile sığınmacı sorununa kalıcı çözüm bulunabilecektir. Bununla birlikte Türkiye'nin sığınmacıların ülkelerine "gönüllü geri dönüşleri" için önerdiği "güvenlikli bölge" önerisi kabul görmemektedir. Suriye'nin kuzeyindeki hâkimiyet mücadelesi de bu planın hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır.⁸⁶ Öte yandan, Türkiye'nin Suriye politikasını revize etmeye yönelik olarak RF-İran-Esad rejimi tarafından politikalar uygulanmaktadır.

Suriye konusunun siyasi boyutunun ön planda yer alması, uluslararası toplumun Suriye'de kalıcı çözüm çabaları açısından önemlidir. Bu doğrultuda Türkiye'nin, Suriye halkı ve sığınmacıların sorunlarının çözümü için uluslararası toplumla işbirliğini geliştirmesi ve konunun uluslararası gündemde kalması için proaktif çalışmalarını sürdürmesi gereklidir.

B. Sığınmacı Sorununa İç Faktörlerin Etkisi

Son dönemde Türkiye, Suriye'deki krizin ve sonuçlarının orta ve uzun vadeli olacağı öngörüsü ile politika geliştirmeye başlamıştır. Bu değişim, sığınmacıların Türk toplumuna uyum sağlamalarını hedefleyen girişimlerin artması açısından önemlidir. Aksi takdirde geleceğe dair ümitleri azalan sığınmacıların, terör ve suç örgütleri tarafından istismar edilme ihtimali artacaktır. Bu nedenle Türkiye'deki sığınmacıların durumu ve sorunları iyi tahlil edilerek olası risk ve tehditleri bertaraf etmeye yönelik hızlı adımlar atılmalıdır.

a. Sığınmacı Politikasının Tedrici Gelişimi

Türkiye, misafir olarak kabul ettiği Suriyeli sığınmacılara yaklaşımını zamanla değiştirmiş, bilahare kalıcı olabilecekleri ve Türk toplumuna uyum sağlamaları gerektiği perspektifiyle hareket etmeye başlamıştır. Sığınmacı sorunu, güvenlik boyutunun yanı sıra siyasi, sosyal, ekonomik ve diğer boyutlarıyla birlikte ele alınmak zorundadır.

haber.org/kose-yazisi/166/firat-kalkani-stratejik-savunma-icin-ileri-harekt.html (Erişim Tarihi: 31 Ekim 2016).

86 Çağaptay, S. (2014). *The impact of Syria's refugees southern Turkey*, The Washington Institute for Near East Policy, 22. Web: https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PolicyFocus130_Cagaptay_Revised3s.pdf (Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2016).

Türk devletinin “hazırlıksız yakalanması” sonucu, sığınmacılara yönelik kayıt sistemi ve kullanılan altyapı yetersiz kalmıştır. Sığınmacıların kitlesel olarak Türkiye’ye gelmeleri ve beyanları doğrultusunda biyometrik kayıt altına alınmaları ise sağlıklı bir veri tabanı kurulmasını geciktirmiş ve Türkiye açısından bir güvenlik açığı yaratmıştır.

Sığınmacıların kayıt işlemlerinden GİGM sorumlu olup Emniyet Müdürlüklerine bağlı Yabancılar Şube Müdürlükleri veya AFAD’a bağlı Kayıt Koordinasyon Merkezleri’nde biyometrik kayıtlar yapılmaktadır. Başlangıçta kayıt işlemlerinde yaşanan sorunlar giderek azalmış ve uygulama daha sistematik hale gelmiştir. Kayıt sonrasında “yabancı kimlik numarası” ve “geçici koruma kimlik belgesi/yabancı tanıtma belgesi” verilen sığınmacılar, Türkiye’de eğitim, sağlık, sosyal yardım gibi hizmetlerden yararlanma imkânına kavuşmuşlardır.⁸⁷ Sığınmacılara yönelik büyük resmin ortaya konulması açısından Türkiye’de henüz kayıt altına alınmamış olan sığınmacıların da tespit edilmesi gereklidir.

b. Kamplarda Kalmayan Sığınmacıların Yoğunluğu

Türkiye’deki sığınmacıların yaklaşık %89’unun kamplarda kalmaması, karşılaşılabilecek sorunların büyüklüğünü göstermektedir. Devlet kurumları ve yerel/uluslararası STK’ların, kamplarda kalan sığınmacıların sorunlarına çözüm üretme kapasitesi daha yüksektir. Öte yandan, kamplarda yaşayan sığınmacılar, toplumsal uyum ve ekonomik bağımsızlık gibi konularda iyi durumda değildir.

Kamplarda kalmayan sığınmacılar ise sınırlı maddi imkânları ile yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu gruptaki sığınmacıların toplumsal sorun yaratma potansiyeli daha yüksektir. Öncelikli olarak sığınmacıların “dil” sorununu çözmeleri gereklidir. Ayrıca ekonomik kaygıların ön plana çıkması, sığınmacı çocukların da çalıştırılmasına yol açmaktadır.

Bununla birlikte sığınmacıların göreceli olarak kötü mahallelerde/evlerde yüksek kiralara oturmalarının önlenmesi, sağlık sorunlarının çözülmesi, eğitim çağındakilerin okula devamlılığının sağlanması, meslek sahibi olma, mal edinme ve vandaşlık verilmesi gibi konularda fırsatlar yaratılması, sığınmacıların Türkiye’ye entegrasyon sürecini hızlandıracaktır. Söz konusu girişimler, güvenlik ve asayiş boyutuyla ortaya çıkabilecek tehditlerin azaltılması/bertaraf edilmesi açısından da önemlidir.

c. Sığınmacıların Eğitim Alanındaki Sorunları

Suriyeli sığınmacılar eğitim alanında büyük sorun yaşamaktadırlar. Sığınmacıların eğitimi konusunda Türk mevzuatı yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanlığı’nın (MEB) hazırladığı 23 Eylül 2014 tarihli ve 2014/21 numaralı genelge ile sığınmacıların eğitim-öğretim ihtiyaçlarının karşılanması için bir yol

87 Bu konuda Göç İdaresi Genel Müdürlüğü bünyesindeki Uluslararası Koruma Dairesi’nin sığınmacılara yönelik hazırladığı “Suriyeliler İçin Bilgilendirme Broşürü” mevcuttur. Suriyelilere “yabancı kimlik numarası” verilmesine ilişkin duyuru, (2015). http://www.goc.gov.tr/icerik6/suriyelilere-%E2%80%9Cyabancı-kimlik-numarası%E2%80%9D-verilmesine-iliskin-duyuru_350_360_8912_icerik (Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2016).

haritası belirlenmiştir. Söz konusu genelge ile sığınmacıların eğitim kurumlarına kayıtlarından gönüllü öğretmenlerin durumuna, mesleki, sosyal ve kültürel içerikli kurslardan kendilerine verilecek resmi belgelere kadar bir dizi düzenleme yapılmıştır.⁸⁸

Okul çağındaki sığınmacılar, “geçici koruma kimlik belgesi” ile eğitim-öğretim kurumlarına kayıtlarını yaptırabilmektedirler. Ayrıca sığınmacılar, “filtrelenmiş Suriye müfredatına” göre kamplarda ve kamp dışında faaliyet gösteren “geçici eğitim merkezleri”ne devam edebilmektedirler. Dolayısıyla MEB ile koordineli şekilde sığınmacılara yönelik iki farklı eğitim fırsatı yaratılmış durumdadır.⁸⁹

Türkiye’nin sağladığı bu imkânlarla rağmen iki dilli eğitimden kaynaklanan sorunlar ve Suriyeli çocukların okula gönderilmemesi gibi pürüzler bulunmaktadır. Sığınmacılar açısından öğretmen, eğitim müfredatı/materyali temini, eğitim tipi (karma, kız-erkek ayrı eğitim), uyum problemi, ekonomik kaygılar, çocuk işçilik gibi sorunlar devam etmektedir. Özellikle lise çağındaki Türkçe bilmeyen veya az bilen sığınmacılar, okula gitmeyerek ailelerine maddi katkı sağlamaya çalışmaktadırlar.⁹⁰

Zor şartlarda yaşayan sığınmacılar açısından eğitim ihtiyacı ikincil konuma gelmiştir. Sığınmacı aileleri için geçim mücadelesinin daha öncelikli olması, çocukların eğitim faaliyetlerini de kısıtlamaktadır.⁹¹ Öte yandan, son dönemde Türk eğitim sisteminde mevzuat/söylem ile uygulama arasında oluşan büyük açığın, sığınmacılara yönelik politikalara da yansımaları kuvvetle muhtemeldir.

d. Şehirlerin Demografik Yapısının Değişmesi

Türkiye geneline yayılan sığınmacılar, şehirlerin demografik yapısını değiştirmeye başlamışlardır. Bazı şehirlerde sığınmacı sayısı, şehrin mevcut nüfusunu geçmiş veya nüfusun belirli bir oranına ulaşmış durumdadır. Dolayısıyla sığınmacılar, şehirlerin sosyal, siyasi ve ekonomik hayatını etkileyebilecek/yönlendirebilecek bir düzeye erişmişlerdir.⁹²

Sığınmacıların Türk vatandaşlığına kabul edilmeleri⁹³ ile birlikte, şehirlerin yerel ve genel siyasi temsilindeki tablolar da değişecektir. Bu durum, birçok açıdan

88 Milli Eğitim Bakanlığı’nın 23.09.2014 tarih ve 2014/21 no’lu Yabancılarla Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri Genelgesi için bkz: http://mevzuat.meb.gov.tr/html/yabyonegiogr_1/yabyonegiogr_1.html (Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2016).

89 Kayıp bir nesil olmalarını önlemek: Türkiye, geleceğimi hayal etmeye çalıştığım da hiçbir şey göremiyorum, Türkiye’deki Suriyeli mülteci çocukların eğitime erişiminin önündeki engeller, (2015). *Human Rights Watch*, 3-16. Web: https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/turkey1115tu_web.pdf (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2016).

90 Kayıp Bir Nesil ... 3-16. Web: https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/turkey1115tu_web.pdf (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2016).

91 Çorabatır, M. ve Hassa, F. (2013). *Sivil toplum örgütlerinin Türkiye’deki Suriyeli mülteciler için yaptıkları çalışmalar ile ilgili rapor*. Ankara: İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi-İGAM, 14. Web: <http://www.igamder.org/wp-content/uploads/2012/06/Suriye-STK-Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2016).

92 Çağaptay, a.g.e., 4-7.

93 Erdoğan: Suriyeli kardeşlerimize Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma imkânı vereceğiz, (2016). Web: <http://t24.com.tr/haber/erdogan-suriye-konusunda-6-yil-once-neredeyssek-bugun-de-ayni-yerdediz,348276> (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2016).

yerel halkın mevcut statülerini ve kazanımlarını kaybetme ihtimalini artıracak, yerel halk ile Suriye kökenliler arasında gerilim ve çatışmaları tetikleyebilecektir. Kilis'in nüfusu yaklaşık 90 bin olmasına rağmen Suriyeli sığınmacı sayısı 122 bine ulaşmıştır. Yaklaşık 1.5 milyon nüfusu bulunan Hatay'da ise 377.000 Suriyeli sığınmacı yaşamaktadır. İleriki dönemde, Hatay'daki Suriyeli sayısının Türk nüfusunu geçme ihtimali bulunmaktadır.

Öte yandan, Türkiye'deki ekonomik koşullardan dolayı halk, yaşamını devam ettirmekte zorluk çekmektedir. Birçok sorunun kaynağı olarak görülen sığınmacılar ise statüleri gereği bazı haklara ve imkânlarla sahiptirler. Sığınmacıların sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda kazanımlar elde etmesi, bazı kesimlerin hedefi haline gelmesine yol açabilecektir. Sığınmacıların yerel halktan göreceli olarak daha iyi şartlara ulaşmaları, yerel halk ile Suriye kökenli gerilimini tetikleyebilecektir.⁹⁴

e. Terör/Suç Örgütlerine Katılım ve Asayiş Olayları

Türkiye'deki yabancılar, yasalara aykırı hareket etmeleri ve suç işlemleri halinde sınır dışı edilebilmektedirler. Ancak sığınmacıların, "geri göndermeme" ilkesi ve Suriye'deki mevcut durum nedeniyle ülkelerine iade edilmemeleri durumu söz konusudur. Buna rağmen asayiş/kamu düzenini bozdukları gerekçesiyle bazı sığınmacılar, Suriye'ye geri gönderilmişlerdir. Ayrıca Türkiye'de cezaevlerinde tutuklu/hükümlü sığınmacılar bulunmaktadır.

Suriyeli sığınmacılar ve yasa dışı göçmenler, Türkiye'de terör örgütleri ve organize suç şebekeleri tarafından kullanabilecek gruplar arasındadırlar. Sığınmacıların beyanları esas alınarak Türkiye'de kayıtlarının yapılması, geçmiş yaşantılarının bilinmemesi veya haklarında oluşacak şüphelerin teyit edilememesi nedeniyle Suriye'de terör örgütleri ve suç şebekeleri ile irtibatlı kişilerin Türkiye'ye gelmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

İstanbul/Sultanahmet'te 12 Ocak 2016 tarihinde gerçekleştirilen terör saldırısının faili, sığınmacı olarak kaydını yaptıran Suriye uyruklu bir kişi çıkmıştır. DEAŞ (İŞİD) mensubu olduğu belirtilen ve yasa dışı yollardan Türkiye'ye giriş yapan bu kişi, 5 Ocak 2016 tarihinde İstanbul'da biyometrik kayıt sırasında kendisini Nabil FADLI olarak beyan etmiştir.⁹⁵ Bu durum, DEAŞ (İŞİD) ve PYD/YPG ile irtibatlı kişilerin, sığınmacı olarak Türkiye'de bulunabileceklerinin en önemli göstergesidir.

Sığınmacılar arasında asayiş/kamu düzenini bozan bazı eylemlere katılımlar da olmuştur. Şanlıurfa'daki kamplarda kalan bazı Suriyeliler, kötü yaşam şartlarını, ısınma sorununu, kamplarda çıkan yangınlardaki ölümleri protesto etmek amacıyla gösteriler yapmışlardır. Bunun üzerine yaklaşık 800 sığınmacı Suriye'ye geri gönderilmişlerdir.⁹⁶

Ayrıca birçok şehirde sığınmacılar ile yerel halk arasında sorunlar yaşanmış, hatta sığınmacıların kendi aralarında da kavgalar meydana geldiği görülmüştür.

94 Erdoğan, a.g.e.,5.

95 Kızılkoyun, F. (2016). Sultanahmet bombacısı Türkiye'ye girmek için bu yalanı söylemiş: İŞİD'den kaçtım. Web: <http://www.hurriyet.com.tr/sultanahmet-bombacisi-turkiyeye-girmek-icin-bu-yalani-soylemis-isidden-kactim-40040199> (Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2016).

96 Akçakale'deki 600 Suriyeli sığınmacı sınır dışı edildi, (2013). Web: <http://t24.com.tr/haber/turkiyedeki-600-suriyeli-multeci-sinir-disi-edildi,226631> (Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2016).

Sığınmacıların geleceğine dair belirsizliklerin sürmesi ve memnuniyetsizlikleri, sığınmacıların suça karışma, radikalleşme, terör örgütlerine katılım, etnik/mezhepsel gerilim ve yerel halk ile sorun yaşama ihtimalini artırmaktadır.

f. Suriye'deki İç Çekişmenin Türkiye'ye Yansımaları

Suriye'deki iç savaşın çıkış nedeni olarak Nusayri olan Esad rejimi ile Sünni halk arasındaki çatışmalar görülmektedir. Yıllardan beri Suriye'de bir azınlık iktidarı bulunmaktadır. Suriye'deki mevcut tablo, Türkiye'deki etnik/mezhepsel fay hattını az da olsa etkilemiştir. Türkiye'deki bazı muhalif çevreler, hükümetin Suriye'ye ve sığınmacılara yönelik politikalarını eleştirmektedirler. Suriye krizine yönelik olarak iç ve dış politikada üretilen argümanlar, siyasi partiler ve halk arasında gerilime ve kutuplaşmalara yol açmaktadır.⁹⁷

Suriyeli sığınmacılar, etnik/dini/mezhepsel açıdan farklı gruplardan müteşekkildirler. Sığınmacıların bir kısmı, Türkiye'den yıllar önce Suriye'ye göç edenlerden oluşmaktadır. Bu şahısların özellikle sınırdaki Türk şehirlerinde akrabaları bulunmaktadır. Söz konusu bağlardan hareketle Türkiye'ye gelen Kürt ve Arap kökenli bazı sığınmacılar, Şanlıurfa ve çevre şehirlere, Nusayri ve Ermeni sığınmacılar ise Hatay ve civarına yerleşmeyi tercih etmişlerdir.⁹⁸ Bu noktada sığınmacıların kimliği ile yerleştiği şehrin genel kimliğinin örtüşmesi sonucu toplumsal uyumun ortaya çıktığı da unutulmamalıdır.⁹⁹

Bununla birlikte göç vakalarında maliyet ve risklerin azaltılmasını sağlayan, ancak uyum sürecini zorlaştırdığı görülen “sosyal ağların”, sığınmacıların Türkiye'de yerleştikleri şehirleri seçmelerinde etkili olduğu görülmektedir.

Netice olarak Türkiye, sığınmacılar konusunda bir öğrenim sürecinden geçmektedir. Sığınmacılara yönelik uygulamalarda karşılaşılan sorunlar üzerine yeni önlemler alınmakta ve mevzuat zenginleştirilmektedir. Sığınmacılara ilişkin cari ihtiyaçları karşılayacak çalışmalar/mevzuat yerine, kapsamlı projeler gerçekleştirilmesinde yarar görülmektedir.

3. SİĞINMACILARDAN KAYNAKLANAN/KAYNAKLANABİLECEK SORUNLARA İLİŞKİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Sığınmacılara yönelik alınacak yapısal önlemler, muhtemel sorunların ve tehditlerin önüne geçilmesi açısından önemlidir. Bu süreçte Türkiye'nin kendi imkânları ile yapacaklarının yanı sıra uluslararası işbirliği sayesinde gerçekleştirebileceği hususlar da çok önemlidir. Dolayısıyla sığınmacılar konusunda orta ve uzun vadeli planlar yapılması ve çeşitli sorunlara karşı hazırlıklı olunması gereklidir. Özellikle güvenlik ve terör bağlamındaki tehditler, Suriye'de kalıcı bir siyasi çözüm sağlanmadığı takdirde her zaman ortaya çıkabilecektir.

A. Sınır Güvenliği ve Yönetiminin Yenilenmesi

Suriye krizi bağlamında gündeme gelen sınır güvenliği ve yönetimi meselesi, Türkiye'nin sınırlarının denetimi açısından önemlidir. Türkiye 2003 yılından iti-

97 Erdoğan, *a.g.e.*, 6.

98 Çağaptay, *a.g.e.*, 30.

99 Tamçelik ve Ayvaz, *a.g.m.*, 21.

baren sınır mevzuatını, kurumsal yapısını ve sınır kontrol uygulamalarını AB'ye uyumlu hale getirmek için çalışmalara başlamıştır. İçişleri Bakanlığı'nın koordinesi ve AB'nin mali desteğiyle 8 milyar Avro'ya mal olması ve 2018 yılında tamamlanması hedeflenen "entegre sınır yönetimi" projesi, nüfus ve terör örgütü mensuplarının hareketliliği ile birlikte daha önemli hale gelmiştir.¹⁰⁰

Türkiye sınır güvenliğini sağlamakta zorlandığı bir dönemden geçmektedir. Bu nedenle Suriye sınırının tamamına duvar örülmesi planlanmaktadır. Türkiye'nin Suriye sınırına duvar örmesi, gözetleme kulesi, karakol inşa etmesi, hendek kazması, tel örgü çekmesi ve termal kamera yerleştirmesi, kısaca sınır güvenliği için yeni bir sistem kurması¹⁰¹ yeterli olmayacaktır. Bu önlemler, Suriye'de iç savaş ve kaosu sürmesi, sınır hattının uzun ve kontrolünün zor olması, yıllardan beri kaçakçılar ve terör unsurları tarafından geçiş güzergâhı olarak kullanılması gibi faktörlerden olumsuz şekilde etkilenecektir.

Türkiye'nin "entegre sınır yönetimi" kapsamında sınır güvenliği ve yönetimiyle ilgili yeni bir teşkilat kurma hedefi önemlidir. Bu amaçla İçişleri Bakanlığı'nın 2010 yılında hazırladığı kanun tasarısı (Sınır Güvenliği Kanun Tasarısı)¹⁰² taslağında "Sınır Muhafaza Teşkilatı Başkanlığı"nın kurulması, sınır güvenliğiyle ilgili faaliyet gösteren diğer kurumların görev ve yetkilerinin tek çatı altında toplanması planlanmıştır.¹⁰³ Sınırlardaki güvenlik tehdidinin azaltılması ve nüfus hareketlerinin kontrolü açısından, profesyonel silahlı sınır güvenliği teşkilatı kurulması önemlidir.¹⁰⁴

Sınır güvenliğine yönelik önlemler, göç eden insanların motivasyonu karşısında yetersiz kalmaktadır. ABD, Orta Amerikalı göçmenlerin akışını kesmek amacıyla Meksika sınırında teknolojik ve fiziki güvenlik önlemlerini artırmıştır. Bu kapsamda 3.169 kilometre uzunluğundaki ABD-Meksika sınırı, yüksek duvarlar, hendekler ve tel örgüler ile güçlendirilmiş, İHA'lar vasıtasıyla havadan gözlem uygulamasına geçilmiş, kayaların içine kızıl ötesi ve harekete duyarlı gece görüş kameraları yerleştirilmiştir.¹⁰⁵ Meksika sınırına duvar inşası, yüksek maliyetli ancak sınır ihlalle-

100 Yeşiltaş, M. (2015). İç savaşa komşu olmak Türkiye'nin Suriye Sınır güvenliği siyaseti, Ankara: Seta, 136, 7-37; Taşçı, İ. (2015). 10 soruda: Türkiye'nin sınır güvenliği sağlanabilir mi? Web: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150723_turkiye_sinir_guvenligi_10_soru; Genelge 2010/15. Web: www.ab.gov.tr/files/ceb/circular_15.doc (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2016).

101 Eş, S. (2015). Suriye sınırına dev proje: elektronik duvar. Web: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/328805/Suriye_sinirina_dev_proje_Elektronik_duvar.html (Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2016).

102 Sınır güvenliği kanun tasarısı Başbakanlık'ta bekliyor, (2016). Web: <http://www.trthaber.com/haber/gundem/sinir-guvenligi-kanun-tasarisi-basbakanlikta-bekliyor-233090.html> (Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2016).

103 Köktaş, A. (2011). "Sınır güvenlik birimi" kurma çalışmaları, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü, 21-24.

104 İçişleri bakanı Ala: profesyonel sınır güvenliği teşkilatı kuruyoruz, (2015). Web: <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/12/19/icisleri-bakani-ala-profesyonel-sinir-guvenligi-teskilati-kuruyoruz> (Erişim Tarihi: 1 Temmuz 2016).

105 ABD, Meksika sınırına "sanal çit" kuruyor, (2010). Web: <http://www.cnnturk.com/2010/dunya/03/20/abd.meksika.sinirina.sanal.cit.kuruyor/568654.0/>; Biden'dan Türkiye'ye Meksika sınırı modeli. (2016). Web: <http://www.gazeteyeniyuzyl.com/haber/global/bidendan-turkiyeye-meksika-siniri-modeli-11469> (Erişim Tarihi: 21 Haziran 2016).

rinin engellenmesi açısından önemli bir adımdır. Seçim sürecinde Cumhuriyetçi Başkan adayları, Meksika sınırının tamamına duvar öreceklərini vaat etmişlerdir. Ancak Orta Amerikalı göçmenler, daha iyi yaşam koşullarına erişmek için illegal yollardan ABD'ye göç etmeyi sürdürmektedirler.¹⁰⁶

Türkiye, sınır güvenliği ve yönetimi konusunda ABD'nin tecrübelerinden istifade etme yoluna gidebilecektir. Sınır güvenliği ve yönetimini kurumsallaştırma çabaları, terör unsurlarının, YTS'lerin, sığınmacıların ve kaçakçıların sınır hattındaki hareketliliğinin ve faaliyetlerinin kontrolüne, caydırıcılığın artmasına, sınırdan kaynaklanan güvenlik tehditlerinin azaltılmasına ciddi manada katkı sağlayacaktır. Bu çalışmalarda Emniyet Genel Müdürlüğü, Genelkurmay Başkanlığı ve Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) insan ve teknik imkânlarından, sahip olduğu birikimlerden istifade edilmesi önemlidir.

Öte yandan, ileri teknoloji ile güvenlik önlemlerinin artırılması, duvarlar ve engeller inşa edilmesi, sınır güvenliği açısından yeterli değildir. Bu süreçte insan faktörünün öne çıkması nedeniyle sınır görevlilerinin zafiyetinden istifadeyle yasa dışı göç ve kaçakçılık faaliyetleri devam etmektedir. Sınır hattındaki faaliyetlerin denetiminde sürekliliğin sağlanması, görevli personelin güvenlik tahkikatlarının periyodik olarak yapılması ve mali durumlarının incelenmesi, insan kaynaklı zafiyetin büyümesini engelleyebilecektir.

B. Sığınmacıların Dış Politika Unsuru Olarak Kullanılması

Sığınmacı/göçmen krizi ile birlikte AB ülkelerinin yöneticileri ve halkları arasında artan tedirginlik, Türkiye'den çözüm ortağı olarak istifade etme seçeneğini ön plana çıkarmıştır. Sığınmacı/göçmenlerin yükünü paylaşma ve kabul etme konusunda isteksiz davranan Batılı devletlerde son dönemde yaşanan tavır değişikliği, Türk Dış Politikası'nda kullanılabilir bir argümana dönüşmüştür.

Sığınmacı krizinin "Avrupalılaştırılması" ile birlikte AB ülkeleri, mali yükün altına daha fazla girmeye başlamışlardır. Türkiye'nin sığınmacıları topraklarında tutma taahhüdüne karşılık olarak AB, Türkiye'nin gözden geçireceği Suriye politikasına daha fazla yaklaşabilecektir. Bu durum, Türkiye ve AB'nin Suriye politikalarının örtüşmesini sağlayarak taraflar arasındaki işbirliğine daha fazla katkı yapacaktır.

Türkiye, Suriye'de "arındırılmış/güvenlikli bölge" kurulması hedefini krizin başından beri savunmaktadır. Sığınmacıların geri dönüşlerini hızlandıracak ve uçuşa yasak bölge ile desteklenebilecek olan bu proje, Suriye sahasındaki belirsizliklerden dolayı uluslararası toplum tarafından kabul görmemiştir. Ancak sığınmacı/göçmen krizinin AB ülkelerini etkilemesiyle birlikte, "sığınmacı akışının kaynağında kesilmesi" bağlamında bu proje yeniden gündeme gelmiştir.

Türkiye'nin, Suriye krizi üzerinden belli ölçüde AB ile aynı kaderi paylaşması önemlidir. Türkiye'nin sığınmacılar konusu ve uluslararası terörizmle mücadele

106 Origins and destinations of the world's migrants, from 1990-2015. (2016). Web: <http://www.pewglobal.org/2016/05/17/global-migrant-stocks/>; Unfinished US-Mexico border wall is a costly logistical nightmare in Texas. (2016). Web: <https://www.theguardian.com/us-news/2016/jan/01/unfinished-us-mexico-border-wall-texas-secure-fence-act> (Erişim Tarihi: 21 Haziran 2016).

bağlamında başta BM, ABD, RF ve AB ülkeleri olmak üzere uluslararası toplumla işbirliğine daha fazla önem vermesi elzemdir.

C. Suriye’de Siyasi Çözüm Odaklanması

Suriye’de ABD ve RF’nin şekillendirdiği, Şam yönetimi ve muhaliflerin gönüllü/zoraki kabulüyle sonuçlanması beklenen bir siyasi süreç yürütülmektedir. DEAŞ (İŞİD) ile mücadele argümanı üzerinden ABD, RF ve kısmen İran’ın PYD/YPG ile ilişkilerini sürdürmeleri sonucu pragmatik bir ilişki ağı ortaya çıkmıştır. Öte yandan, Türkiye ile bu ülkeler arasında, Esad yönetimi ve muhaliflere bakış konusunda önemli farklılıklar vardır.

Suriye’de siyasi çözüm sürecinde en etkili aktör RF’dir. ABD, uluslararası alandaki “güç geçişi”¹⁰⁷ sürecinde Çin Halk Cumhuriyeti’ne (ÇHC) odaklanırken, RF’yi ikincil pozisyonda kabul etmiştir. Bilahare ABD, Kırım’ı ilhakından aldığı cesaretle Suriye’de cesur hamlelerde bulunan RF’ye yaklaşımını revize ederek muhatabına Suriye’de alan açmak zorunda kalmıştır.¹⁰⁸ Uçak krizinden sonra RF, Türkiye’nin Suriye politikasını sınırlandırmaya, ılımlı muhalifleri etkisizleştirmeye başlamış ve PYD/YPG ile yakın işbirliğine girmiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin tezleriyle de örtüşen kalıcı bir çözümün Suriye’de sağlanması için öncelikle Ankara-Moskova ilişkilerinin durumu önemlidir.

Buna ilaveten ABD’nin, uluslararası terörizmle mücadele bağlamında PYD/YPG ile işbirliğini sürdürmesi, Türkiye’nin ulusal çıkarlarını ve güvenliğini olumsuz şekilde etkilemektedir. PYD/YPG’nin sınırlarımızda özerk devlet kurma hedefi, Türkiye’nin güvenliğine yönelik öncelikli bir tehdittir. Suriye’de siyasi çözüm sağlansa dahi sahadaki gelişmelerin Türkiye’nin aleyhine olması kuvvetle muhtemeldir.

Ezcümle Türkiye’nin Suriye meselesinde netice alabilmesi için ABD ve RF ile ilişkilerini sağlıklı bir zeminde sürdürmesi önemlidir. Aksi takdirde siyasi uzlaşma sürecinde muhaliflere atılacak imzalar, Suriye’ye kalıcı barışı ve istikrarı getirmeyecektir.

D. Uluslararası İşbirliğinin ve Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinin Artırılması

Suriye krizi, başat güçlerin ve uluslararası kuruluşların katkısı olmadan çözülemeyecektir. Suriye kaynaklı sorunların altında ezilen, güvenlik tehdit ve riskleri artan komşu ülkeler açısından, BM, NATO, AB, ABD, RF gibi aktörlerin desteği ve gözetiminde uzlaşma sağlanması önemlidir. Bu nedenle Türkiye’nin, uyumlu ve gerçekçi bir Suriye politikası izlemesi gereklidir.

107 A.F.Kenneth Organski’nin 1958’de gündeme getirdiği, hegemon güç ABD ile yükselen güç ÇHC arasındaki ilişki bağlamında sıkça ele alınan “güç geçisi teorisi” (power transition theory) hakkında detaylı bilgi için bkz... Organski, A.F.K. and Kugler, J. (1989). The power transition: a retrospective and prospective evaluation. Web: <https://www.acsu.buffalo.edu/~fczagare/PSC%20346/Kugler%20and%20Organski.pdf>; Lai, D. (2016). The US-China power transition: stage II, Web: <http://thediplomat.com/2016/07/the-us-china-power-transition-stage-ii/> (Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2016).

108 Okur, M. A. (2016). İç çatışmadan yeryüzü yangınına. Web: <http://www.karar.com/gorusler/ic-catismadan-yeryuzu-yanginina-174454> (Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2016).

Türkiye, uluslararası toplumun, özellikle BMMYK'nın projeleri ve maddi desteği ile sığınmacıların Suriye'ye "gönüllü geri dönüşlerini" gerçekleştirebilecektir. Bununla birlikte ABD ve RF'nin desteği/onayı olmadan BM Güvenlik Konseyi, Suriye'de kalıcı çözüme yönelik adımlar atamayacaktır. Bu süreçte Türkiye'nin, BM'ye daha fazla baskı yapabilmesi ve örgütün desteğinin sürmesi gereklidir. Aksi takdirde "sığınmacıların Türkiye'de kalması-AB'nin maddi destek vermesi" eksenine üzerine kurulan işbirliği ile sonuç alınma ihtimali düşüktür.

Türkiye, Suriye konusunda müttefik ülkelerle askeri, istihbari ve diplomatik işbirliğine önem vermektedir. Türkiye, Suriye konusunda ulaştığı kapasiteyi, sahadaki dengelerin sürekli değişmesine rağmen hayata geçirmeye çalışmaktadır. ABD ve RF ile vardığı uzlaşma ile başlatılan Fırat Kalkanı Harekâtı, DEAŞ (İŞİD) ve PYD/YPG ile mücadele bağlamında Türkiye'nin sahadaki ve diplomatik alandaki etkinliğinin artmasını ve muhalif grupların güç kazanmasını sağlamıştır.

Öte yandan, Türk devleti ve halkının, sığınmacılara karşı olumlu ve yapıcı bir tavır sergilemesi, sığınmacılardan kaynaklanan sorunları öne çıkarmaması önemlidir. Buna rağmen Türkiye, uluslararası aktörlerin söylem düzeyinde kalan övgüsüne mazhar olmaktadır. Türkiye'nin sığınmacı politikasının, uluslararası topluma daha iyi anlatılması için kamu diplomasisi faaliyetlerine yoğunlaşılması ve hedef kitlelere doğru mesajların verilmesi gereklidir. Bununla birlikte Türkiye'nin yapıcı ve şeffaf olması, uluslararası paydaşlarına bilgi akışını sürdürmesi önem arz etmektedir.¹⁰⁹

Ayrıca sığınmacıların entegrasyonunda etkili olan eğitim alanında, uluslararası toplumun desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Sığınmacı çocukları/gençlerinin eğitimi konusunda gerek maddi gerekse insan kaynaklı ihtiyaçların karşılanmasında BMMYK, UNICEF (BM Çocuklara Yardım Fonu) gibi uluslararası kuruluşların faaliyetleri ve projeleri önemini korumaktadır.¹¹⁰

E. Uluslararası STK'lar ile İşbirliğinin Güçlendirilmesi

Uluslararası STK'lar, sığınmacıların Türkiye'ye maliyetinin azaltılması, orta ve uzun vadeli projeler hazırlanması açısından önemlidir. Uluslararası aktörlerin desteği ve teşviki ile uluslararası STK'ların, sığınmacılar konusunda Türkiye'de faaliyet göstermeye başlaması ve buna karşılık Türkiye'nin gerekli yardımları sağlaması sayesinde bu alanda mesafe alınabilecektir.¹¹¹

Uluslararası STK'lar, Türk makamlarından resmi izin aldıktan sonra sığınmacılara yönelik faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Bu STK'lar, kamp dışında kalan ve Suriye tarafındaki kamplarda yaşayan sığınmacılar ile daha fazla ilgilenmekte, resmi izin sürecinin uzaması veya izin alamamaları durumunda ise yerel STK'lar ile işbirliğine yönelmektedirler.

109 Erdoğan, *a.g.e.*, 4-5.

110 Türkiye'deki Suriyeli çocuklar, (2016). Web: http://unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/T%C3%BCrkiyedeki%20Suriyeli%20%C3%87ocuklar_Bilgi%20Notu%20Nisan%202016_1.pdf (Erişim Tarihi: 19 Haziran 2016); Kayıp Bir Nesil ... 4-19. Web: https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/turkey1115tu_web.pdf (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2016).

111 Çağaptay, *a.g.e.*, 31.

BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi'nin (OCHA) Gaziantep'teki şubesi, yerli ve yabancı STK'ların Suriye'ye yönelik insani yardım faaliyetlerini koordine etmektedir. Bu yardım faaliyetleri, Suriye tarafında kurulan kamplarda kalan yaklaşık 200 bin sığınmacıya Türkiye üzerinden yardım gönderilmesi sebebiyle önemlidir. Bu süreçte AFAD ve Türk Kızılayı Suriye'ye yönelik olarak aktif bir şekilde çalışmakta ve insani yardımların yarısından fazlası uluslararası STK'lar tarafından karşılanmaktadır.¹¹²

Sınır hattının iki tarafında istifade ettiği bir insan ağı bulunan uluslararası STK'lar, Türkiye'nin sığınmacılara yönelik özverili faaliyetlerinin dünya kamuoyuna aktarılması açısından da bir fırsattır. Mezkûr STK'ların, BM ve Türk makamları ile koordineli şekilde hareket etmeleri, şeffaf olmaları, nitelikli/uzman ekiplerden oluşmaları ve "istihbarata karşı koyma" çerçevesinde denetimlerinin yapılması gereklidir. Bu konuda Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı ve MİT'e düşen bazı görevler bulunmaktadır.

F. İlgili Kurumların Yeni Birimler ile Güçlendirilmesi

Nüfus hareketleri açısından Türkiye, hedef ve geçiş ülkesi konumunu muhafaza etmektedir. Batı ülkelerine gitmeyi veya Türkiye'de kalmayı hedefleyen sığınmacı/göçmenlerin akınları sürmektedir. Türkiye'de GİGM ve AFAD başta olmak üzere nüfus hareketleri konusunda birçok kurum faaliyet göstermektedir. Özellikle bu iki kurum, sığınmacıların gelişiyile birlikte önemli bilgi/tecrübe birikimine sahip olmuş, mevzuat ve kurumsal altyapı/organizasyon eksikliğini kısa sürede gidermiştir.

Suriye'de krizin bir süre daha devam edeceği öngörüsünden hareketle konunun askeri, güvenlik ve istihbari boyutu önemini korumaktadır. Suriye kaynaklı sorunlar ile mücadelede Genelkurmay Başkanlığı, MİT, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı gibi kurumların faaliyetleri hayati öneme sahiptir.

İlgili kurumların, sığınmacılardan kaynaklanabilecek sorunlara önem ve öncelik vermemeleri halinde, terör saldırısı gibi olumsuz sonuçlar ile karşılaşılması muhtemeldir. Bu noktada hükümetin konuya yaklaşımı ve gösterdiği hassasiyet, söz konusu kurumların faaliyetlerinin şekillenmesini/gelişmesini ve bir devlet politikası çerçevesinde koordineli olarak hareket etmelerini sağlayabilecektir.

Bunlara ilaveten yerel yönetimler, sığınmacıların sorunlarının çözümü için 8 bakanlık ile işbirliği yapmak durumundadır. Ayrıca söz konusu bakanlıkların da, kendi aralarında koordineli bir şekilde hareket etmeleri gereklidir. Yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasında sığınmacılar konusunda ortaya çıkan bu koordinasyon sorununun çözülmesi önem arz etmektedir.¹¹³

G. Sığınmacıların Entegrasyon Sürecinin Hızlandırılması

Türkiye'de Suriyeli sığınmacılara yönelik sağlıklı bir veri tabanı kurulması da, "biyometrik kayıt" mekanizması önemlidir. Sığınmacılara kayıt sonrası verilen "geçici koruma kimlik belgesi", sağlık, eğitim, sosyal yardım gibi imkânlardan faydalanmalarını ve güvenlik güçleri tarafından kontrollerinin yapılmasını kolay-

112 Çorabatır, M., Hassa, F., a.g.e., 21.

113 Sarıkaya, M. (2016, Temmuz 14). Göç Bakanlığı, *Habertürk*.

laştırmaktadır. Ayrıca kayıt sistemi, suç işleyen/terör faaliyeti gerçekleştiren sığınmacıların belirlenmesi ve Suriye'ye dönen kişilerin tekrar Türkiye'ye girmeleri durumunda yararlı olmaktadır.

Sığınmacılar, kamplarda ve kamp dışında yaşadıkları şehirlerde bir ekonomi yaratmışlardır. Bu durum, ileriki dönemde yerel halk ile sığınmacılar arasında maddi çıkar temelli çatışmalara yol açabilecektir. Sığınmacılardan kaynaklanan sosyo-ekonomik sorunların çözülmesinde ise STK, üniversite, belediye, ticaret odası gibi aktörlerin inisiyatif almaları ve ayrıca halkın gönüllü katılımının sağlanması önemlidir.¹¹⁴

Türkiye'de entegrasyon sürecinde mesafe alan, ekonomiye katkı sunan ve asayiş/terör açısından herhangi bir sorunu bulunmayan sığınmacıların Türk vatandaşlığına alınmaları önemlidir. Yıllar önce Suriye'ye göç etmiş Türk vatandaşı sığınmacılardan resmi başvurularını yapanlar, yeniden Türkiye Cumhuriyeti kimliklerini almışlardır. Bununla birlikte Türk vatandaşlığına geçmek istemeyen ve Suriye'ye dönmeyi hedefleyen sığınmacılar bulunmaktadır. Öte yandan, Türkiye'ye ekonomik açıdan katkı sağlayacak sığınmacıların ve bilim, kültür, sanat gibi alanlarda yetkin olanların "istisnai olarak vatandaşlığa alınmaları" zaten mümkündür.¹¹⁵

Sığınmacılara Türk vatandaşlığı verilmesine ilişkin tartışmalarda "çifte vatandaşlık" konusu önemlidir. Devletler, temel olarak "çifte vatandaşlık" yoluyla yurt dışında yaşayan vatandaşlarının ülkeden kopmalarını engellemeye çalışmaktadır.¹¹⁶ Bu süreçte Şam yönetiminin farklı bir tavır izlemesi muhtemeldir. Türk vatandaşı olmak isteyen sığınmacıların, Suriye vatandaşlığını bırakmasının gerekip gerekmediği, ileriki dönemde Şam yönetiminin, Türk vatandaşı olan sığınmacıların Suriye vatandaşlığını tek taraflı olarak iptal edip etmeyeceği gibi belirsizlikler bulunmaktadır. Dolayısıyla "çifte vatandaşlık" durumu, sığınmacıların Türk vatandaşlığına geçiş başvurularında etkili olacaktır.

Bununla birlikte sığınmacıların Türk vatandaşlığına alınması konusu, önümüzdeki seçimlerde oy kullanma hakkı elde edecek olmaları nedeniyle siyasetin gündemine yerleşmiştir. Sığınmacıların, kendilerini Türkiye'ye kabul ederek vatandaşlık veren iktidar partisine yönelmeleri kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla önümüzdeki dönemde sığınmacılar, iktidar-muhalefet partileri arasındaki polemiklerde sıkça yer alacaklardır. Muhafız kesimlerin, çeşitli boyutlarda sığınmacıları hedef almaları¹¹⁷ sonucu, ötekileştirici ve toplumsal kırılmaları artırıcı gelişmeler yaşanabilecektir.¹¹⁸

114 Yerel aktörlerin, sığınmacılar konusunda sağlayabileceği katkılar için bkz: İçimizdeki Suriye, Gaziantep ortak akıl raporu-2. (2015). Gaziantep Ticaret Odası, 19. Web: <http://gto.org.tr/upload/serbest/İcimizdeki-Suriye-Ortak-Akil-Raporu--2-113627.pdf> (Erişim Tarihi: 11 Haziran 2016).

115 İstisnai olarak vatandaşlığa alınma, (2008). Web: http://www.nvi.gov.tr/Hizmetler/Vatandaslik,-Yetkili_Makam_Karari_Ile_Turk_Vatandasligin_Kazanilmasi.html?pageindex=1 (Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2016).

116 Göğür, E. (1995). Çifte vatandaşlık. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44(1-4), 151.

117 CHP; "2019'da üç seçim (yerel, genel ve Cumhurbaşkanlığı) gerçekleşeceğini, Türkiye'de 5 yıl kaldıktan sonra vatandaşlığa alınacak 'Suriyeli seçmenler' üzerinden oy hesabı yapıldığını" iddia etmiştir. Toprak, E. (2016). CHP Haftalık Değerlendirme Raporu, 4-7, Web: <http://www.erdogan-toprak.com.tr/yazar/HAFTALIK-DEGERLENDIRME-RAPORU-09-MART-2016/897/> (Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2016).

118 Karakaş, B. (2015). Doç.Dr.Erdoğan: Suriyelilere vatandaşlık verilmesini konuşmamız gerekecek. Web: <http://www.diken.com.tr/doc-dr-erdogan-kimse-istemiyor-ama-suriyelilere-vatandas->

H. Güvenlik/Asayiş Önlemlerinin Artırılması

Kamplarda ve kamp dışında kalan sığınmacılar, yasa dışı yollardan gelen yabancılar, sınırdan illegal geçen YTS'ler, DEAŞ (İŞİD) ve PYD/YPG mensupları, Türkiye'ye yönelik güvenlik tehdidi oluşturan/oluşturabilecek vasatları teşkil etmektedir. Olağanüstü bir dönemden geçen Türkiye, sığınmacı kaynaklı asayiş ve terör olayları ile karşılaşmış, DEAŞ (İŞİD), KONGRA-GEL(PKK)/KCK ve PYD/YPG'li teröristlerin canlı bomba saldırılarına maruz kalmıştır. Bu durum, önümüzdeki süreçte daha sıkı kontrol altında tutulması gereken yabancı radikal grupların mevcudiyetini göstermektedir.

Türkiye'deki sığınmacıların yaklaşık yarısı 19 yaş ve altındadır. Bu genç grup, Suriye'deki çatışmaları yaşamaları ve/veya bu krizin sonuçlarıyla yüzleşmeye başlamaları nedeniyle çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Suriyeli kadınlar/kız çocukları, cinsel istismara, fuhuş ve insan ticaretine konu olmakta, para karşılığında Türk erkekleri ile evlenmektedirler. Suriyeli gençlerin, gerek eğitim gerekse çalışma hayatındaki hayal kırıklıkları, örgütsel ve diğer suçlara bulaşma olasılığını arttırabilecektir. Bu noktada sığınmacı gençler ve ailelerinin toplumsal uyumunu sağlayacak entegre projelerin hayata geçirilmesi önemlidir.

Yunanistan'a illegal şekilde geçen sığınmacı/göçmenlerin, AB ile varılan uzlaşma sebebiyle Türkiye'ye kabul edilmeleri yeni sorunlara yol açabilecektir. AB yolundan geri çevrilmenin hayal kırıklığı içindeki sığınmacı/göçmenlerin, önümüzdeki dönemde tepkilerini terör ve asayiş boyutlarıyla Türkiye'de göstermeleri ihtimal dahilindedir. Bu nedenle söz konusu şahısların temas ve faaliyetlerine odaklanmakta yarar görülmektedir.

Türkiye'de MOBESE (Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu) uygulaması, asayiş ve terör olaylarının çözümüne önemli katkı sağlamaktadır. Suçla mücadelede etkili olan MOBESE konusunda örnek alınabilecek ülkelerden biri ÇHC'dir.¹¹⁹ Artan terör tehdidi bağlamında ÇHC'de güvenlik ve asayişine temine yönelik uygulamalar ve mevzuat güçlendirilmiş, yüksek teknolojiye gece görüş cihazları, yüz tanıma teknolojisine sahip kameraları kapsayan "görüntü kontrol uygulamaları" (SKYNET) faaliyete geçirilmiştir.¹²⁰ Buna benzer şekilde Türkiye'de sığınmacıların kontrol altında tutulması ve caydırıcı bir etken olması açısından, sığınmacıların yoğun şekilde yaşadığı bölgelerde/mahallelerde "görüntü kontrol uygulamalarının" artırılmasında yarar görülmektedir.

Türkiye'ye gelen sığınmacılar, Suriye'deki baskıcı yönetimden kaçarak daha özgür bir ortama kavuşmuşlardır. Hareket serbestisine sahip sığınmacıları, küçük şehirlerde kontrol etme imkânı daha fazla iken İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirlerde

lik-verilmesini-konusmamız-gerekecek/ (Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2016).

119 Karakehya, H. (2009). Gözetim ve suçla mücadele: gözetimin tarihsel gelişimi ile yakın dönemde gerçekleştirilen hukuki düzenleme ve uygulamalar bağlamında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(2), 344-346.

120 Beijing police have covered every corner of the city with video surveillance system, (2015). Web: <http://en.people.cn/n/2015/1005/c90000-8958235.html>; Custer, C. (2015). Skynet achieved: Beijing is 100% covered by surveillance cameras, and nobody noticed. Web: <https://www.techinasia.com/skynet-achieved-beijing-100-covered-surveillance-cameras-noticed> (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2016).

ise durum çok farklıdır. Bu nedenle büyükşehirlerde sığınmacı kaynaklı sorunlar üzerinde daha fazla durulması faydalı olacaktır.

Türkiye, yasa dışı göç/insan kaçakçılığı ile mücadeleyi, kendi imkânları ve AB ile işbirliği içinde yürütmektedir. Bu doğrultuda kara/deniz sınırlarımızda yapılan kontrollerin artırılarak devam etmesi gereklidir. Son dönemde Türkiye’de insan kaçakçılığına ve organizatörlerine karşı yürütülen faaliyetlerden olumlu sonuçlar alınmaktadır. Yasa dışı göçlerin Türkiye’nin güvenliğine olası etkilerini asgari düzeye indirmeye yönelik çalışmalarda AB, NATO gibi aktörler ile işbirliğinin sürdürülmesi önem arz etmektedir.¹²¹

Sonuç

Türkiye’ye yönelik sığınmacı/göç hareketleri, ulusal güvenliğe tehdit oluşturma potansiyeli nedeniyle önemlidir. Bu nedenle Türkiye’deki yaklaşık 2.8 milyon Suriyeli sığınmacının durumu ve sorunları, çok boyutlu olarak ele alınmalıdır. Sığınmacılara yönelik orta ve uzun vadeli projeler kapsamında sosyal, ekonomik, eğitim, sağlık, konut gibi alanlarda rasyonel ve entegre çalışmalar yürütülmesi, güvenlik alanında yaşanabilecek riskleri ve tehditleri de azaltabilecektir. Öte yandan, Suriye’deki krizin devam etmesi halinde ise Türkiye’nin kısmen edilgen durumda kaldığı bir süreç devam etmiş olacaktır.

İnsan odaklı bir yaklaşım sergileyerek sığınmacıları kabul eden Türkiye, ulusal güvenlik kaygılarını geri plana atmamalıdır. Özellikle sığınmacılara Türk vatandaşlığı verileceğinin açıklanmasıyla yaşanan tartışmalar ve ortaya konulan tepkiler, toplumsal hassasiyeti göstermesi sebebiyle dikkate alınmalıdır.

Önümüzdeki dönemde Türkiye’de yapılacak seçimler öncesinde, sığınmacıların Türk vatandaşlığına alınması kuvvetle muhtemeldir. Bu süreçte Türkiye’deki sığınmacılar veya Suriye kaynaklı terör olayları yaşanması halinde, toplumun çoğunluğu tarafından sığınmacılar hedef olarak seçilebilecektir. Özellikle Arap kökenli sığınmacıların yerel/ genel seçimlerden başarıyla çıkmaları ve siyasi temsilde yerel dengeleri değiştirmeleri durumunda ötekileştirici yaklaşımların güçlenme ihtimali mevcuttur.

Öte yandan, Türk vatandaşlığına alınacak sığınmacılar, orta ve uzun vadede Türkiye açısından bir fırsat olarak görülmelidir. Türkiye’de eğitim alan sığınmacıların, Suriye’ye geri dönerek ülkelerinin geleceğini belirlemede söz sahibi olmaları, Türk Dış Politikası açısından önemli bir fırsat yaratabilecektir. Ancak sığınmacıların kitlesel olarak Türk vatandaşlığına alınmasına, Şam yönetimi tarafından gösterilecek tepkiler de dikkate alınmalıdır.

Son dönemde Türk siyaseti, karar alma sürecinde çok etkindir. Sığınmacılara yönelik orta ve uzun vadeli projeler hazırlanmasında, siyasi kanadın yaklaşımı belirleyici olmaktadır. Öte yandan, Türk bürokrasisinin sığınmacılara karşı temkinli duruşu ise karar alıcıların tavrı sayesinde aşılabilecektir. Bu süreçte, sığınmacılara yönelik sembolik adımlar atmak yerine kalıcı çözümler üretilmelidir.

121 2015 Türkiye göç raporu, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 35, Nisan 2016, ss.64-67. Web: http://www.goc.gov.tr/icerik6/2015-turkiye-goc-raporu-yayinlandi_363_377_10057_icerik (Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2016).

Sığınmacı kaynaklı tehditler bağlamında güvenlik/istihbarat kurumlarının imkân ve kabiliyetlerinin artırılması, sığınmacı meselesinin ayrı bir konu başlığı altında takip edilmesi ve yeni üniteler/birimler kurularak kurumsal yapıların güçlendirilmesi gereklidir. Bu kurumlar, sığınmacıların terör örgütleriyle irtibatları, YTS'lerin Suriye'ye geçişleri ve faaliyetleri, yasa dışı göç ile mücadele gibi konuların üzerinde durmalıdır. Ayrıca AB tarafından Türkiye'ye iade edilen yabancıların güvenlik kontrolleri, teknik imkânlar da kullanılarak yapılmalı ve büyükşehirlerde yaşayan sığınmacıların temas ve faaliyetlerini kontrole yönelik uygulamalara ağırlık verilmelidir.

Türkiye'nin sınırlarında artan güvenlik tehdidinin asgari düzeye indirilmesi ve nüfus hareketlerinin kontrol edilmesi açısından "Sınır Muhafaza Teşkilatı" projesi hayata geçirilmelidir. Bu çalışmalar, Suriye ve Irak sınır hattında herhangi bir güvenlik zafiyetine yol açmadan en kısa sürede tamamlanmalıdır. Bunlara ilave olarak yerel unsurlar ile ilgili bakanlıklar arasında koordinasyonu sağlayacak bir "Göç Bakanlığı" kurulmalıdır.

Sığınmacıların yardımlara bağımlılıktan kurtulmaları, çocuk işçiliğın azaltılması, okula devamlılığın sağlanması, Suriyeli öğretmenlerin yetiştirilmesi ve maaşlarının verilmesi gibi konularda uluslararası kuruluşlar ve STK'ların proje bazlı destekleri sürmelidir. Bu alanda yerli/yabancı STK'ların yelpazesi genişletilmeli ve sayıları artırılmalıdır. Uluslararası STK'ların faaliyetlerinin engellendiğine dair eleştiriler dikkate alınmalı, öte yandan yardım çalışmaları, bağlantıları, Türkiye'nin güvenliğini etkileyebilecek faaliyetleri olup olmadığı gibi hususlar incelenmelidir.

Sığınmacıların Türkiye'de Suriye sınırına yakın bölgelerde kalmaları hususu çok boyutlu olarak ele alınmalıdır. Türk vatandaşlığına alınacak sığınmacıların, ülke geneline dağıtılması gibi bir politika izlenmesi durumunda, toplumsal ve bölgesel hassasiyetler dikkate alınmalıdır. Ancak buradaki temel yaklaşım, sığınmacıların Suriye'ye "gönüllü geri dönüşleri"nin sağlanması olmalıdır. Bu hedefe ulaşmak için sığınmacıların sınır hattına yakın şehirlerde ikamet etmelerinde yarar görülmektedir.

Bununla birlikte sığınmacıların "gönüllü geri dönüşleri"nde, Suriye'de kalıcı siyasi çözümün sağlanması belirleyici olacaktır. Türkiye, Suriye'de yürütülen siyasi süreçte etkin olması durumunda, ulusal çıkarlarına uygun ve sığınmacıların geleceğini planlayan bir politika yapım sürecine katılabilecektir. Sığınmacıların Suriye'ye geri dönüşleri için asgari şartların oluşması halinde özellikle BM gibi aktörlerin maddi desteği ile bu hedef bir ölçüde gerçekleştirilebilecektir.

Sığınmacıların ülkelerine geri dönüşleri ve bu süreçte yaşanan sorunlar hakkında İran ve Pakistan'da yıllardır kalan Afgan mültecilere ilişkin saha araştırmaları yapılmasında yarar görülmektedir. Ayrıca sığınmacılar/göçmenler konusunda ABD, Almanya, RF, Ürdün gibi ülkelerdeki uygulamalar ve mevzuat yakından takip edilmelidir. Akademik çalışmalarla Türkiye ile diğer ülkelerin sığınmacı/göçmen politikaları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmalı, bu devletlerin tecrübelerinden istifade cihetine gidilmelidir.

Sığınmacı kaynaklı sorunların artışıyla birlikte "güvenlikçi" yaklaşımlar ön plana çıkabilecektir. Dolayısıyla sığınmacılar konusunda toplumun hassasiyetleri, ye-

rel aktörler ve paydaşların görüşleri dikkate dikkate alınarak politika üretilmelidir. Bu süreçte özellikle sosyo-ekonomik alanda belediye, STK, ticaret odası gibi yerel aktörlerin inisiyatif almaları sağlanmalıdır.

Türkiye'nin sığınmacı politikasının uluslararası topluma daha iyi anlatılması için kamu diplomasisi faaliyetlerine yoğunlaşılmalı ve hedef kitlelere doğru mesajlar verilmelidir. Bu kapsamda sığınmacı/göçmenlerin AB'nin güvenliğine etkileri gündemde tutulmalıdır. İç siyasette yaşanan tartışmaların, AB ülkeleri ve kurumlarına olumsuz şekilde yansımalarının önüne geçilmelidir. Ayrıca Türkiye'deki sığınmacıların AB ülkeleri ve ABD dışındaki ülkelere de gönderilmesi konusunda BMMYK'ye baskı yapılmalı, Körfez Ülkeleri'nin de sığınmacı kabul etmesi konusu gündeme getirilmelidir.

Öte yandan, Suriye'nin kuzeyinde PYD/YPG öncülüğünde özerk bir yapı kurulma ihtimali, Irak, Suriye ve Türkiye'de KONGRA-GEL(PKK)/KCK'ya müzahir çevrelerin etkinliğinin artmasını kolaylaştıracaktır. Bu durum gerek güvenlik gerekse dış politika boyutuyla Türkiye'nin aleyhinde sonuçlar doğurabilecektir. Netice olarak Türkiye, Suriye meselesinde çok boyutlu bir diplomasi yürüterek kendisini yalnızlaştıracak askeri ve diplomatik hamlelerden kaçınmalı, Suriye'ye yönelik askeri faaliyetlerinden kısa sürede sonuç almalı ve yürütülecek kara propaganda çalışmalarına karşı hazırlıklı olmalıdır. Bu süreçte Türkiye, ulusal çıkarlarını zedelemeyen ve muhataplarına muhtaç olduğu algısı yaratmadan ABD ve RF ile ilişkilerini sağlıklı bir zemine oturtmalı ve uluslararası işbirliğini geliştirmelidir.

Kaynakça

- ABADAN-UNAT N. (2012). *Bitmeyen göç: konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 32.
- ABD, Meksika sınırına "sanal çit" kuruyor, (2010). Web: <http://www.cnnturk.com/2010/dunya/03/20/abd.meksika.sinirina.sanal.cit.kuruyor/> 568654.0/.
- ACER, Y., KAYA, İ. ve GÜMÜŞ, M. (2010). *Küresel ve bölgesel perspektiften Türkiye'nin iltica stratejisi*. Ankara: USAK Yayınları.
- ACER, Y., KAYA, İ. ve GÜMÜŞ, M. (2011). Türkiye için yeni bir iltica stratejisi üzerine gözlemler. Çelebi, Ö., Özçürümez, S. ve Türkay, Ş. (Editörler). *İltica, uluslararası göç ve vatansızlık: kuram, gözlem ve politika*. Ankara: BMMYK, 73.
- ADAMSON, F.B. (2010). Crossing borders, international migration and national security. Farrel, T. (Ed.). *Security studies, critical concepts in international relations*. London and New York: Routledge, 223-224.
- AKÇADAĞ, E. (2012). *Yasadışı göç ve Türkiye*. İstanbul: Bilgesam Yayınları, 10-52.
- Akçakale'deki 600 Suriyeli sığınmacı sınır dışı edildi, (2013). Web: <http://t24.com.tr/haber/turkiyedeki-600-suriyeli-multeci-sinir-disi-edildi,226631>.
- Avrupa Konseyi Yönergesi (Geçici koruma yönergesi) md.2 (d). Web: http://www.goc.gov.tr/icerik3/avrupa-birliğinde-gecici-koruma_409_558_1096.
- AYDIN, M. (2004). Uluslararası ilişkilerin 'gerçekçi' teorisi: kökeni, kapsamı, kritiği. *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), 33-48.
- BAYLIS, J. (2008). Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı. *Uluslararası İlişkiler*. 5(18), 73.

- Beijing police have covered every corner of the city with video surveillance system, (2015). Web: <http://en.people.cn/n/2015/1005/c90000-8958235.html>.
- Biden'dan Türkiye'ye Meksika sınırı modeli, (2016). Web: İnternet: <http://www.gazeteyeniyuzyl.com/haber/global/bidendan-turkiyeye-meksika-siniri-modeli-11469>.
- BİRDİŞLİ, F. (2014). *Teori ve pratikte uluslararası güvenlik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 134-139.
- BMMYK Türkiye Temsilciliği, (1997). *Dünya mültecilerinin durumu 1997-1998, bir insanlık sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 48.
- BMMYK Türkiye Temsilciliği, (1998). *Sığınma ve mülteci konularındaki uluslararası belgeler ve hukuki metinler*. Ankara: BMMYK Türkiye Temsilciliği, 68,78.
- BUZAN, B. (2008). Askeri güvenliğin değişen gündemi. *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18), 107-108.
- BUZAN, B., WAEVER, O. and de WILDE, J. (2008). *Security: a new framework for analysis*. London: Lynne Rienner Publishers, 23-26.
- CASTLES, S. and MILLER, M.J. (2008) *Göçler çağı, modern dünyada uluslararası göç hareketleri*. (Çev. Bal, B.U. ve Akbulut, İ.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 30-31.
- CEYHAN, A. and TSOUKALA, A. (2002). The securitization of migration in Western societies: ambivalent discourses and policies. *Alternatives: Global, Local, Political*, 27, 24.
- CUSTER, C. (2015). Skynet achieved: Beijing is 100% covered by surveillance cameras, and nobody noticed. Web: <https://www.techinasia.com/skynet-achieved-beijing-100-covered-surveillance-cameras-noticed>.
- ÇAĞAPTAY, S. (2014). *The impact of Syria's refugees southern Turkey*, The Washington Institute for Near East Policy, 4-7. Web: https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PolicyFocus130_Cagaptay_Revised3s.pdf.
- ÇATIR, G. (2002). Zorunlu göç tecrübesinin devlet politikalarındaki yansımaları: Bulgaristan'dan Türkiye'ye kitlesel göçün analizi. İhlamur-Öner, S.G. ve Öner, N.A.Ş. (Editörler). *Küreselleşme çağında göç, kavramlar, tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 222.
- ÇELEBİ, Ö. (2011). Kuramların sessizliği: liberalizm, realizm ve iltica rejiminin kuruluşu. Çelebi, Ö., Özçürümez, S. ve Türkay, Ş. (Editörler). *İltica, uluslararası göç ve vatansızlık: kuram, gözlem ve politika*. Ankara: BMMYK, 13.
- ÇELİKEL, A. ve ÖZTEKİN-GELGEL, G. (2014). *Yabancılar hukuku*. İstanbul: Beta Basım-Yayım, 23.
- ÇİÇEKLİ, B. (2009). *Uluslararası hukukta mülteciler ve sığınmacılar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 20.
- ÇİÇEKLİ, B. (2014). *Yabancılar ve mülteci hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 221.
- ÇORABATIR, M. ve HASSA, F. (2013). *Sivil toplum örgütlerinin Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için yaptıkları çalışmalar ile ilgili rapor*. Ankara: İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi-İGAM, 14. Web <http://www.igamder.org/wp-content/uploads/2012/06/Suriye-STK-Raporu.pdf>.
- DEDEOĞLU, B. (2003). *Uluslararası güvenlik ve strateji*. İstanbul: Derin Yayınları, 51-55.
- ERDOĞAN, M. (2015). *Türkiye'deki Suriyeliler: toplumsal kabul ve uyum araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Yayınları, 4.

- ERDOĞAN: Suriyeli kardeşlerimize Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma imkânı vereceğiz, (2016). Web: <http://t24.com.tr/haber/erdogan-suriye-konusunda-6-yil-once-neredeyssek-bugun-de-ayni-yerdeyiz,348276>.
- EŞ, S. (2015). Suriye sınırına dev proje: elektronik duvar. Web: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/328805/Suriye_sinirina_dev_proje__Elektronik_duvar.html.
- ERGÜVEN, N.S. ve TURANLI, B. (2013). Uluslararası mülteci hukuku ve Türkiye. *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62(4), 1021.
- Executive Committee of the High Commissioner's programme, protracted refugee situations, (10/06/2004), EC/54/SC/CRP.14. Web: <http://www.unhcr.org/40ed5b384.html>.
- Geçici Koruma Yönetmeliği. Web: <http://www.goc.gov.tr/files/files/20141022-15-1.pdf>.
- Genelge 2010/15. Web: www.ab.gov.tr/files/ceb/circular_15.doc.
- GOODWIN-GILL, G.S. and McADAM, J. (2007). *The refugee in international law*. New York: Oxford University Press, 15.
- Göç istatistikleri, geçici koruma, (2016). Web: http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713.
- GÖĞER, E. (1995). Çifte vatandaşlık. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44(1-4), 151.
- GÜLLÜPINAR, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 57-58.
- HADDAD, E. (2008). *The refugee in international society, between sovereigns*. New York: Cambridge University Press, 2008, 2-3.
- HARDT, M. and NEGRI, A. (2011). *Çokluk: imparatorluk çağında savaş ve demokrasi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 26-31-42.
- HELTON, A.C. and JACOBS, E. (2010). What is forced migration?. Farrel, T. (Ed.), *Security studies, critical concepts in international relations*. London and New York: Routledge, 254.
- İÇDUYGU, A., ERDER, S. ve GENÇKAYA, Ö.F. (2014). *Türkiye'nin uluslararası göç politikaları 1923-2023: ulus-devlet oluşumunda ulus-ötesi dönüşümlere*. İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi Proje Raporları, 26.
- İçimizdeki Suriye, Gaziantep ortak akıl raporu-2, (2015). Gaziantep Ticaret Odası, 19. Web: <http://gto.org.tr/upload/serbest/Icimizdeki-Suriye-Ortak-Akil-Raporu--2-113627.pdf>.
- İçişleri bakanı Ala: profesyonel sınır güvenliği teşkilatı kuruyoruz, (2015). Web: <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/12/19/icisleri-bakani-ala-profesyonel-sinir-guvenligi-teskilati-kuruyoruz>.
- 2015 Türkiye göç raporu, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 35, Nisan 2016, ss.64-67. Web: http://www.goc.gov.tr/icerik6/2015-turkiye-goc-raporu-yayinlandi_363_377_10057_icerik.
- İstisnai olarak vatandaşlığa alınma, (2008). http://www.nvi.gov.tr/Hizmetler/Vatandaslik,Yetkili_Makam_Karari_Ile_Turk_Vatandasligin_Kazanilmasi.html?pageindex=1.
- KARABULUT, B. (2011). *Güvenlik, küreselleşme sürecinde güvenliği yeniden düşünmek*. Ankara: Barış Kitabevi, 184-185.
- KARAKAŞ, B. (2015). Doç.Dr.Erdoğan: Suriyelilere vatandaşlık verilmesini konuşmamız gerekecek. Web: <http://www.diken.com.tr/doc-dr-erdogan-kimse-istemiyor-ama-suriyelilere-vatandaslik-verilmesini-konusmamiz-gerekecek/>.

- KARAKEHYA, H. (2009). Gözetim ve suçla mücadele: gözetimin tarihsel gelişimi ile yakın dönemde gerçekleştirilen hukuki düzenleme ve uygulamalar bağlamında bir değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(2), 344-346.
- KARRENBROCK, G. (2006). Göç ve iltica. *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler (8-11/12/2015)*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 166.
- KAYA, A. (2005). Göç: güvenlik ve korkunun iktidarı. *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler (8-11/12/2005)*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 24-25.
- KAYA, A. (2007). Securitization of migration in the West and integration of migrants. *Istanbul Kültür University Conference on Migration, Turkey and the EU, 2*. Web: http://www.fes.de/aktuell/focus_europa/5/Docs/FES_Tuerkei_Beitrag_Ayhan_Kaya.pdf.
- Kayıp bir nesil olmalarını önlemek: Türkiye, geleceğimi hayal etmeye çalıştığımda hiçbir şey göremiyorum, Türkiye'deki Suriyeli mülteci çocukların eğitime erişiminin önündeki engeller, (2015). *Human Rights Watch*, 3-16. Web: https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/turkey1115tu_web.pdf.
- KILIÇ, T. (2006). Bir insan hakkı olarak iltica. *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler (8-11/12/2015)*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 177.
- KIZILKOYUN, F. (2016). Sultanahmet bombacısı Türkiye'ye girmek için bu yalanı söylemiş: IŞİD'den kaçtım. Web: <http://www.hurriyet.com.tr/sultanahmet-bombacisi-turkiyeye-girmek-icin-bu-yalani-soylemis-isidden-kactim-40040199>
- KİRİŞÇİ, K., FERRIS, E., DİNÇER, O.B., FEDERICI, V., KARACA, S. ve ÖZMENEK-ÇARMIKLI, E. (2013). *Suriyeli mülteciler krizi ve Türkiye, sonu gelmeyen misafirlik*, Ankara: USAK ve Brookings Enstitüsü.
- KİRİŞÇİ, K. (1988). Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin değerlendirilmesi. *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 111-116.
- KÖKTAŞ, A. (2011). "Sınır güvenlik birimi" kurma çalışmaları. Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü, 21-24.
- KÖŞER-AKÇAPAR, Ş. (2002). Uluslararası göç alanında güvenlik algılamaları ve göçün insani boyutu. İhlamur-Öner, S.G. ve Öner, N.A.Ş. (Editörler). *Küreselleşme çağında göç, kavramlar, tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 567.
- KRASNER, S.D. (2001). Abiding sovereignty. *International Political Science Review*. 22(3), 231.
- KÜMBETOĞLU, B. (2002). Göç çalışmalarında nasıl sorusu. İhlamur-Öner, S.G. ve Öner, N.A.Ş. (Editörler). *Küreselleşme çağında göç, kavramlar, tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 82.
- LAI, D. (2016). The US-China power transition: stage II, Web: <http://thediplomat.com/2016/07/the-us-china-power-transition-stage-ii/>.
- LEE, E.S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- LEONARD, S. (2007). The 'securitization' of asylum and migration in the European Union: beyond the Copenhagen school's framework. *SGIR Sixth Pan-European International Relations Conference*, 3.
- MASSEY, D.S., ARANGO, J., HUGO, G., KOUAOUCCI, A., PELLEGRINO, A. and TAYLOR, J.E. (2014). Uluslararası göç kuramlarının bir değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 1(1), 24-28.

- MILNER, J. and LOESCHER, G. (2011). *Responding to protracted refugee situations, lessons from a decade of discussion*. Oxford: University of Oxford Refugee Studies Centre, 1-3.
- MORAWSKA, E. (2007). International migration: its various mechanisms and different theories that try to explain it. Web: http://dSPACE.mah.se/bitstream/handle/2043/5224/WB1%2007%20inlaga_1.pdf?sequence=1.
- NEOCLEOUS, M. (2014). *Güvenliğin eleştirisi* (Çev. Ok, T.). Ankara: NotaBene Yayınları, 11-112.
- OKUR, M.A. (2016). İç çatışmadan yeryüzü yangınına. Web: <http://www.karar.com/gorusler/ic-catismadan-yeryuzu-yaniginina-174454>.
- OKUR, M.A. (2016). Fırat kalkanı: stratejik savunma için ileri harekât. Web: <http://www.turkyurduhaber.org/kose-yazisi/166/firat-kalkani-stratejik-savunma-icin-ileri-harekt.html>.
- ORGANSKI, A.F.K. and KUGLER, J. (1989). The power transition: a retrospective and prospective evaluation. Web: <https://www.acsu.buffalo.edu/~fczagare/PSC%20346/Kugler%20and%20Organski.pdf>.
- Origins and destinations of the world's migrants, from 1990-2015, (2016). Web: <http://www.pewglobal.org/2016/05/17/global-migrant-stocks/>.
- ÖZALP, G. (2016). Brüksel'de PYD kongresi, *Hürriyet*, Web: <http://www.hurriyet.com.tr/brukselde-pyd-kongresi-40230876>.
- ÖBERG, S. (1996). Spatial and economic factors in future south-north migration. W.Lutz (Ed.). *The future population of the world: what can we assume today?*. London: Earthscan, 336-357.
- ÖZALP, O.N. (2014). Uluslararası ilişkilerde başarısız devletler sorunsalı ve bu sorunsalın uluslararası hukuka etkileri. *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72(1), 349-351.
- ÖZKAN, I. (2013), *Göç, iltica ve sığınma hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 119.
- PAZARCI, H. (2012). *Uluslararası hukuk*. Ankara: Turhan Kitabevi, 214-215.
- PEKER, B. ve SANCAR, M. (1986). *Mülteciler ve iltica hakkı, yaşamın kıyısındakilere hoşgeldin diyebilmek*. Ankara: İnsan Hakları Derneği, 6-7.
- PERRUCHOUD, R. (2009). *Göç terimleri sözlüğü*. (Çev. Ed. Çiçekli, B.). Cenevre: Uluslararası Göç Örgütü, 22.
- PRICE, M.E. (2009). *Rethinking asylum: history, purpose and limits*. New York: Cambridge University Press, 4.
- SALOMONI, F. (2002). Göç verenden göç alan ülkeye geçiş: Akdeniz modeli ve İtalya örneği. Ihlamur-Öner, S.G. ve Öner, N.A.Ş. (Editörler). *Küreselleşme çağında göç, kavramlar, tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 419-432-433.
- SARAÇLI, M. (2011). *Uluslararası hukukta yerinden edilmiş kişiler*. Ankara: Adalet Yayınevi, 7.
- SARIKAYA, M. (2016, Temmuz 14). Göç Bakanlığı, *Habertürk*.
- SERT, D. Ş. (2002). Uluslararası göz yazınında bütünlüyci bir kurama doğru. Ihlamur-Öner, S.G.ve Öner, N.A.Ş. (Editörler). *Küreselleşme çağında göç, kavramlar, tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 33-34.
- Sınır güvenliği kanun tasarısı Başbakanlık'ta bekliyor, (2016). Web: <http://www.trthaber.com/haber/gundem/sinir-guvenligi-kanun-tasarisi-basbakanlikta-bekliyor-233090.html>.

- Suriye sınırındaki ‘seyyar duvar’ların ilk etabı tamamlandı, (2015). Web: <http://www.hurriyet.com.tr/suriye-sinirindaki-seyyar-duvarlarin-ilk-etabi-tamamlandi-30319011>.
- Suriyelilere “yabancı kimlik numarası” verilmesine ilişkin duyuru, (2015). http://www.goc.gov.tr/icerik6/suriyelilere-%E2%80%9Cyabanci-kimlik-numarasi%E2%80%9D-verilmesine-iliskin-duyuru_350_360_8912_icerik.
- Suriyelilere vatandaşlık tartışması, (2016). Web: <http://www.dw.com/tr/suriyelilere-vatanda%C5%9Fl%C4%B1k-tart%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1/a-19374953>.
- TAMÇELİK, S. ve AYVAZ, G.M. (2016). Suriyeli mülteciler sorununun Türkiye’ye yansması. Çomak, H., Sancaktar, C. ve Demir S. (Editörler). *Uluslararası politikada Suriye krizi*. İstanbul: Beta Basım A.Ş., 637-660.
- TAŞÇI, İ. (2015). 10 soruda: Türkiye’nin sınır güvenliği sağlanabilir mi? Web: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150723_turkiye_sinir_guvenligi_10_soru.
- TOPRAK, E. (2016). CHP Haftalık Değerlendirme Raporu, 4-7, Web: <http://www.erdogantoprak.com.tr/yazar/HAFTALIK-DEGERLENDIRME-RAPORU-09-MART-2016/897/>.
- Türkiye “dünya insani zirvesi”ne hazırlanıyor, (2016). Web: <http://aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-dunya-insani-zirvesine-hazirlaniyor-/567550>.
- Türkiye’deki Suriyeli çocuklar, (2016). Web: http://unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/T%C3%BCrkiyedeki%20Suriyeli%20C3%87ocuklar_Bilgi%20Notu%20Nisan%202016_1.pdf.
- Unfinished US-Mexico border wall is a costly logistical nightmare in Texas, (2016). Web: <https://www.theguardian.com/us-news/2016/jan/01/unfinished-us-mexico-border-wall-texas-secure-fence-act>.
- WAEVER, O. (2004). Peace and security: two concepts and their relationship. Guzzini, S. and Jung, D. (Eds.). *Contemporary security analysis and Copenhagen peace research*. London and New York: Routledge, 56-57.
- WAEVER, O. (2008). Toplumsal güvenliğin değişen gündemi. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 160.
- Yabancılar Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri Genelgesi. http://mevzuat.meb.gov.tr/html/yabyonegiogr_1/yabyonegiogr_1.html.
- YEŞİLTAS, M. (2015). *İç savaşa komşu olmak Türkiye’nin Suriye Sınır güvenliği siyaseti*. Ankara: Seta, 136, 7-37.
- YILMAZ-ELMAS, F. (2001). Avrupa’da yükselen duvarlar göçmenlerin üzerine yıkılır mı?. *Analist*, 5-7.
- YPG arması krizi: Türkiye ABD’yi “ikiyüzlülük”le suçladı, (2016). Web: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160527_abd_ypg_toner.

YABANCI SERMAYE GİRİŞLERİNİN YURTIÇİ TASARRUFLAR ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Betül BALABAN*

Öz

İç kaynakları kalkınmaları için gerekli yatırımları finanse etmede yetersiz kalan gelişmekte olan ülkeler, kalkınmanın finansmanı için dış kaynak kullanımına başvurmaktadır. Bu kapsamda gerçekleşen yabancı sermaye girişlerinin, ülke ekonomileri üzerinde çeşitli etkileri olmaktadır. Bu çalışmada yabancı sermayenin Türkiye'deki yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla 2002:1-2015:4 dönemine ait veriler için ARDL Sınır Testi Yaklaşımı kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre yabancı sermaye akımları yurtiçi tasarrufları olumsuz yönde etkilemektedir. Yatırımlara kaynaklık eden yurtiçi tasarrufların dış kaynak girişine bağlı olarak zamanla azalması, büyümeyi sağlayan kaynak kompozisyonunun dış tasarruflar lehine değiştiğini göstermektedir. Ortaya çıkan bu durum da ekonominin kırılganlığını artırmakta, ekonomiyi dış şoklar karşısında bir ölçüde savunmasız kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yurtiçi Tasarruf, Yabancı Sermaye, Finansal Serbestleşme.

THE EFFECTS OF FOREIGN CAPITAL INFLOWS ON DOMESTIC SAVINGS: A CASE OF TURKEY

Abstract

Developing countries do not have enough resources to finance investments necessary to develop, and tend to use external resources to finance their development. Foreign capital inflows associated with this have various effects on economies. In this study, for 2002:1-2015:4 data, ARDL Bounds Testing Approach is used to determine the effect of foreign capital inflows to domestic saving in Turkey. According to the findings, foreign capital flows have negative effects on domestic savings. That domestic saving decreases due to foreign inflows shows source composition that provides growth changes in favor of external resources. This situation increases fragility of the economy and makes the economy vulnerable to external shocks to some extent.

Keywords: Domestic Saving, Foreign Capital, Financial Liberalization.

* Araş. Gör, Gazi Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, balaban23@gmail.com

Giriş

Sermaye oluşumu için yurtiçi tasarrufları yetersiz kalan gelişmekte olan ülkeler, kalkınma yolunda ciddi bir sermaye kısıtı ile karşı karşıyadırlar. 1980'ler ve sonrasında uygulamaya konulan finansal serbestleşme politikalarıyla birlikte gelişmekte olan ülkelerde yatırımların finansmanında yabancı kaynak kullanımında ciddi artışlar gözlenmiştir. Bu kapsamda Türkiye'ye giren yabancı kaynak miktarı da 1990'larda artış göstermiş ancak bu artışlar 2000 yılı sonrasında çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Artış gösteren sermaye girişleri daha çok yüksek getiri peşinde olan spekülâtif nitelikli kısa vadeli sermaye akımları şeklinde olmuştur.

2000 yılı sonrasında Türkiye ekonomisinde gözlenen bir başka durum ise yurtiçi tasarrufların GSYH'ye oranındaki düşüşlerdir. 1998 yılında %23 seviyesinde olan yurtiçi tasarruf oranı 2010 yılında %13 seviyesini görmüştür. 2015 yılı itibariyle ise yurtiçi tasarruf oranı %15 seviyesindedir. Yaşanan bu düşüşün kaynağı özel tasarruflarda yaşanan düşüşler olmuştur.

Bu çalışmada, yabancı sermaye girişleri ile yurtiçi tasarruflar arasındaki ilişki incelenmektedir. İlk olarak Türkiye'de yabancı sermaye hareketlerinin gelişimi incelenmiş, sonrasında konuya ilişkin literatür taraması yapılmış ve son olarak da Türkiye açısından bu değişkenler arasındaki ilişki ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile analiz edilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yabancı sermaye, kaynağı açısından resmi yabancı sermaye ve özel yabancı sermaye şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Resmi sermaye akımları, ve yabancı ülkelere, uluslararası kredi kuruluşlarından veya piyasalardan sağlanan uluslararası resmi kredilerden oluşmaktadır (Seyidoğlu, 1994: 553).

Özel yabancı sermaye mali işlemler ve doğrudan yabancı yatırımlardan oluşmaktadır. Uluslararası mali işlemlerden biri olan portföy yatırımları, tasarruf sahiplerinin çeşitli riskler alarak uluslararası piyasalarda yaptığı yatırımlardır (İMKB, 1994). *Portföy dengesi teorisine* göre bireyler risk ve beklenen getiri oranına göre portföylerinde bulunduracakları tahvil ve hisse senetlerine karar vermektedirler. Beklenen getiri, sağlanacak olan faiz getirisi, kurdaki değişmelerden kaynaklı getiri ve ilgili menkul kıymetin piyasa değerindeki değişmelerden kaynaklı sermaye gelirlerinden oluşmaktadır. Risk açısından ise yatırımcılar, getiri düzeyi aynı olan menkul değerler arasından riski en düşük olanı tercih etmektedirler (Seyidoğlu, 1994: 486-487).

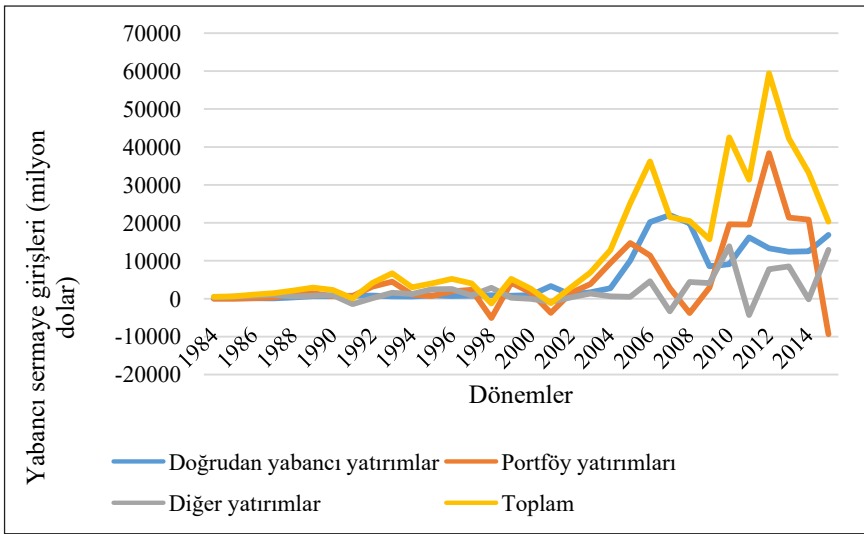
Doğrudan yabancı yatırımlar ise, yabancı bir ülkede yeni bir şirket kurmak, ulusal bir şirkette en az yüzde 10'luk bir pay sahibi olmak, ulusal bir şirketle birleşmek, ulusal bir şirketi satın almak veya özelleştirme yoluyla KİT'leri satın almak şeklinde gerçekleştirilen yatırımlardır (Gülmez, 2015).

2. TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE HAREKETLERİNİN GELİŞİMİ

1980'li yıllara kadar içe dönük bir sanayileşme politikası izleyen ülkemizde, 1980 sonrası liberalleşme politikaları uygulanmaya başlanmıştır (Berksoy ve Sal-

toğlu, 1998: 47). 1989 yılında ise 32 sayılı karar ile kambiyo rejimi serbest bırakılmış böylece Türkiye'ye yönelik yabancı sermaye girişlerinde ciddi artışlar yaşanmıştır.

Finansal serbestleşme uygulamalarının hayata geçirilmesiyle birlikte ülkeye giriş yapan sermayenin niteliğinde de bir değişim yaşanmıştır. Önceden daha çok resmi sermaye akımları şeklindeyken, finansal serbestleşmeyle özel sermaye akımları ağırlık kazanmıştır. Artış gösteren özel sermaye, uzun vadeli yatırımlardan çok yüksek getiri kovalayan kısa vadeli sermaye hareketleri şeklinde gerçekleşmiştir. Türkiye'de sermaye hareketlerinin gelişimi Grafik 1'de verilmiştir. Portföy yatırımlarının toplam yabancı sermaye yatırımları içindeki payının yüksek seyretmesi nedeniyle, toplam sermaye akımlarının seyri ile portföy akımlarının seyri büyük ölçüde paralellik arz etmektedir.

Grafik 1. Türkiye'de Yabancı Sermaye Akımlarının Gelişimi

Körfez Savaşı'ndan kaynaklanan belirsizlik nedeniyle 1991 yılında sermaye çıkışları yaşanmıştır. Bu durum hariç tutulduğunda, gerçekleşen sermaye girişleri sayesinde cari hesap ve sermaye hesabı toplamı 1990-1995 yılları arasında fazla vermiştir (Ucer, McDermott ve Agénor, 1997).

1991 yılı sonrasında kriz dönemleri haricinde Türkiye ekonomisine net sermaye girişleri yaşanmıştır. Sermaye giriş kanalları incelendiğinde, doğrudan yatırımların payının düşük kaldığı, sermaye girişlerinin büyük bir kısmını portföy akımlarının oluşturduğu görülmektedir. Sermaye girişlerinde gözlenen dalgalanma ise bunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Örnek, 2008). Ekonomiye dair beklentilere çok kısa sürede tepki veren portföy akımlarında 1998, 2001 ve 2008 kriz dönemlerinde gözlenen ani çıkışlar dikkat çekicidir. 2005 yılında yapısal reformlar dolayısıyla ekonomik büyümenin istikrarlı seyretmesinin de etkisiyle büyük miktarda portföy yatırımı girişi yaşanmıştır (TCMB, 2006: 23). 2008'de kriz etkisiyle tersine dönen portföy yatırımları 2009'da toparlanma eğilimine girmiş ve sonraki yıllarda da artış kaydederek 2014 yılında 20 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımlarda 2005 yılına kadar önemli bir başarı sağlanamamış, 2005 yılında ise özelleştirmelerin artmasından kaynaklı bir sıçrama gerçekleşmiştir. 2004 yılında 2.8 milyar dolar olan doğrudan yabancı yatırım girişi 2005 yılında 9.6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Örnek, 2008). 2007 yılında zirve yapan doğrudan yabancı yatırım girişi 22 milyar dolar düzeyine ulaşmış, ancak 2008 küresel krizi nedeniyle dünya genelinde doğrudan yabancı yatırım akımlarında yaşanan azalmadan Türkiye de etkilenmiş ve 2009 yılı sonrasında doğrudan yabancı yatırım girişleri dalgalı bir seyir izlemiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2013).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Yabancı kaynak girişlerinin yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisine dair literatürde tam bir görüş birliği mevcut değildir. Ancak ampirik çalışmalarının birçoğu yabancı kaynak girişleri ile yurtiçi tasarruflar arasında bir ikame ilişkisinin varlığına işaret etmektedir.

Yabancı sermaye ile yurtiçi tasarruflar arasında negatif ilişki olduğu görüşünün öncüsü Haavelmo (1963)'ün bir ülkeye ait tasarruf fonksiyonuna dair hipotezidir (Hosaain, 2014).

Chenery ve Strout (1966), yabancı sermaye ile yurtiçi tasarruflar arasında tamamlayıcılık ilişkisi olduğu görüşünü savunmuş ve buna dayanarak yabancı sermayenin yurtiçi yatırımı artırarak büyümeyi destekleyeceğini iddia etmişlerdir. Griffin (1970) ise yabancı sermayenin bir bölümünün yurtiçi tasarruflardaki düşüş ile dengeleneceğini ve dolayısıyla yabancı sermaye ile yurtiçi tasarruflar arasında ikame ilişkisinin varlığını savunmuştur. Griffin'e göre yabancı sermaye, kaynakların ve satın alma gücünün bir ulustan diğerine transferi anlamına gelmektedir. Weisskopf (1970) ise, yabancı sermayeyi giriş yaptığı ülkenin kaynak toplamına bir eklenti olarak değerlendirmekte ve bu nedenle yabancı sermayenin yerli harcamalarda artışa neden olduğunu savunmaktadır. Harcamaların ne kadarının tüketime ne kadarının yatırıma harcanacağı, gelecek ve bugün arasında optimizasyon yapan tüketim fonksiyonu tarafından belirlenmektedir. Weisskopf çalışmasında, az gelişmiş ülkelerde yurtiçi tasarruf oranlarının sermaye hareketleriyle ilişkili olduğu iddiasını sınamak için 44 az gelişmiş ülkeye ait verileri kullanarak regresyon analizi yapmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, yabancı sermaye girişleri az gelişmiş ülkelerde yurtiçi tasarruf oranlarını olumsuz etkilemektedir (Weisskopf, 1970).

Papanek (1972), yabancı kaynak girişleriyle yurtiçi tasarruflar arasında bir negatif ilişkinin varlığını kabul etmekle birlikte, aralarında bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını, bu iki değişkeni de etkileyen dışsal bir faktörün var olduğunu savunmuştur. 1973 yılında yaptığı çalışmada Papanek, yatay kesit regresyon analizi ile 1950'ler için 34 ülkede, 1960'lar için 51 ülkede yabancı kaynak girişleri ile yurtiçi tasarruflar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre destekler ve yurtiçi tasarruflar arasında negatif bir ilişki mevcut iken, yabancı özel yatırımlar ve diğer yabancı kaynak girişleri ile tasarruflar arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Çalışmalarında Harrod-Domar modelinin bir versiyonu üzerinden hareket eden Grinols ve Bhagwati (1976), bir simülasyon uygulayarak yabancı sermaye-tasarruf ilişkisini incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre yabancı sermaye ve tasarruf ara-

sında negatif bir ilişki mevcuttur. Ancak bu durum olumsuz olarak değerlendirilmemekte, yabancı sermayenin olumsuz etkisinin büyüyen bir ekonomi tarafından kısa bir sürede ortadan kaldırılabilceği savunulmaktadır.

Chen 1977 yılında yaptığı çalışmada yatay kesit veri kullanımına dair eleştiriler sunmuştur. Yatay kesit analizlerde büyüklük, dışa açıklık, faktör zenginliği, kurumsal altyapı ve gelişmişlik düzeyi gibi açılardan birbirinden farklı özellikler gösteren ülkeler birlikte değerlendirilmekte ve bu durum yanlış çıkarımlar yapılmasına sebebiyet vermektedir. Chen farklı türde sermaye hareketlerinin tasarruflar ile etkileşiminin farklı olabileceğini, bu nedenle yabancı sermayenin bileşenlerine ayrılarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. 7 Asya ülkesine ait zaman serileri kullanılarak yapılan analizin sonuçları, yabancı sermaye girişlerinin yurtiçi tasarruflar üzerinde negatif bir etkisi varsa bunun özel sermaye girişlerinden değil resmi sermaye girişlerinden kaynaklı olma ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Khan, Hasan ve Malik'in 1992 yılında yaptıkları çalışmada Pakistan için 1959-60 ve 1987-88 dönemlerine ait zaman serisi verileri ile tasarruf denklemi tahmini yapılmıştır. Sonuçlara göre yabancı sermaye ve tasarruf arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki mevcuttur. Khan ve diğerleri, sermaye girişlerinin büyük bir bölümü tüketim alanında kullanılmakta ve hem özel sektörde hem de kamu sektöründe tasarruf çabalarını caydırmaktadır.

Khan ve Rahim (1993), yabancı sermaye girişlerini doğrudan yabancı yatırımlar, hibeler ve krediler şeklinde bileşenlerine ayırarak her bir değişkenin ayrı ayrı yurtiçi tasarruflar ile ilişkisini incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre farklı yabancı kaynak türlerinin tasarruflar üzerindeki etkisi de farklıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve kredilerin yurtiçi tasarruflar üzerindeki negatif bir etkisi varken, hibe-lerin herhangi bir etkisi yoktur.

Gruben ve Mcleod 1998 yılında yaptıkları çalışmada 18 Asya ülkesine aid panel veri ile VAR analizi gerçekleştirmişlerdir. Analiz sonucunda portföy akımları ve doğrudan yabancı yatırımlar ile tasarruflar arasında pozitif yönlü bir ilişki elde edilmiş, diğer yabancı sermaye akımlarının etkisinin ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Uthoff ve Titelman (1998), 19 Latin Amerika ülkesinin 1976-1996 dönemine ait verilerini kullanarak dış tasarruf- iç tasarruf ilişkisini test etmişlerdir. Elde edilen bulgular bu ülkelerin birçoğu için dış tasarruflar ile iç tasarruflar arasında negatif yönlü bir ilişkiye işaret etmektedir.

Abdel ve Mohamed (2003), Mısır için 1970-1995 dönemine ait verileri kullanarak yabancı sermaye girişlerinin tasarruflar, yatırımlar ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre, yabancı sermaye girişlerinin, tasarruflar yatırımlar ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır. Bu sonuçlara dayanarak Abdel ve Mohamed, yabancı yatırımları cezbetmek suretiyle yurtiçi tasarrufları artırmanın mümkün olduğunu savunmuşlardır.

Örnek (2008), yabancı sermaye hareketlerini ayırıştırarak Türkiye'deki yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisini VAR tekniği ile analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına

göre doğrudan yabancı yatırımlar hem kısa hem uzun dönemde tasarrufları olumlu yönde etkilerken, kısa vadeli sermaye girişleri hem kısa hem uzun dönemde tasarrufları negatif etkilemektedir. Örnek, Türkiye’de yurtiçi tasarruf oranlarının düşük seyretmesini doğrudan yabancı yatırım girişlerinin düşük olmasına ve kısa vadeli sermaye girişlerinin yüksek olmasına bağlamaktadır.

Karahan ve İpek (2015), Türkiye’ye ait 1991-2013 dönemi verileriyle finansal sermaye girişlerinin yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisini ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, uzun dönemde finansal sermaye girişleri yurtiçi tasarrufları negatif yönde etkilerken yatırımları pozitif yönde etkilemektedir. Bu durum büyümenin finansmanında dışa bağımlılığın bir göstergesidir. Finansal sermaye spekülatif ve kısa vadeli olduğu için, artan miktarda finansal sermayeye bağımlılık ekonominin krizlere karşı kırılganlığında artış meydana getirmektedir (Karahan ve İpek, 2015).

4. UYGULAMA

Çalışmada tasarruf oranı, büyüme oranı, yabancı sermaye oranı, yatırım oranı, enflasyon oranı değişkenleri kullanılmıştır.

Tablo 1. Değişken tanımları

Değişken	Tanımı
T	Yurtiçi tasarrufların GSYH’ye oranı
B	Reel GSYH büyüme oranı
YS	Yabancı sermayenin GSYH’ye oranı
Y	Gayri safi sabit sermaye oluşumunun GSYH’ye oranı
E	Enflasyon oranı
KUKLA	Bağımlı değişken T’deki 2009’daki kırılmaya ait kukla

Yurtiçi tasarruf verisini elde etmek için GSYH’den yerleşik hanehalklarının tüketimi ve devletin nihai tüketim harcamaları çıkarılmıştır. Yabancı sermaye verisi, ödemeler bilançosu finans hesabındaki doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar kalemleri toplanarak elde edilmiş, ulaşılan değerler ortalama kur kullanılarak TL’ye çevrilmiştir. Yatırım değişkeni için gayri safi sabit sermaye oluşumu verisi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm veriler TCMB EVDS’den sağlanmıştır. Yapılacak olan karşılaştırmaların anlamlılığı açısından veriler GSYH’ye oranlanarak çalışmaya kullanılmıştır. Tüm değişkenler “Tramo Seats” prosedürü ile mevsimsellikten arındırılmıştır.

A. Model

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin tespiti için geleneksel olarak Engle-Granger (1987) eşbütünlük analizi ve Johansen (1988) eşbütünlük analizi

kullanılmaktadır. Ancak her iki analiz için de kullanılan değişkenlerin bütünleşme derecelerinin aynı olması gerekmektedir. Ancak Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL Sınır Testi Yaklaşımı'nda düzeyde durağan olan veya birinci dereceden bütünleşik olan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi incelenebilmektedir. Bu yaklaşımda değişkenlerin tamamının $I(0)$ olduğu ve tamamının $I(1)$ olduğu durumlar için ayrı ayrı kritik değerler kullanılmaktadır (Pesaran, Shin ve Smith, 2001). Çalışmamızda değişkenlerin bütünleşme dereceleri farklı olduğu için eşbütünleşme analizinde ARDL Sınır Testi Yaklaşımı kullanılmıştır.

B. Ampirik sonuçlar

Zaman serileri ile analize başlamadan önce serilerin zaman serisi özelliklerinin belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle durağanlık analizi yapılmıştır.

2007-2008 yıllarının analiz edilen döneme dahil olması sebebiyle, durağanlık analizinde yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews birim kök testi kullanılmıştır. Bu testin sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir:

Tablo 2. Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Kritik Değer (%5)	Kritik Değer (%10)
T	-3.8700	-5.34	-4.93	-4.58
B	-4.8374	-5.34	-4.93	-4.58
YS	-4.3245	-5.34	-4.93	-4.58
Y	-3.7860	-5.34	-4.93	-4.58
E	-6.2596*	-5.34	-4.93	-4.58
ΔT	-9.0910*	-5.34	-4.93	-4.58
ΔB	-6.2220*	-5.34	-4.93	-4.58
ΔYS	-7.7180*	-5.34	-4.93	-4.58
ΔY	-6.3140*	-5.34	-4.93	-4.58

Δ Birinci fark operatörüdür. * %1'de anlamlılığı temsil etmektedir.

Tablo 2'ye göre değişkenlerin durağanlığına ilişkin varılan kararlar şu şekildedir: T $I(1)$, B $I(1)$, YS $I(1)$, Y $I(1)$ ve E $I(0)$ 'dır.

Eşbütünleşme analizi için sınır testi yaklaşımında kullanılacak olan ARDL modeli için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla Tablo 3 oluşturulmuştur.

Tablo 3. ARDL modeli için uygun gecikme uzunluğu

Trendsiz				
P	AIC	SBC	$\chi^2_{\mathcal{F}}(1)$	$\chi^2_{\mathcal{F}}(4)$
1	2.0705	2.4871	3.3220	16.5031*
2	2.0392	2.6510	0.1292	8.0014
3	2.1596	2.9704	0.0053	10.2513*
4	2.2878	3.3014	4.3233*	18.7187
5	1.9782	3.1985	7.6030*	10.1095*
6	1.8911	3.3222	0.1314	30.7610*

$\chi^2_{\mathcal{F}}(1)$ ve $\chi^2_{\mathcal{F}}(4)$ değerleri otokorelasyon test istatistiğidir. * %1'de otokorelasyonun varlığını temsil etmektedir.

Uygun gecikme uzunluğu belirlenirken, otokorelasyonun bulunmaması ve seçim kriterlerinin aldığı değerlerin minimum olması esasına dayalı olarak seçim yapılmaktadır. Buna göre maksimum gecikme uzunluğu p, 2 olarak belirlenmiştir. Seçilen en uygun ARDL modeli Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. ARDL (2, 2, 0, 0, 0) modeli tahmin sonuçları

Değişken	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
T(-1)	0.9305	0.1258	0.0000
T(-2)	-0.3844	0.1192	0.0025
B	-0.0037	0.0317	0.9066
B(-1)	0.0594	0.0381	0.1268
B(-2)	-0.0782	0.0326	0.0213
YS	-0.0763	0.0254	0.0046
Y	0.3591	0.1015	0.0010
E	0.0725	0.0339	0.0384
Kukla	-0.3403	0.7370	0.6467
Sabit	0.2866	1.8041	0.8746

Parantez içindeki sayılar gecikme sayısını göstermektedir.

Modele dahil edilen kukla değişken, bağımlı değişken olan T'ye uygulanan ZA testinde tahmin edilen kırılma dönemi olan 2009 yılı birinci çeyreği dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Eşbütünleşmenin tespiti için yapılan sınır testinin sonuçları Tablo5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Sınır Testi sonuçları

Hesaplanan F-istatistiği: Kritik değerler

3.9969

Anlamlılık:	Alt sınır	Üst sınır
%10 düzeyi	2.45	3.52

Çalışmada kullanılan serilerin trend içermemesi nedeniyle modele trend dahil edilmemiş, sadece sabit terim eklenmiştir. Bu nedenle sınır testinde Pesaran ve diğerleri (2001)'de verilen alternatif 3 koşullu Hata Düzeltme Modeli'ne ait sınırlar kullanılmıştır.

Hesaplanan F-istatistiğinin üst sınırdan büyük olması, modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle tasarruf oranı, büyüme oranı, yabancı sermaye oranı, yatırım oranı ve enflasyon oranı arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Tespit edilen bu uzun dönemli ilişkinin yönü ve boyutlarına dair bilgi edinmek için ARDL uzun dönem katsayıları incelenmektedir.

Tablo 6. ARDL (2, 2, 0, 0, 0) modeli uzun dönem katsayıları (Bağımlı değişken T)

Değişken	Katsayı	T-istatistiği	P-değeri
B	-0.0496	-0.7127	0.4801
YS	-0.1681	-2.7076	0.0099
Y	0.7912	3.6226	0.0008
E	0.1599	2.4447	0.0190
Kukla	-0.7499	-0.4600	0.6480
Sabit	0.6315	0.1607	0.8731

Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre, uzun dönemde yabancı sermaye akımları tasarruf üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir.

Modele ait kısa dönem dinamiklerini içeren hata düzeltme modeli aşağıdaki gibidir:

Tablo 7. Hata düzeltme modeli sonuçları

Değişken	Katsayı	T-istatistiği	P-değeri
$\Delta T(-1)$	0.3844	3.2243	0.0025
ΔB	-0.0037	-0.1180	0.9066
$\Delta B(-1)$	0.0782	2.3967	0.0213
ΔYS	-0.0763	-3.0002	0.0046
ΔY	0.3591	3.5352	0.0010
ΔE	0.0725	2.1415	0.0384
$\Delta Kukla$	-0.3403	-0.4618	0.6467
$HTT(-1)$	-0.4538	-4.8018	0.0000

Δ Fark operatörüdür. Parantez içindeki sayılar gecikme sayısını göstermektedir. HTT hata düzeltme terimidir.

Tablo 7’de görüldüğü gibi hata düzeltme teriminin katsayısı negatif ve anlamlıdır. Bu durum, kısa dönemde meydana gelen dengeden sapmaların uzun dönemde onarıldığı anlamını taşımaktadır.

Sonuç

Türkiye’de 1980 sonrası uygulamaya konulan liberalleşme politikalarıyla birlikte ülkeye giren yabancı sermaye akımlarında artış meydana gelmiştir. 1989’da 32 sayılı kararla kambiyo denetimlerinin de kaldırılmasıyla bu artış ivme kaydetmiştir. Finansal serbestleşme uygulamalarıyla, ülkeye giriş yapan sermayenin niteliğinde de bir değişim yaşanmış, yabancı sermaye kompozisyonunda portföy akımlarının payında ciddi bir artış gözlenmiştir.

Sermaye hareketlerinde artışın ivme kazandığı 2000’li yıllarda yurtiçi tasarruf oranlarında hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Yabancı sermaye hareketlerinin yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisi konusu tartışmalı karakterini günümüze kadar sürdürmüştür. Bir kısım araştırmacılar yabancı sermaye girişleri ile yurtiçi tasarruflar arasında bir ikame ilişkisinin var olduğunu, ülkeye giriş yapan yabancı sermayenin yurtiçi tasarruflarda azalmaya sebep olacağını savunmuş, diğer bir kısım araştırmacılar da yabancı sermayenin yurtiçi tasarrufları destekleyeceğini yani bu değişkenler arasında tamamlayıcılık ilişkisinin savunmuştur.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisine yönelik yabancı sermaye girişlerinin yurtiçi tasarruf oranları üzerindeki etkisi ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, değişkenler arasında bir ikame ilişkisinin var olduğu görüşünü destekler niteliktedir. ARDL uzun dönem katsayıları incelendiğinde, yabancı sermaye değişkeninin katsayısının -0.16 olduğu görülmektedir. Bu ise uzun dönemde, yabancı sermaye girişleri ile yurtiçi tasarruf oranı arasında negatif bir ilişkinin mevcudiyeti anlamını taşımaktadır.

Böyle bir ilişkinin mevcudiyeti büyümeyi sağlayan kaynak kompozisyonunun yabancı kaynak lehine değiştiğini göstermektedir. Bu durum dış kaynaklı şokların ülke ekonomisine yansımaları kolaylaştırmakta ekonomiyi krizlere karşı kırılğan hale getirmektedir.

Kaynakça

- Abdel, M., Mohamed, W. (2003). The Impact of Foreign Capital Inflow on Savings, Investment and Economic Growth Rate in Egypt: An Econometric Analysis. *Scientific Journal of King Faisal University*, 4(1), 1424H.
- Baharumshah, A. Z., Thanoon, M. A. (2000). Foreign Capitals, Savings and Economic Growth: A Dynamic Panel Study on the East Asian Countries. *Mimeographed, Department of Economics, Universiti Putra Malaysia, nd.*
- Berksoy, T., Saltoğlu, T. (1998). Türkiye Ekonomisinde Yabancı Sermaye Hareketleri. İstanbul:İTO Yayınları No: 1998-58, 47.
- Chen, E. K. (1977). Domestic Saving and Capital Inflow in Some Asian Countries: A Time-Series Study. *Asian Survey*, 679-687.
- Ekonomi Bakanlığı. (2013). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2012 yılı raporu.
- Grinols, E., Bhagwati, J. (1976). Foreign Capital, Savings and Dependence. *The Review of Economics and Statistics*, 416-424.
- Gruben, W. C., McLeod, D. (1998). Capital Flows, Savings, and Growth in the 1990s. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 38(3), 287-301.
- Gülmez, A. (2015). Türkiye’de dış finansman kaynakları ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Hossain, D. (2014). Differential Impacts of Foreign Capital and Remittance Inflows on Domestic Savings in Developing Countries: A Dynamic Heterogeneous Panel Analysis. *Economic Record*, 90(1), 102-126.
- İMKB. (1994). Uluslararası Sermaye Hareketlerinde Portföy Yatırımları ve Türkiye. İstanbul, Araştırma Yayın No: 3, 18.
- Karahan, Ö. İpek, E. (2015). Türkiye’ye Yönelik Finansal Sermaye Akımlarının Tasarruf ve Yatırım Üzerine Etkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 181-205.
- Khan, A. H., Hasan, L., Malik, A., Knerr, B. (1992). Dependency Ratio, Foreign Capital Inflows and the Rate of Savings in Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 31(4), 843-856.
- Khan, N. Z., Rahim, E., & Mahmood, Z. (1993). Foreign Aid, Domestic Savings and Economic Growth (Pakistan: 1960 to 1988). *The Pakistan Development Review*, 32(4), 1157-1167.
- Örnek, İ. (2008). Yabancı Sermaye Akımlarının Yurtiçi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(02), 199-207.
- Papanek, G. F. (1972). The Effect of Aid and Other Resource Transfers on Savings and Growth in Less Developed Countries. *The Economic Journal*, 82(327), 934-950.
- Papanek, G. F. (1973). Aid, Foreign Private Investment, Savings, and Growth in Less Developed Countries. *The Journal of Political Economy*, 120-130.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.

- Reinhart, C. M., Talvi, E. (1998). Capital Flows and Saving in Latin America and Asia: a Reinterpretation. *Journal of Development Economics*, 57(1), 45-66.
- Seyidoğlu, H. (1994). *Uluslararası iktisat* (Onuncu Baskı). İstanbul: Güzem Yayınları, 486-487, 553.
- TCMB. (2006). Ödemeler Dengesi Raporu 2006-I.
- Uthoff, A., Titelman, D. (1998). The Relationship Between Foreign and National Savings Under Financial Liberalisation. *Development Centre Studies Capital Flows and Investment Performance Lessons from Latin America: Lessons from Latin America*, 23.

KÖTÜLÜĞÜN KURGUSUNDA: DÂSİTÂN-I AHMED HARÂMÎ MESNEVÎSİ*

Erdem SARIKAYA**

Öz

Mesnevî nazım şekli Doğu edebiyatının manzum romanı olarak tanımlanabilir. Yapısı itibariyle uzun ve iç içe geçmiş konuların rahatlıkla anlatılabildiği mesnevîler, masallara benzeyen bir atmosfere sahiptirler. XIII. yüzyıldan sonra Anadolu sahası Türk edebiyatında bu nazım şekliyle eserler kaleme alınmaya başlanır. Konuları itibariyle çeşitli gruplar altında sınıflandırabileceğimiz bu eserlerin sayısında XIV. yüzyıldan itibaren dikkate değer bir artış meydana gelir. Bu mesnevîlerin bir kısmı halk tipi olarak nitelendirilir ve destan başlığını taşır. Hikâye ve romanlarda olduğu gibi bu eserlerde de anlatının şekillenmesinde rol oynayan bir kişi kadrosu vardır. Bu kişiler anlatı boyunca tip olarak nitelendirebileceğimiz özellikleriyle değişimlere uğramadan yükledikleri fonksiyonları yerine getirirler, çoğu kez çatışma ve gerilim unsuru olarak karşımıza çıkarlar. Bu çalışmada, XIV. yüzyıl verimlerinden Ahmed Harâmî Destanı, kötü bir kahramanın maceraları etrafında kaleme alınması dolayısıyla kötülüğün kurgusu bakımından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Edebiyatı, Mesnevî, Ahmed Harâmî, XIV. Yüzyıl, Kötülük.

IN THE FICTION OF EVIL: MASNAVÎ OF DÂSİTÂN-I AHMED HARÂMÎ

Abstract

The masnavi verse form in the Eastern literature can be defined as ‘novel in verse.’ The masnavis, by structure, through which lengthy and complex subjects can easily be conveyed have a tale-like atmosphere. After the 13th century, works were produced in this form in the Anatolian Turkish literature. The number of such works that can be categorized into various groups by subject started to increase considerably in the 14th century. Some of those masnavis were classified as popular literature and had epic titles. As in stories and novels, there are a group of characters playing an important role in shaping the narration of the plot. These characters with their typological features serve their functions throughout the story without changing dramatically and appear as an element of conflict and tension. This study describes Ahmed Harami Epic of the 14th century, centering around the adventures of an evil character and examines the story in terms of the fiction of the evil.

* Bu çalışma, Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından 5-6 Mayıs 2014 tarihinde İstanbul’da düzenlenen Edebiyat Buluşma V: Edebiyatımızda Kötülük ve Kötüler Sempozyumu’nda sunulan “Kötülüğün Kurgusu Bağlamında Dâstân-ı Ahmed Harâmî Mesnevîsi” başlıklı bildiriye dayanmaktadır. Bildiri metni basılmamıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi, FEF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, dr.erdemsarikaya@gmail.com.

Keywords: *Old Turkish Literature, Masnavi, Ahmed Harâmî, 14th century, Evil.*

Giriş

Sosyal dinamiklerden aldığı malzemeyi kendi estetik değerleriyle dönüştürerek sunan eski Türk edebiyatı, sanatkâr ve toplum ilişkisinin bir sonucu olarak önemli sayıda insan tipi içerir. Bu şahıslar, daha çok romantizm akımının etkisinde yazılmış romanlardaki gibi tamamen iyi ya da kötü olarak kurgu içerisine yerleştirilirler. Böylece bir fikrin savunulması, olumlu ya da olumsuz bir davranışın örneklen-dirilmesi açısından fonksiyonel bir özellik taşırlar. Divan ve mesnevî metinlerinde karşımıza çıkan âşık, sevgili, memdûh, rind, zâhid, hâce, müddeî, sûfi, tâcir, kâtip, nakkaş, mutrib, mugannî, mimar, acûze, cengâver, sâkî ve rakîb gibi tipler edebî eserlerin anlatı dünyasını şekillendiren roller üstlendikleri gibi varlıklarıyla şairlerin olduğu kadar toplumun da eğilimlerini yansıtırlar.

Edebiyatımızda kötü şahısların ilk dönem mesnevîlerinden itibaren anlatı içerisine yerleştirildikleri görülmektedir. Eski Türk edebiyatı geleneğinin son ürünlerine kadar konunun işlenişi sırasında çeşitli özellikleri ve fonksiyonlarıyla karşımıza çıkan bu şahısların dikkat çeken özellikleri arasında fitne peyda edip, düzen bozmaları; kıskanç ve zalim olup, âşıkların kavuşmasını engellemeleri sayılabilir. Mesnevî-i Şerîf'in birinci cildinde anlatılan Hilekâr Vezir hikâyesinin ana kahramanı olan vezir (Süleyman Nahîfî, 2013: 52-63), Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf u Zelihâ mesnevîsinde Hz. Yakup'un kızı (Şeyyâd Hamza, 2008: 85-86) ve Hoca Mes'ûd'un Süheyl ü Nev-bahâr'ındaki Sa'lûk bu açıdan değerlendirilebilir. (Mesûd b. Ahmed, 2012) Bununla beraber XVI. yüzyıl verimlerinden Leylâ ile Mecnûn mesnevîsinde olduğu gibi iki âşığın kavuşmasını engelleyen anne-baba ya da dedikodu çıkartan şehir halkı da bu grup içerisinde değerlendirilebilir. (Fuzûlî, 2015)

Eski Türk edebiyatı geleneğinin ilk verimlerini gördüğümüz XV. Yüzyılın başlarına kadar olan dönemde kötü bir şahıs etrafında kurgulanmış ilk eserlerin de varlığını görüyoruz. Âmil Çelebioğlu'nun tespitlerine göre XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar kötü bir tip etrafında kurgulanmış ilk eserler, Hikâye-i Delletü'l-Muhtel, Kadı ve Uğru ile Ahmed Harâmî destanlarıdır. (Çelebioğlu, 1999: 78, 85) Bu çalışmamızda, XVI. yüzyılda istinsah edilmiş, ancak dil özellikleri bakımından XIV. yüzyıl verimlerinden kabul edebileceğimiz müellifi belli olmayan halk tipi mesnevîler arasında yer alan ve ülkemizin Gümüşhane-Bayburt (Sakaoğlu, 2002: 363-366) ile Erzurum (Seyidoğlu, 1975: 377-378) yörelerinde çeşitli varyantlarının masal olarak da anlatıldığı Ahmed Harâmî Destanı'nı kötülüğün kurgusu bağlamında incelemeye çalışacağız.¹

1. Eserin Olay Örgüsü

Eserin ana kahramanı Ahmed Harâmî olarak bilinen zengin ve ünlü bir hayduttur. Zamanla kimse onun bulunduğu yerden geçmez olur. Bunun üzerine arkadaş-

1 Dâsitân-ı Ahmed Harâmî mesnevîsi iki kez günümüz harfleriyle yayımlanmıştır. Bunlardan ilki Ahmet Talat Onay (1946) tarafından yapılmıştır. İkinci neşir ise Halis Akaydın (bty.)'a aittir. Değerlendirmelerimiz sırasında mesnevînin Halis Akaydın neşirini esas almakla beraber gerekli hâllerde Ahmet Talat Onay neşrine de müracaat ettik. Eserden örnek olarak aldığımız beyitlerde imlâ özelliklerini aynen muhafaza etmeye çalıştık.

larıyla beraber Bağdat hükümdarının hazinelerini çalmaya karar verirler. Bağdat şehrine giderek gerekli araştırmaları yaptıktan sonra bir gece sultanın sarayına gizlice girerler. Sultanın kızı Gülendâm dışarıdan gelen sesleri duyup pencereden baktığında haydutların hazineye doğru gittiklerini görür ve hemen kılıcını alarak peşlerine düşer. Ahmed Harâmî, hazine odasının önüne geldiğinde sihirle kilitli kapıyı açar. İstediklerini aldıktan sonra hazine odasından çıkarlarken haydutlar tek tek Gülendâm tarafından öldürülürler. Canını kurtaran Ahmed Harâmî intikam yemini ederek uzaklaşır. Doğruca hazinesini sakladığı yere gelir ve orada bir iki gün kalarak plân yapar. On tane at satın alarak mallarını bunlara yükler ve bezirgân kıyafetinde Kırım'a gider. Hizmeti için yardımcılar aldıktan sonra Bağdat'a gelir. Şehrin kâhyasının vasıtasıyla hükümdarın huzuruna çıkar. İltifatlarla armağanlarını sunarak, sultana yanında kalmak istediğini söyler. Armağanlar sultanın hoşuna gider. Böylelikle onu devlet adamı yaparak yanından hiç ayırmaz. Cömertliğine karşılık kızını onunla evlendirmek ister. Ahmed Harâmî, sultanın bu teklifine olumlu yanıt verir. Gülendâm ise önce kocası olacak tüccarı görmek ister. Gece boyunca, sözü edilen tüccarın elinden kaçırdığı haydut olduğundan şüphelenir. Sabah, sultan ve tüccar sarayının önüne geldiğinde ise Ahmed Harâmî'yi tanır. Önce onunla evlenmek istemez, ama sonunda razı olur. Düğün gecesi, birlikte büyümüş oldukları sır arkadaşımı kendisi yerine zıfak odasına girmeye razı eder. Cariyenin Gülendâm'a çok benzemesinden dolayı Ahmed Harâmî'nin farkına varmadığı bu durum bir yıl sürer.

Günlerden bir gün Ahmed Harâmî, sultandan Kırım'daki mallarını toparlayabilmek için izin ister. Gülendâm'la birlikte yola çıkıp, İsfahan şehrine gelirler. Eşyalarını ve kölelerini burada bırakarak Gürcistan'a yönelirler. İssız bir dereye konakladıkları sırada Ahmed Harâmî, Gülendâm'ı yakalayarak çarımha gerer. Odun toplamak için dağa gittiği sırada yolunu kaybetmiş bir kervan onların konakladıkları yere gelir. Topluluğun önderi olan Hoca Rüstem, Gülendâm'ı çarımhtan indirip yanına alır ve böylece kervan vadiden ayrılır. Odun alıp gelen Ahmed Harâmî ise Gülendâm'ın kervanla birlikte gittiğini görerek peşlerine düşer. Hoca Rüstem, kendilerine yetişerek Gülendâm'ı soran Ahmed Harâmî'yi kandırarak farklı bir tarafa yönlendirir. Ahmed Harâmî, bir süre sonra kandırıldığını anlayıp yeniden kervanı takip etmek isterse de, üç kısma ayrılan bir yolun yanlış olanını seçerek kaybolur.

Kervan, Şiraz şehrine vardığında Hoca Rüstem Gülendâm'ı azat eder. Gülendâm, Şiraz sultanının sarayının kapısını çalar. Hizmetçiler onu sultanın annesinin yanına götürürler. Kızın başına gelenleri dinleyen anne, oğlu Külefrüh'u çağırarak, Gülendâm'dan ve hikâyesinden bahseder. Külefrüh, Gülendâm'ın güzelliğini görünce ona âşık olur. Konuşmalar sayesinde var olan bazı çekinceler ortadan kalkar. Büyük bir düğün kurulur. Gülendâm, Külefrüh Şah'tan kendisi için pek çok sofası ve divanhanesi bulunan bir köşk yaptırmasını, bu köşkün eli mızraklı kölelerin bulunduğu kırk basamaklı bir merdivenin ve dış kapısında iki aslanın daima bekçilik ettiği iki büyük holünün olmasını diler. Böylelikle Ahmed Harâmî'nin kendilerine zarar veremeyeceğini söyler. Köşk kısa sürede inşa edilir.

Ahmed Harâmî pek çok memlekette Gülendâm'ı arar. Sonunda yolu Şiraz'a düşer. Şehrin girişinde gördüğü bahçenin sahibinden Külefrüh Şah ve Gülendâm'ın

hikâyesini öğrenir. Dağa giderek avcılardan kendisi için iki geyik yakalamalarını ister. Geyikleri alınca şehre döner ve geceye kadar bekler. Daha sonra geyikleri alarak Külefrûh Şâh ve Gülendâm'ın yaşadığı köşke gelir. Büyüsünü okuyarak içeriye girer. Aslanların bulunduğu hole geldiğinde geyikleri aslanların önüne atar. Kölelerin beklediği merdivenlere ulaştığında bir miktar toprağa büyü okuyarak askerlerin suratına doğru üfler. Böylece kırk bekçi uyuyakalır. Onları öldürerek köşke çıkar. O sırada Külefrûh Şâh ve Gülendâm uyumaktadırlar. Gülendâm, korkulu bir rüya görüp çılgık atarak uyanır. Külefrûh da eşinin çılgılığıyla kalker. Önce onun rüyasını dinler, ardından eşini teskin eder. Tekrar uyuduklarında Harâmî, elinde kılıcıyla odalarına girer. Gülendâm'ın elini tutarak uyandırır ve onu ayağa kaldırır. Merdivenlere kadar kendisi önde Ahmed Harâmî arkada yürürler. Merdivenin başına geldiklerinde Gülendâm önce Tanrı'ya tevekkülle dua eder. Daha sonra ani bir hareketle arkasındaki haydudu ayağıyla iterek merdivenden düşürür. Derhal koşarak Külefrûh Şah'ı uyandırır. Külefrûh Şah, köşk ahalisini çağırır. Hep birlikte merdivenlerin sonunda, öldürdüğü kölelerin yanında cansız bir şekilde yatmakta olan Ahmed Harâmî'yi görürler.

2. Kötü Bir Tıp Olarak Ahmed Harâmî ve Özellikleri

A. Kuvvetli Bir Yiğit

Ahmed Harâmî'nin eserde vurgulanan ilk özelliği kuvvetli bir yiğit olmasıdır. Onun ünü memleketlere yayılmıştır. Kılıç salladığında kükreyen aslanlar gibi saldırıp, bin kişiyle aynı anda dövüşebilir. İki geyiği koltuk altlarına alıp taşıyabilir. Narasıyla pek çok kişi can verebilir. Yanındaki dokuz yoldaşı da bahadırılık açısından Ahmed Harâmî'ye benzerler. Ahmed Harâmî ve arkadaşlarının fizikî tasvirleri mübalağalıdır.

Kılıç salsa bin ere depineydi
Kağan aslan gibi kim çapınaydı

Dimişler adına Ahmed Harâmî
Çavı tolmuş idi iller temâmî

Tokuz kişi anun yoldaşlarıydı
Dün ü gündüz bile haldaşlarıydı

İgen gürbüzler idi ol erenler
Oları kan kaşanurdı görenler (Akaydın, bty: 38)

B. Hazineye Sahip Olması ve Gizlenmesi

Ahmed Harâmî ve çetesi kimsenin kendilerini bulamayacakları yüksek bir yerde saklanmaktadır. Eserde burası kale olarak tanımlanır. Terk edilmiş, kimsenin uğramadığı, yüksek bir kaleyi kendilerine yurt edinmiş olan bu haydutlar pek çok kafileyi basmış, hesaba sığmayacak kadar kumaş, altın ve gümüş ele geçirmiştir. Gece gündüz demeden avlanmalarıyla ünleri Anadolu'dan Şam'a kadar yayılmıştır.

Talanlarını bitirmelerinin ardından gizlendikleri sarp kaleye giderler. Kalelerin talanlardan korunmak, insanların can ve mal güvenliğini sağlamak amacıyla yüksek ve korunaklı yerlerde inşa edilmesi eserdeki hayali belirginleştirir.

Turak idüpdiler bir sarp arayı
Oları kimse varmaya arayı

Ol aradan yolu kesmişler idi
İy niçe kâfile basmışları idi

Delim mâl yığladılar anda olar
Hisâbı yok kumaş u sîm ü zerler

Gice gündüz şikâr iderler idi
Girü ol kal'aya girürler idi (Akaydın, bty: 38)

C. Âlim

Ahmed Harâmî, sihir ve yıldız ilminden anlamakta olup, yaptığı sihirle gökteki ayı yeryüzüne indirebilecek derecede yeteneklidir. Tıp ilminde bilgi sahibidir. Felsefe, dinî ilimler ve simyadaki bilgisiyle devrin meşhur âlimi Şehâbeddîn Sühreverdî'ye hizmet edebilir.

Bilürdi sihr ilminden be-gâyet
Nücûm ilimde de kadirdi gayet

Ger efsûn okıyup bir gez üreydi
Olok dem ayı gökden indüreydi

Ali Bû-sîne iliminden bilürdi
Şehâbüddîn'e ol hizmet kılurdu (Akaydın, bty: 38)

XII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir İslâm filozofu olan Şehâbeddîn Sühreverdî'nin ismen anılması Ahmed Harâmî'nin eserdeki çiziliş özelliklerine gerçekçilik kazandırmaktadır. Şehâbeddîn Sühreverdî, İslâmî felsefe tarihinde İshrâkî ekolünün kurucusu olarak, hakikate kalple, ışıkla, manevî bir sezgi yardımıyla ulaşılabileceğini savunur. Ona göre ışık (nur), hakikatin cevheridir. Biz eşyayı ışık sayesinde tanırız. Işık (nur) ile elde edilen bilgi ise ilahî, diğer bir ifadeyle manevî bilgidir. Bu açıdan madde ile ilgili olan bilgi, manevî bilgiyi edinmede bir merhalelerdir. Sühreverdî'nin bu bakış açısı onun ışık ve karanlık tezadında yoğunlaşmasına yol açar. Beden, ona göre karanlık, ruh ise aydınlıktır. Bedenin oruç ve uykusuzluk ile yorulması ışığı sembolize eden ruhun kuvvetlenmesini, böylelikle kişinin manevî bilgiye sahip olmasını sağlar. (Şehâbeddîn Sühreverdî, 2010) Ahmed Harâmî'nin bilgi açısından Şehâbeddîn Sühreverdî'ye hizmet edebilecek olması sadece onun zihinsel yeteneklerine gönderme yapmaz. Metinde geçen "hizmet etmek" ifadesi,

birinin işini görme veya birine yarayan bir işi yapma, çalışmanın yanı sıra mecazen birinin amaçlarının gerçekleşmesini sağlamak anlamı da taşır. (Komisyon, 2005: 896) Bu açıdan Harâmî'nin bazı küçük motiflerde kendisini gösteren sezgi gücüyle gerçekleri anlama çabası aydınlanır.

D. Temkinli Olma, Strateji Geliştirme ve Plân Yapma

Ahmed Harâmî'nin diğer bir özelliği karşılaştığı kötü durumlarda temkinli bir şekilde strateji geliştirme ve plân kurabilme becerisidir. Bu aslında eserin kurgusuna yön veren Ahmed Harâmî'nin iki temel özelliğinden bir tanesidir. Örneğin, arkadaşlarıyla birlikte sultanın hazinesini çalmak üzere Bağdat şehrine geldiklerinde önce hazineye kendilerini ulaştıracak en güvenli yolu bulabilmek için gündüz saklanıp, gece halkın hareketlerini izlerler. Ancak karar verdikleri yolun eminliğine kanaat getirdiklerinde harekete geçerler.

Düni güne katup bular çü gitdi
Biş on günde bular Bağdâd'a yitdi

Bir oda tuttılar şehrün ucında
İgen âzâde vü gavgâ yok anda

Gündizin özlerin gizlerler idi
Dün olsa yolların gözlerler idi

Hazîne kandalığın bildi bunlar
Kolay yol nerdeyise buldı bunlar

Oturdı ol gice bunlar tanışdı
Kaçan kim dünin iki bahşı geçdi

Yirinden durdı ol Ahmed Harâmî
Bile yârenleri düpdüz temâmı

Cebe cevşen silâhı geydi anlar
Kazâ yolına koyup baş u cânlar

Hazîneden yana azm itdiler çün
Keminden çıkup inüp gitdiler dün (Akaydın, bty: 40-43)

Ahmed Harâmî, hazineyi yağmaladıktan sonra arkadaşlarına bir süre dinlenmelerini, hazineye girişlerinin fark edilerek etraflarının sarılmış olabileceğini, bu nedenle dışarıya nasıl çıkacaklarını kararlaştırmaları gerektiğini, içinde bir sıkıntı olduğunu söyler. Eserde, Ahmed Harâmî'nin gözünün seğirdiğini belirtmesiyle halk inançlarına da telmihte bulunulur.

Hazîneye bular kim girdilerdi
Kumaş altun u akçe aldıldardı

Güher, inci, akî, lâî Bedehşân
Kızıl altun cevâhir, dürr ü mercân

Hezerân levn levn taşlar
Hisâbsız dahı altun u gümüşler

Gereğince bulardan aldıldardı
Gerü gitmeğe niyet kıldıldardı

Söze geldi didi Ahmed Harâmî
Kılun bir dem i yoldaşlar arâmı

Durun bir tanışuk var eyleyelüm
İşimüzün sonını söyleyelüm

Ne var Tanrı bir ise iş ikidür
Ölüm didükleri sanma ikidür

Mebâda izümüz tuyılmış ola
Yolumuz dörd yana kaplanmış ola

Ol uçdan menzile iremeyevüz
Öğümüz usumuz diremeyevüz

Nişânım deprenür dekin değüldür
Bugün tamarlarım sâkin değüldür (Akaydın, bty: 46-48)

Ahmed Harâmî, temkinli bir şekilde bütün arkadaşlarını teker teker gözcülük için kapının dışına yollar. Ancak Gülendâm kapının yanında dikilmiş hâlde, içeriden çıkan haydutların başlarını keserek öldürür. Harâmî, bu sırada arkadaşlarının kendisini dışarıda beklediğini düşünmektedir. Kapıdan dışarıya kafasını uzattığında Gülendâm onun da başını kesmek için hamlede bulursa da başarılı olamaz.

Hemân Ahmed Harâmî kaldı anda
Kalanı gark olup yaturdı kanda

Bu kez ol dahı kapuya yöridi
Kalan yoldaşların taşra sanurdi

Kapunun ikisin fil-hâl çıkdı
İrişdi taş kapudan taşra bakdı

Başun gösterdi yine çekmiş oldu
Gülendâm ivmek ile anı çaldı

Depesinün saçını derisiyle
Kılıç yire bıraktı sile sile

Yine kaldırdı kılıcını çaldı
Çalamadı yügürdi taşra geldi (Akaydın, bty: 50)

Ahmed Harâmî, Gülendâm'ın elinden kurtulduktan sonra bir süre arkadaşlarıyla beraber saklandıkları gizli yerde durur ve intikamını almak için plân yapar. Eserin olay örgüsünü özetlerken değindiğimiz üzere onun Kırım'a arkasından da Bağdat'a gelmesi ve hükümdarın sarayında görev alması hep yaptığı plânın bir parçasıdır. Doğal olarak hükümdar Ahmed Harâmî'nin içindeki fitneden haberdar değildir.

Ahmed Harâmî'nin Gülendâm ile yaptığı evlilik ise onu öldürebilmek için bir diğer plânını uygulayabilmesine yardımcı olur. Harâmî'nin hükümdarı güzel sözlerle ve yeminlerle aldatarak Gülendâm ile yola çıkmayı başarması yine daha önceden kurgulanmış bir plânın parçasıdır. Böylelikle Bağdat'tan ayrılma fırsatını yakalayan Harâmî, ıssız, kimsenin uğramadığı bir yerde Gülendâm'ı çarmıha gerer. Onu yakabilmek için odun toplamaya gider.

Yanından dört demür kazuk çıkardı
Şehinşehin kızın çarmıha gerdi

Dokudı dört kazuk dört yana muhkem
Zehî cevr ü cefâdur zehi sitem

Gülendâm'ı elinden, ayağından
Sarar muhkem çeker bağlu bağından

Didi sana dahı gör niderem ben
Hele dağa odma giderem ben

Budur kasdum seni oda yakam ben
Irakdan hoş temâşâna bakam ben

Bir ata bindi birisini yitdi
Varup dağdan odun almağa gitdi (Akaydın, bty: 86-88)

E. Sihir ve Büyü

Eserin girişinde Ahmed Harâmî tanıtılırken sihir ilminin inceliklerine vâkıf olduğu belirtilir. Harâmî, bu bilgisini ilk olarak Bağdat sultanının hazine odasına girerken kullanır. Bir sihir okuyarak kapıyı açar:

Bir efsûn okıdı Ahmed Harâmî
Hazîne inledi düşdi tamâmî

Dükeli çünki açıldı kapular
Utalı utalı çün gitdi bular

Taş eşikte karâr itdi nigârın
Penâh itdi nedür gör intizârın (Akaydın, bty: 46)

Ahmed Harâmî, Külefrûh Şâh ve Gülendâm'ın yaşadıkları saraya girişi sırasında da sihir ilmüne ait bilgisini kullanır. Okuduğu bir sihirle koridorun kapısını açan, ellerinde kılıçları ve mızrakları ile bekleyen kırk muhafızı bir avuç toprağa okuduğu büyü sayesinde bertaraf eden Ahmed Harâmî böylelikle köşke rahatlıkla girer:

Sürüp ol nâbekâr çün köşke geldi
Hayâdun kapusını çünki buldı

Yine efsûnını okudı ürđi
Kapu açıldı ol içeri girdi

Arslanlardan yana yüz tudı gitdi
Kaçan kim anların katına yitdi

Olar dilerdi kim hamle kılalar
Bunu kıynağ ile yırtıp dideler

Geyikleri şolokdem atıvirdi
Bularun hamlesin üstinden ırdı

Ol arslanlar geyikleri göricek
Mukayyed olmadı ana giricek

Geçer andan girür kullar katına
Tana kaldı bularun heybetine

Ol oturakda kim kullar oturmuş
Kılıcı harbeler elde götürmüş

Kimi yalın bıçak eline almış
İşinde her birisi hâzır olmuş

Bir efsûn okuyup toprağa ürđi
Bularun üstine anı savurđı

Kamusı uykuya vardılar anlar
O kırk serheng yaraklı oturanlar (Akaydın, byt.: 130-132)

Ahmed Harâmî'nin sihir ve büyü ilmindeki maharetleri onun zor durumların üstesinden gelebilmesini sağladığı gibi, isteğine kavuşabilmesi için kendisine fizik gücünün ötesinde olanaklar sunar. Masal estetiğinin esere katkısı olan bu özelliği sayesinde Ahmed Harâmî için imkânsızlık söz konusu değildir.

F. Kindar

Eserin tahkiye yapısı dikkate alındığında Ahmed Harâmî'nin bütün anlatıya şekil veren diğer bir özelliği ise kindar olmasıdır. O, Gülendâm'ın arkadaşlarını öldürmesi üzerine intikam alacağını söyler. Sonraki bölümlerde meydana gelen tüm olayların esas nedeni, Harâmî'nin daha eserin başında içine düştüğü kin ve intikam duygusudur.

Elinden kurtulur Ahmed Harâmî
Görür yoldaşları düpdüz tamâmı

Nazar kıldı kıza gördi ki kızdı
Sarayda gördüğüdür bildi sezdi

Eyitdi kim i kız itdün bana sen
Eğer ölmez isem idem sana ben

Hemân bunı didi vü döndi gitti
Girür geldüğü yola azim itdi (Akaydın, bty: 50)

G. Zorba ve Tehditkâr

Ahmed Harâmî, dağdan dönüşünde Gülendâm'ın bir kervan tarafından çarmlıktan kurtarılıp götürüldüğünü görür. Atıyla yetişip kervandakileri tehdit eder:

Eyitdi bunlara kim durunuz hay
Bugün başunuza gelürise vay

Kayıdsuz hoş gidersiz söylemezsiz
Sağ esen geçmeğe şükr eylemezsiz

Elümden sizler alursız avumı
Dahı iştmedünüz mi çavumı (Akaydın, bty: 96)

H. Bir Kara Köpek Olarak Tasvir Edilmesi

Eserde Ahmed Harâmî, Gülendâm'ın rüyasında bir kara köpek olarak tasvir edilir. Gülendâm yaşadığı saraya Ahmed Harâmî'nin girişinden bu rüya vasıtasıyla haberdar olur:

Meğer düş görür ol gice Gülendâm
O düşün heybetinden ditrer endâm

Buyidi gördüğü düş ol nigârün
Görür bir kara it gezer kenârün

Gelüben bir hışm ile üstine durdı
Isıraydı ya'ni kim dalardı

Ayağından Gülendâm itdi dutdı
Yire çaldı götürdi taşra çaldı

Gülendâm korkdı belinler uyanur
Anun cigerine korku boyanur (Akaydın, bty.: 134)

I. Eserin Sonunda Cezalandırılır

Ahmed Harâmî, masallarda da benzer örneklerini gördüğümüz üzere eserin sonunda cezalandırılır. Gülendâm tarafından merdivenlerden atılarak öldürülmesiyle başkası için düşündüğü kötülükler kendi başına gelir. Ölümünün ardından başı nişan talimi yapan askerler için nişahgâh hâline getirilir.

Harâmî olmuş idi hurd u haşhaş
Ne kol kalmış, ne but kalmış, ne hod baş

Dizildi halk Harâmî'nün katına
Tona kaldılar anun kâmetine

Külefrûh anı gördi oldı hem şâd
Çü düşmân öldi gamdan oldı âzâd

Buyurdu tiz nakkareler uruldu
Haber oldı çü şehrün halkı geldi

Sevinüp cümlesi şâdân olurlar
Yüz uruban Hak'un şükürin kılurlar

O gice subha dek işret iderler
Sabah olıcağız gör ki niderler

Başın Ahmed Harâmî'nin keserler
Dahı gövdesini burca asarlar

Alup beğler başın meydana çıkdı
Nişân için kabak yirine dikdi

Temâşâyı görür ol gün emîrler
Ulu, kiçi, sipâhîler, vezîrler

Oka dikdiler ol düşmân başını
Son ucu noldı gör anun işini

Yavuz sanuları başına geldi
Ne kim sanurdı halka, kendi buldı (Akaydın, bty: 144)

Sonuç

Ahmed Harâmî mesnevîsi, masallara ait estetik unsurların ağırlıklı olarak kullanıldığı ve bunların esas kahramanın çizilişinde dikkat çekici fonksiyonlara sahip olduğu bir eserdir. Eserin esas dokusu, ana kahraman Ahmed Harâmî'nin kişilik özelliklerine yerleştirilmiş olan zıtlıklardan oluşur. Bilge, filozof, tıp âlimi, sihirbaz ve bir müneccim olarak Ahmed Harâmî, üzerinde olumlu pek çok meziyeti toplamasına rağmen zalim, acımasız, kindar bir eşkıyadır. Başta olumlu özellikleriyle tanıtılan bu şahsın daha sonra intikam duygusuyla plânladığı kötülükler okuyucuda heyecan, merak ve haksızlığa karşı adalet duyguları uyandırmaktadır. Onun sihir ilmiyle uğraşması masallardan gelen diğer bir husustur. Ahmed Harâmî'nin fizikî özelliklerine dair anlatımlarda da mübalağa ön plândadır. Eserin sonunda cezalandırılmasıyla adaletin gerçekleşmesi de yine masal estetiğinin mesnevîye kattığı diğer bir öğedir.

Kaynakça

- AKAYDIN, H. (bty.), *Ahmed Harâmî Destanı*, Tercüman Gazetesi Yayınları, byy.
- ÇELEBİOĞLU, Â. (1999), *Türk Edebiyatında Mesnevî (XV. Yüzyıla Kadar)*, Kitabevi, İstanbul.
- FUZÛLÎ. (2015), *Leylâ ve Mecnûn*, 7.b., Haz.: Muhammet Nûr Doğan, Yelkenli Yayınları, İstanbul.
- ONAY, A. T. (1946), *Dâstân-ı Ahmed Harâmî*, TDK, İstanbul.
- KOMİSYON. (2005), *Türkçe Sözlük*, 10. b., TDK, Ankara.
- MESÛD BİN AHMED. (2012), *Süheyl ü Nev-bahâr (Kenzü'l-Bedâyi')*, Haz.: Ali Cin, Eğitim Yayınları, Konya.
- SAKAOĞLU, S. (2002), *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- SEYİDOĞLU, B. (1975), *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar (Metinler ve Açıklamalar)*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- SÜLEYMÂN NAHİFÎ. (2013), *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Mesnevî-i Şerîf Tercümesi*, 11. Baskı, Çev.: Âmil Çelebioğlu, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ŞEYYÂD HAMZA. (2008), *Yûsuf u Zelihâ*, Haz.: Ümit Özgür Demirci-Şenol Korkmaz, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- ŞEHABÜDDİN SÜHREVERDÎ. (2010), *Avârifü'l-Meârif (Tasavvufun Hakikatleri)*, Çev: Abdülvehhab Öztürk, Saadet Yayınevi, İstanbul.

KEMAL TAHİR'İN 'VELİNİMETİMİZ MÜVEZZİ' HİKÂYESİ EKSENİNDE MÜVEZZİLERE BİR BAKIŞ

Derya KILIÇKAYA*

Öz

Kemal Tahir'in 2 Haziran 1937'de, Yedigün dergisinin 221. sayısında yayımladığı 'Velinimetimiz Müvezzi' başlıklı hikâye, basın tarihimizde ayrı ve kıymetli bir yeri olan müvezzilikten; yani gazete dağıtıcılığından bahseder. Hikâyede bahsi geçen kişi, çocuk müvezzidir ve yazar küçük; fakat küçüklüğüyle ters orantılı olarak büyük bir iş yapan bu gazete dağıtıcısını ayrıntısıyla işlemiştir. Aslında Kemal Tahir, hikâyesine konu ettiği bu küçük müvezzi ekseninde, basın tarihimizde ayrı ve önemli yerleri olan bütün müvezzileri anlatmaya çalışmıştır; çünkü hemen hemen her gazete dağıtıcısı aynı şekilde bir yaşam sürmüştür. Yazar, hikâyesinde sadece müvezzinin fizikî özelliklerini anlatmakla yetinmemiş, onun iç dünyasına da girerek, psikolojisini vermeye çalışmıştır. Kemal Tahir, gazete dağıtıcılarını 'velinimet' olarak görmektedir. Bu kadar önemli bir yere sahip olmalarına rağmen müvezziler, ne halkın nazarında ne de basın dünyasında önemsenen kişiler olmuşlardır. Her zaman horlanan ve sözlerine kulak asılmayan müvezzinin hâli, yazar tarafından hikâyede çok başarılı bir şekilde ele alınmıştır. 'Velinimetimiz Müvezzi', her ne kadar bir hikâyeye olsa da aslında, hikâyeden çok denemeye benzer; çünkü yazar-anlatıcı bir gazete dağıtıcısı ekseninde bütün müvezziler hakkındaki görüş ve düşüncelerini aktarmış olur. Dolayısıyla, metin hem bir hikâyeye hem de bir deneme olarak kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Hikâye, Müvezzi, Basın.

AN OUTLOOK ON THE DISTRIBUTORS WITHIN THE FRAMEWORK OF KEMAL TAHİR'S "VELİNİMETİMİZ MÜVEZZİ"

Abstract

The story "Velinimetimiz Müvezzi," published by Kemal Tahir in Yedigün journal (issue 221 on 2 June, 1937) mentions the profession of "müvezzi", which is newspaper distribution, having a substantial place in the history of Turkish journalism. The protagonist of the story is a paperboy (child müvezzi). The author gives a detailed picture of the paperboy who deals with an extraordinary job, despite his age. Actually, Kemal Tahir tried to address the lives of all münevezzis through the paperboy he mentioned in the story since almost all newspaper distributors had similar lives. The Author not only narrates the physical characteristics of münevezzi but also tries to explain his psychology by describing his inner world. Kemal Tahir considers the newspaper distributors as "velinimet" (benefactor). Although they have had such a significant place, Müvezzis have never been considered as important either by the public or by the press.

* Dr., Kocaeli Üniversitesi, derya.kilickaya@kocaeli.edu.tr

The müvezzi figure, who is always despised and ignored, is successfully addressed by the author. Although Velinimetimiz Müvezzi is a story, it resembles the features of essay rather than a story because the hero narrator narrates his ideas and thoughts about müvezzis through the paperboy. Therefore, the text can be considered as both a story and an essay.

Keywords: Kemal Tahir, Story, Distributor, Press.

Giriş

Basın tarihimizde kıymetli bir yeri bulunan ve Kemal Tahir tarafından ‘velinimet’ olarak nitelendirilen müvezziler hakkında çok çalışma yapılmamıştır. Onlar, sadece halk veya basın tarafından değil, aynı zamanda araştırmacılar tarafından da unutulmuş gibidir. Kemal Tahir’in bahsi geçen hikâyesinde bir müvezzinin nasıl bir hayat sürdürdüğüne dair gerçekçi tespitler bulmak mümkündür. Hatta yazar, onlar için alınmış bir kararı ve bu karar hakkındaki yorumunu da hikâyeye eklemiştir. Fakir müvezzilerin hayatını, bir çocuk üzerinden anlatan bu hikâye, onları daha iyi tanıma ve anlama bakımından önemlidir. Aynı zamanda iyi bir yansıtıcıdır. Bu yüzden, Kemal Tahir’in bu metni ekseninde basın tarihimizdeki müvezzilerin durumu göz önüne serilecektir. Hikâyede verilen bilgilerle, kaynaklarda müvezziler hakkında söylenenler bir araya getirilip karşılaştırılarak, hem hikâye değerlendirilmiş, hem de basın tarihimizde gazete müvezzilerinin yeri gösterilmiş olacaktır. Bir edebî metin, kaynaklardan faydalanarak anlaşılmalı çalışılacaktır. Böylelikle, ‘velinimet’; yani büyük iyilik ve bağış yapan olarak görülen gazete dağıtıcıları daha yakından tanınacaktır.

1. HİKÂYENİN KAYNAKLARDAN YOLA ÇIKILARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Genel Olarak Müvezzilik Mesleği

Kemal Tahir, hikâyesine “*Küçüktür.*”¹ cümlesiyle başlar; çünkü basın tarihimize bakıldığında bu emektar insanların, genellikle küçük çocuklardan meydana geldiği görülür. Ancak, Reşat Ekrem Koçu’nun verdiği bilgiye göre müvezzilik sadece çocukların işi değildir: “*Sabiden çocuğa, delikanlıya, pir denilecek halde her yaştan, hatta zamanımızda kızlara, kadınlara varınca gazete müvezzii vardır.*”² Müvezzilik mesleğinin çocuklara has bir iş olması, Koçu’ya göre 1919 yıllarında başlamıştır. Ona göre, işgal yıllarında çıkan Türk gazeteleri sansürün elinden kurtulabilmek adına, çocuk müvezzileri kullanmaya başlamışlardır ve bu durum 1960’lara kadar gelenekselleşerek devam etmiştir. Bu bilgiler Reşat Ekrem Koçu tarafından İstanbul Ansiklopedisi’nde şu şekilde verilir:

“İstanbul’da çıkan Türk gazeteleri işgal kuvvetleri kumandanlığının sansürü altına konmuş idi; sansürün yayımını yasakladığı haberleri ve makaleleri İstanbul halkına

1 Kemal Tahir, “Velinimetimiz Müvezzi”, Üstadın Ölümü, Yay. Haz. Sevgül Sönmez, İthaki Yay, İstanbul, 2006, s. 21-24. ; Kemal Tahir, “Velinimetimiz Müvezzi”, *Yedigün*, 221, 2 Haziran 1937.

2 Reşat Ekrem Koçu, “Gazete Müvezzileri”, İstanbul Ansiklopedisi, Birinci Cilt, Koçu Yay., İstanbul, 1973, s. 6033.

duyurmak ve okutmak isteyen gazeteler kapanmayı göze alıp bunları yayınlar iken, müvezzi olarak da cezai ehliyeti olmayan çocukları kullandılar. Büyükşehrin ayaktakımı arasından seçilen, koşarlı, sırum gibi pırpırı oğlanlar, delikanlı ve olgun yaştaki müvezzilere nisbetle hem korkusuzdu, hem de işgal zabıtası önünden çok daha kolaylıkla kaçıyorlardı. Yakalandıkları zaman da çocuk oldukları için yakayı birkaç tokatla kurtarıyorlardı. Sadece rivayete dayanarak kaydediyoruz, çocuk müvezziler eli ile dağıtılan ilk gazete, *Hadisat*'ın Süleyman Nazif tarafından yazılmış 'Karagün' başlıklı makaleyi içeren nüshasının işgal zabıtasınca toplanmasından sonra kaçak yayınlanan ikinci baskısıdır. İlk adımı vatan hizmeti yolunda böylece atılarak, İstanbul'da çocukların gazete satması, o günden zamanımıza (1960'lara) kadar devam edegelmiştir."³

Ancak, 12 Nisan 1875 tarihli *Meddah* mizah gazetesinde yer alan bir muhavere-den, 1870'lerde de çocuk müvezzilerin çalıştığını anlamaktayız:

"AYNEN VARAKA

Meddah Efendi, Geçen gün Üsküdar'a geçmek iktizâ ettiğinden köprüye inmiş idim. Köprüde bir müvezzi ile bir zâtın şu yolda muhâverelerini işittim.

Müvezzi- Mecmua-i Maarif! Zorlu havadis! Efendim alınız on paraya...

-Git şuradan be çocuk.

-Ama çok havadis var.

-Git diyorum.

-Çocuk havadisi.

-Git! Yoksa şimdi bir tokat indireceğim. Zirâ kafam patladı. Bunu müteâkib vapura girdim. Vapurda da yine o müvezzi ile diğer bir adamın şu yoldaki muhâverelerini işittim.

-Al ağa... Al on paraya.

-İstemem.

-Çok zorlu.

-Amma başıma bela oldun ha... Okumak bilmem alıp da bakkala mı vereyim?

Sonra iştitişime göre bu zor ile gazete sattırış mahsus yani tenbih üzerine imiş..."⁴

Kemal Tahir, kahramanını okuyucuya tanıtırken, onun küçük olduğu için müvezzilik yaptığını özellikle belirtme gereği duyar; çünkü bu meslek genellikle küçük çocukların işidir. Yoksa müvezzilik, asla küçüklük değildir: "*Sakin müvezzi olduğu için küçük diyorum sanmayın, küçük olduğu için müvezzilik eder.*"⁵ Kemal Tahir, kahramanı müvezziyi tanıtırken, onun aynı zamanda sevimli olmadığından da bahseder. Sevimli olmamasının sebebi ise kirliliktir: "*Sevimli değildir. Ve sevim-*

3 Reşat Ekrem Koçu'dan aktaran, Orhan Koloğlu, *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fak. Yay., İstanbul, 2010, s. 189.

4 *Meddah*, nr. 15, 12 Nisan 1875, (6 Rebiülevvel 1292), s. 3-4.

5 Kemal Tahir, *Üstadın Ölümü*, s. 21.

*li olmayışı kirli oluşundandır.*⁶ Sokaklarda perişan bir halde ve koşmaktan bîtab düşerek yaşayan müvezzilerin bir diğer özelliği de üstlerinin kirli olmasıdır. Onca koşturmaca arasında ve idarehâne kapılara önünde yatmaktan, kendilerine ve kıyafetlerine özen gösterecek imkânları olmaz. Kemal Tahir, müvezzinin her yerinin kir içinde olduğunu anlatırken, tek kirlenmemiş yerinin çocuk bakışları olduğunu özellikle vurgular: “*Yumuk yumuk elleri, küçük çıplak ayakları, üstü başı, suratı, yani çocuk bakışlarından başka her yeri kir içindedir.*”⁷ Müvezzilerin ayakları çıplaktır. Bu, onları genel özelliklerinden biridir. Bu yönleriyle de tulumbacılar benzerler: “*Gazete müvezziliği, her şeyden önce koşarlı ayaklara sahip olmaya bakar. Var kuvvetleri ile koşabilmek için ayaklarına hafif tulumbacı yemenileri giymişleridir, bahar ve yaz mevsimlerinde de çoğunlukla, tulumbacılar gibi yalın ayak koşmuşlardır.*”⁸ Müvezzilerin bütün bu olumsuz görünüşlerine rağmen, Kemal Tahir onları gönülden sevmekte ve her halleriyle kabul etmektedir; çünkü onlar birer velinimetdir. Kemal Tahir’in müvezzileri velinimet olarak görmesindeki ana sebep, kendisinin de aynı zamanda bir gazeteci olmasıdır:

*“Kemal Tahir, 1932’de gazeteciliğe başlamıştır. Bu mesleğe hayatının sonuna kadar, çeşitli konumlarda devam etmiştir. Onun gazetecilik hayatının ilk evresini oluşturan 1932’den, hapsedildiği 1938 senesine kadar altı yıllık sürede gazetecilikte, musahhihlikten yazı işleri müdürlüğüne kadar yükselmiş, bu alandaki hemen her kademedede çalışmıştır.”*⁹

Gazetecilikte ve basın tarihinde pek de önemsenmemiş, hatta horlanıp hakaret görmüş müvezzileri, Kemal Tahir’in velinimet olarak görmesi, onlara verdiği kıymetin bir göstergesidir. Müvezziler, yaşadıkları olumsuzlukları aslında hiç de hak etmemiş olan kıymetli insanlardır ve gazeteciliğin gelişmesinde etkileri büyüktür. Bu yüzden de “velinimet” olmayı hak edecek kadar değerlidirler: “*Fakat ne küçüklüğü, ne de sevimsizliği, velinimetimiz sayılmamasını icap ettirmez. Laf arası matbuata ‘dördüncü kuvvet’ derler. Halbuki bu laf arası söylenen sözün bir şerefi varsa tam yarısı bizim velinimetimize aittir.*”¹⁰ ; çünkü aslında müvezziler hiç de küçümsenecek kişiler değildir. Onlar, esasında çok iyi birer gazete okuyucusudur ve onların satılmasında oynadıkları rol ile gazeteciliğin en önemli yerinde dururlar: “*Bunlar her gün sattıkları gazeteleri onları alan kerli ferli kimselerden daha iyi okurlar. Hangi havadisın önemli olduğunu gazete sekreterlerinden iyi seçtikleri olur. Bazan ufak polis vakalarının gazeteleri, büyük harflerle yazılmış havadislerden daha çok sattığını bilirler.*”¹¹ Gazetenin satılmasında ve halka ulaşmasında, onların önemi o kadar büyüktür ki Kemal Tahir, müvezzilerin olmadığı bir dünyada gazetenin de satılmayacağına inanır. Ona göre, eğer müvezziler olmasaydı, onlar ellerindeki gazeteleri her ulaşım aracında ve her köşe başında halka uzatmasalardı, gazetelerin satması mümkün olmazdı: “*O, işte gazete çıktı! Ne duruyorsun, haydi*

6 Kemal Tahir, Üstadın Ölümü, s. 21.

7 Kemal Tahir, Üstadın Ölümü, s. 21.

8 Koçu, “Gazete Müvezzileri”, s. 6034-6035

9 Ramazan Şener, “Kemal Tahir’in Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme”, Fatih Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 5.

10 Kemal Tahir, Üstadın Ölümü, s. 21.

11 Ferhat Sılacı, “Bizde Gazete Müvezziliğinin Tarihçesi”, *Kitap Belleteri* 2 (1960), s. 26.

*alsana! Der gibi bütün varımızı, tramvayda, vapurda, köşe başında herkese uzat-
masa, Eyüpsultan'daki oyuncakçıdan, Ortaköy'deki yüzbaşıya kadar bütün okuyu-
cularımız her gün Babıali'ye gelirlerdi sanıyorsanız, aldanırsınız.*"¹² Onlar, her gün
sabahtan akşama kadar sokaklarda ve taşıtlarda gezerek, gazete satmaya çalışırlar.
Kısacası gazete okunuyorsa, onlar sayesinde: "*Her gün, sabahın ilk saatlerinden
gece yaralarına kadar İstanbul sokaklarını, meydanlarını, vapur iskelelerini, vapur-
ları ve tramvayları çingiraklı sesleriyle dolduran ve çoğu yalın ayak, pırpır kıyafet
koşup çırpınan gazete satıcı çocuklar...*"¹³

B. İnsanların Müvezzilere Bakışı

Gazetecilikteki yeri doldurulamaz önemine rağmen, müvezziler her zaman horlanan, aşağılanan, hatta kimi zaman dayak yiyen kişiler olmuşlardır. Her türlü insan, onları horlamaya meyillidir. Zengininden fakirine, görgülüsünden görgüsü-
züne herkes müvezzilerin aleyhinde gibidir:

"Halbuki tramvayda:

-Şurda ineceğim!

Diye biletsiz yolculuk eden açık gözden, biletçiye:

-Ben sana kim olduğumu gösteririm!

Diyen kalantora kadar onu horlamayan yoktur."¹⁴

Muharrir Cemâleddin Bildik, 1947 yılında *Akşam* gazetesinde yayımladığı bir yazıda, müvezzilerin zor yaşam koşullarından bahseder. Gazete başına kazanacakları paranın peşinde var kuvvetleriyle koşan müvezziler, yeri gelir tokat da yerler, yeri gelir kapı dışarı da edilirler. Ancak, ne olursa olsun gazeteleri dağıtmaya ve halka ulaştırmaya devam ederler:

*"Gazete başına kazanacakları bir kuruşun peşinde tabana kuvvet koşarlar, bazan tram-
vay vatmanından ve biletçisinden, otobüs şoföründen ve kondüktöründen tokat da yerler;
vapurda kollarından tutularak dışarı da atılırlar. Fakat, bütün bu hareketler karşısında,
ellerindeki fikir bültenlerini (gazeteleri), kovuldukları, söğüldükleri ve döğüldükleri yer-
lere sokmaktan asla geri kalmazlar.*"¹⁵

İnsanlar, bütün sınırlarını müvezziden çıkarır gibidir. Herkes, ona sataşır, hıncını ondan alır, dövmek istediği; fakat dövemediği bir kişinin acısını müvezziden onu hırpalayarak çıkartır. Hiç kimsenin uymadığı kurallara, ısrarla onun uyması istenir. Kimi zaman ölüm tehlikesi ile karşılaşır. Otomobil altında kalmak uğruna, gazete isteyen müşterisine can havliyle koşar. En kötüsü de kendinden yaşça büyük olan bir başka müvezzinin dövüş kabiliyetini geliştirmek için kullanılmasıdır. Bir deneme tahtası gibidir, bütün yumruklar ve tokatlar onun içindir:

12 Kemal Tahir, *Üstadın Ölümü*, 21.

13 Muzaffer Esen, "Ali (Tazi)", *İstanbul Ansiklopedisi, İkinci Cilt, (İstanbul: 1959)*, s. 615.

14 Kemal Tahir, *Üstadın Ölümü*, s. 21-22.

15 Cemâleddin Bildik'ten aktaran, Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi, Birinci Cilt, Koçu Yay., İstanbul, 1973*, s. 6037.

“Biletçi otuz kuruş cezaya çarpmasının hiddetini onun küçük sırtından çıkarır. Belediye memuru ‘Tramvay yürürken binip inmek yasaktır.’ Nizamını yalnız onda tatbik eder. Camı vuran müşteriye koşarken, otomobilin altına düşmekten güç kurtulduğu zaman şoför küfürlerin en ağırını ona savurur. Ve nihayet küçük müvezzi, kendinden az kabaca müvezzinin bütün dövüş kabiliyetine merkez-i siklet olur. Bütün arkadaş tokatlarını, yumruklarını onun ensesinde dener; kavgada lüzumlu o göz pekliğini onun biraz korkak, biraz asi bakışlarında bilir.”¹⁶

Kovulmak, dayak yemek çocuk müvezziler için her ne kadar alışlagelmiş bir şey olsa da bu durum elbette ki hoşta gider bir şey değildir ve kaçınılması gerekir. 1940’lı yıllarda İstanbul’da müvezzilik yapan Nedim isimli bir çocuk, bu mesleğin kurbanlarından biri olmuştur. Dayak yememek için kaçmaya çalışırken denize düşen müvezzinin hazin sonu, bu mesleğin en acı taraflarından birini gösterir:

“1944-1945 arasında Koprü’nün Adalar ve Haydarpaşa- Kadıköy iskelelerinde çıplak ayakları ile gazete sata sata ilerde huzura kavuşacağını uman, fakat bir gün bir iskele memuru tarafından kovularak dayak yememek için kaçarken ayağı kayıp denize düşen ve boğularak ölen Nedim çocuk gibi gazete müvezziliğinin meslek yolunda kurbanları da vardır.”¹⁷

C. Gazete-Müvezzi İlişkisi

Her ne kadar müvezzi, gazetenin en temel taşı olsa da aslında onun gazete ile ilişkisi sadece satışla ilgilidir. Bunun dışında kendisinin gazete idarehanesi ile bir münasebeti yoktur: “Müvezzi gazete denilen içtimai müessesenin en tabii ve en ve fakâr bir parçası olduğu halde, gazete ile onun münasebeti, koltuğunda taşıyıp satmaktan ibarettir. İdarehaneye, müretteplerin çalıştığı yere ‘Heyet-i Tahririye’ dairesine hiç uğramaz, uğramaya lüzum görmez.”¹⁸ Bütün ömürleri, taşıdıkları bu gazetelere bağlı gibidir. Üstelik koltuklarının altında taşıdıkları gazeteler, çocuk yaşlarına göre hiç de hafif değildir. Onca ağırlıkla bir de koşmaya çalışan müvezziler, gazeteciliğin isimsiz kahramanlarıdır: “(...) ömürleri, koltuklarının altındaki 10-15 kilo ağırlığındaki gazete paketleri olduğu halde koşmakla geçer.”¹⁹ Görünüşte, bir sokak çocuğundan farkları yok gibidir; çünkü sokakta, gazete idarehanelerinin önünde, matbaanın arkasındaki dar sokaklarda yatarlar. Soğuk demeden, ancak titreyerek gazetenin çıkmasını beklerler. Sıcak bir yatakta yatmak onlar için söz konusu değildir. Matbaanın içi de onlara çok görülmüştür, yastıkları ise çoğu zaman gazete paketleridir: “Alacakaranlıkta, bazen titreyip büzülerek, bazen basma mintanının göğsünü sabah rüzgârına alabildiğine açarak her zaman akranlarıyla alt alta üst üste güreşerek matbaanın önündeki kaldırımında durur.”²⁰ Herkesin uykuda olduğu zamanlarda, gazete idarehanelerinin önünü ya da matbaaların yan sokaklarını dolduran müvezziler, sabah beşte işe koyulup koşmaya başlarlar. Saat ona kadar aralıksız koşan ve gazete dağıtan müvezziler, eğer bir saatlik dinlenme vakti bulurlarsa onu uyumakla geçirirler. Cemâleddin Bildik, *Akşam* gazetesinde şöyle anlatıyor:

16 Kemal Tahir, *Üstadın Ölümü*, s. 22.

17 Koçu, “Gazete Müvezzileri”, s. 6036-6037.

18 Kemal Tahir, *Üstadın Ölümü*, s. 22.

19 Koçu, “Gazete Müvezzileri”, s. 6037.

20 Kemal Tahir, *Üstadın Ölümü*, s. 22.

“Dün bizim matbaanın arkasındaki dar sokakta da birçok gazete müvezziine rastladım. Aldıkları sabah gazeteleri arasına ‘Akşam’ı da ilaveye gelen otuz kırk kadar genç. Bir kısmı başları altına gazete paketlerini yastık yapıp yerlere serilmişler, uyuyorlar. Arkadaşlarının anlattıklarına göre, sabahın saat beşinden beri İstanbul’un en uzak semtlerine kadar dağılan müvezziler, ona kadar beş saat koşmuşlar ve yorgun düştükleri bu kaldırımlar üstünde ‘Akşam’ın intişar saatine kadar uyumayı fırsat bilmişler. Bir saat sonra yine cadde cadde, sokak sokak koşacaklar ve gecenin kim bilir hangi saatinde yataklarına girerek uyuyacaklar ve sabahın saat beşinde de sabah gazetelerinin idarehaneleri önünde bekleyecekler. (Akşam, 1947)”²¹

Aslında tam anlamıyla bir gazeteci olmasına rağmen, müvezzi gazetecilikten o kadar uzak görülmiştir ki kendi kıymetinin de bu yüzden farkına varamaz. Kimi zaman sokakta bir kaza ya da dikkate değer bir olay gördüğü zaman, o da “gazetecilik” yapmak ister. Duyduğu veya gördüğü olayı, idarehaneye koşarak, heyecanlı bir şekilde oradaki “gerçek gazeteciler”e aktarır. İdarehanedeki ağabeyleri ise onun anlattığı bu adi olay üzerinde durmazlar, bir teşekkür dahi etmezler. Bu durumun çocuk müvezzi üzerinde yarattığı etki ise bir hayal kırıklığı olarak bile ifade edilemez; çünkü müvezzi bu tip şeyleri dert edinecek yapıda biri değildir. O, sadece gazetecilik yapmak istemiştir ve de yapmıştır:

“Hayır, hep böyle değil. Bunun müstesna hali vardır. Sokakta bir kaza, bir cinayet, bir yangın olursa iş değişir. Müvezzi o zaman, yarı bahşiş almak, yarı kendisini gazeteci (!) farz etmek hızıyla matbaaya koşar. Orada ilk rast geldiği ‘Kravatlı ağabeye’ soluk soluğa vakayı anlatır. Gazetede iş gündelik ve serttir. Küçük müvezziin kafasını altüst eden vaka, çok adi, iki üç satırlık bir havadis olabilir. Ve o zaman ‘kravatlı ağabey’ onun sözlerine pek kulak asmaz. Çok defa küçük gazeteciye teşekkür etmeyi bile unuttur. Fakat bu alakasızlığın müvezzideki tesiri hiçbir zaman, inkisar-ı hayalin destanını yazan hasta ruhlu bir şairin acı duygularına benzemez.”²²

Her ne kadar 20. asırda müvezzilere kıymet verilmemiş olsa da durumun 19. asırda pek de böyle olmadığını görmekteyiz. 20. asırda, müvezzileri ve onların yaptığı işi önemsemeyenler arasında hikâyeden de anlaşıldığı gibi, gazeteciler de vardır. Ancak, 2 Eylül 1874 tarihli *Hayâl* mizah gazetesinde, müvezzilere ve onların işine kıymet veren satırlar yayımlanmıştır. Gazete satma görevi sadece müvezzilere verilmişken, kimi zaman diğer esnaftan kişilerin de satış yaptıkları görülebilmektedir. *Hayâl*’e göre bu durum bir gazete için kötüdür; çünkü gazeteler, artık her yere düşmüştür:

“-Suuuuuu. Taze havadis de var.

-A! Baksana! Birader, herif hem su satıyor, hem de gazete. Tuhaf değil mi?

-Hakikat tuhaf! Şu herifi çağıralım da soralım.

-Sucu bana baksana. Sen ya gazeteyi sat yahud suyu.

21 Cemâleddin Bildik’ten aktaran, Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Birinci Cilt, Koçu Yay., İstanbul, 1973, s. 6038.

22 Kemal Tahir, *Üstadın Ölümü*, s. 22-23.

-Efendim ben asıl sucuyum. Bugün bana şu gazeteleri sat diye Hristiyandan kumral sakallı bir efendi verdi ben de aldım. Ne yapayım? Kâr ayıp değil a?

-Nasıl, hiç satabildim mi?

-Hayır efendim. Sabahtan beri nâfile çenelerimi yordum.

-Birader anladın mı? Gazete ne yolda ilerliyor? Bundan sonra bakkaldan tut da tuhafçı, fesçi dükkânlarında bile gazete satılacağında iştiyâbın kalmadı ya?"²³

D. Müvezzinin İnsanlarla İletişimi

Müvezzi, öylesine basit bir vasıtaadır ki haber ulaştırdığı insanlarla iletişim kuramaz. Sadece görevini yapar. Müjde verir, karşılık beklemez; kara haber verir, dert ortağı olmaz. Buna alışmış gibidir; çünkü önemsenmez. Kendisi de aslında ne kadar önemli bir iş yaptığının farkında değildir. Kimi zaman götürdüğü gazete ile bir anneye oğlunun ölüm haberini verir, ancak aynı gazetede bir başkası için müjdeli bir haber yazdığını fark etmez, edemez. Bir gazete nüshası, kimine kötü haber, kimine de müjde verir. Ancak müvezzi, olan bitenin farkında değildir:

"Müvezzi basit bir vasıtaadır. Paris borsasında bu veya şu tahvilatın biraz dalgalanmasıyla binlerce lira kazanan borsacıdan, verdiği müjdenin karşılığını beklememeye fakat buna mukabil bir küçük telgrafla iflas ediveren bir zenginın derdine ortak olmamaya da alışmıştır. Bir kibar bayana, kocasının kaymakamlıktan valiliğe terfi edeceğini bildiren sayfanın, başka bir kadına, oğlunun ölüm haberini verdiğini belki fark etmez. Fakat öğle sonları gazete satışının tavsadığı saatlerde bir kaldırımın kenarına oturduğu zaman kenarı zamksız sayfaları o da çevirir, resimlere dalgın dalgın bakar, hatta kurşun kalem ihtiyacı duymadan bilmeceleri halle uğraşır."²⁴

Müvezziler, genellikle bağırdıkları zaman fark edilirler. En çok kullandıkları cümle ise "Cinayeti yazıyor."dur. Bu cümleinin öneminin farkındadırlar. Cinayet havadisinin ne kadar kıymetli olduğunu ve gazetenin satışını arttıracığını bilirler. Bu yüzden, bir savaş veya işgal haberini önemsemek yerine, ısrarla cinayet haberlerini vurgularlar: "Bizim velinimet, bizim velinimet olduğunun ne kadar farkında ise, sattığı havadislerin ehemmiyetini de o kadar kestirir. –Cinayeti yazıyor! Diye bağırır da, Ren'in işgalini mühimsemez."²⁵ Müvezziler, bu tip cümleler kurmanın yanı sıra, sattıkları gazetelerin isimlerini de özel bir teknikle bağırırlar. Müvezzilik mesleği, dikkat çekmeyi gerektirir. Dikkat çekip halkın gazete satın almasını sağlamak için de iyi bağırarak gerekir. Ferhat Sılacı, okuduğu aşağıdaki bilgiyi bize şöyle aktarır:

"Akşam gazeteleri Haber, Akşam, Sonposta diye bağrılır. Eğer bu isimleri teker teker bağırarak lazımsa Akşam'ın son hecesini uzatabilmek için (ş)den sonra bir (y) gelir: Akşyam! denilir. Haber böyle değildir. Az ve hafif heceli olduğundan bu isim iki defa bağrılır: Haber! Haber! denilir. Son Posta'ya gelince, çok heceli isimler tekrarlanamaz. Yalnız (p) yerini daha kuvvetli olan (b)ye bırakır. Müvezziler: Son Bosta! derler."²⁶

23 Hayâl, nr. 95, 2 Eylül 1874, (21 Ağustos 1290), s. 3.

24 Kemal Tahir, Üstadın Ölümü, s. 23.

25 Kemal Tahir, Üstadın Ölümü, s. 23.

26 Sılacı, "Bizde Gazete Müvezziliğinin Tarihçesi", s. 26.

E. Müvezzilerin Dış GörünüŖleri

Kemal Tahir, müvezzilerin dış görünüŖlerine de yer vermiŖtir. Gazeteleri koltuklarının altında taşıyan müvezzilerin, kılıkları genellikle periŖandır. Muhakkak, yamalı kıyafet giyen müvezzilerin yırtık kıyafetlerini yamayanlar ise anneleridir:

“Bütün üniforması, Ŗeridi, alameti, koltuğunun altındaki mukavva ile onu omzuna bağlayan kayıŖ veya ipten ibarettir. Evinden her sabah üstünde yeni bir yama ile çıkar ve evine her akŖam üstünde yeni bir yırtık götürür. Dul anne, bu yırtıkları her zaman, günü gününe yamamaz ama, seksen kuruŖu asla aŖmayan sermaye ve kârın, Ŗingür Ŗingür içine indirildiği tek sağlam cebin delinip delinmediğini her gece yoklar.”²⁷

Müvezzilik mesleğinin 1870’lerde ortaya çıktığını biliyoruz:

“Müvezzi ihtiyacı 1870’lerin baŖından siyasi çekişmeler arttığı ve satıŖların artma eğilimi gösterdiği bir dönemde belirmiŖtir. 1875’te Hayâl gazetesinde yer alan bir karikatür bunun ilk çizgili kanıtıdır. Sayıları pek az da olsa bunlar haberleri bağırarak gazete satma yöntemine baŖvurmuş ancak yönetimce hemen engellenmişlerdir.”²⁸

Bahsi geçen karikatürün künyesi Ŗu Ŗekildedir: *Hayâl*, nr. 154, 10 Haziran 1875, (29 Mayıs 1291), s. 4. Karikatür, aŖađıdaki gibidir. Dikkatle bakılırsa Kemal Tahir’in hikâyesinde bahsettiği yamalı müvezzinin aynınının 1870’lerde de var olduğu görülr. Karikatürdeki müvezzinin dizleri yamalıdır.

27 Kemal Tahir, *Üstadın Ölümü*, s. 23.

28 Orhan Koloğlu, *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fak. Yay., İstanbul, 2010, s. 187.

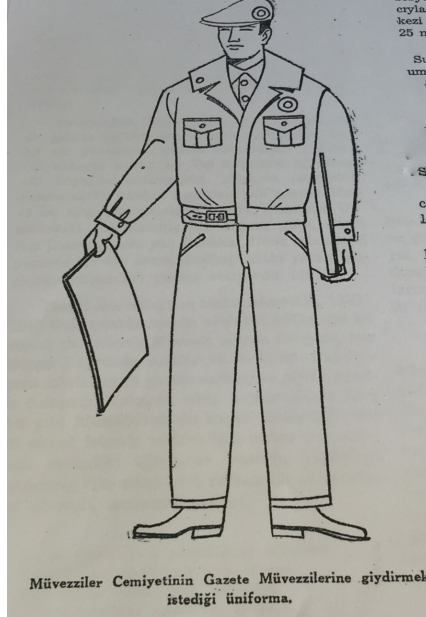
Müvezzilerin bu şekilde giyinmeleri kimi zaman hoş karşılanmamış ve yetkili merciler tarafından kıyafetlerine müdahale edilmiştir. Kemal Tahir'in verdiği bilgiye göre 1937'den birkaç yıl evvel, İstanbul Belediyesi böyle bir işe kalkışmıştır. Müvezzilerin kıyafetlerini düzeltmeye çalışmıştır. Ancak bu girişim, Kemal Tahir tarafından olumsuz bir şekilde eleştirilir. İstanbul Belediyesi'nin asıl işini bir tarafa bırakarak müvezzilerin kıyafetiyle ilgilenmesi yazarı sinirlerdir. Hikâyede, İstanbul Belediyesi'nin bu tutumunun eleştirildiği alaylı cümlelere yer verilmiştir:

“İstanbul Belediyesi birkaç yıl evvel, asri mezarlıktan asfalt yollara, çöp fırınlarından asma köprülere kadar şehrin bütün ihtiyacını temin etmiş gibi bizim velinimetin kıyafetini ele almak istedi. Ortada caddelerin parıl parıllığını, duvarların bembeyazlığını lekeleyen bir bizim velinimetimizin kılığı kalmış gibi.

-Bir örnek elbise giysinler! Dedi. Biz, bu emri velinimetin nasıl karşıladığını sorup tahkik etmeye lüzum görmeden:

-Olmaz, dedik, imkanı yok! Bu bir para meselesidir. Zavallı bu elbiseyi nereden bulur. Haklıyız. Bizim velinimetin iktisadi durumunu belediye bizden daha iyi bilemez.”²⁹

Her ne kadar 1930'lu yıllardaki bu girişime gazeteciler tepki göstermiş olsalar da 1960'lı yıllarda, İstanbul Seyyar Gazete Müvezzileri Cemiyeti'nin Reşat Ekrem Koçu'ya gönderdiği 17 Kasım 1962 tarihli mektuptan, müvezziler için tek tip üniforma tasarlandığı anlaşılmaktadır. Müvezziliğin meslek haline getirilmesi için kurulan bu cemiyet, İstanbul'daki müvezzilerin giyimiyle ilgilenmiştir. Mektuba, düşünülen tek tip üniformanın resmi de eklenmiştir. Resim, aşağıdaki gibidir³⁰:

29 Kemal Tahir, Üstadın Ölümü, s. 24.

30 Koçu, “Gazete Müvezzileri”, s. 6037.

Kemal Tahir gibi Reşat Ekrem Koçu da müvezzilere giydirilmek istenen üniformadan rahatsız olmuş olacak ki bu kıyafetin onlar için gayet sıkıntılı olduğunu belirtir:

“Aradan on yıl geçmiştir, 1972’de bu satırların yazıldığı sırada İstanbul gazete müvezzileri, yine çeşitli giysilerle gazete satıyorlardı; eskice, hırpanice, ama pitoresk kıyafetlerdir. Mektuba, düşünülen tek tip esvabın resmi de eklenmiştir, hele şapkası ile, çirkin ve âvâre müvezzi hayatı için, sıkıntılı bir esvâbdır.”³¹

Kemal Tahir’in hikâyesinin son cümlesi şu şekildedir: “Ve biz biliriz ki, bizim velinimet fakirdir ve fakir olduğu için bizim velinimetimiz olmayı kabul etmiştir.”³² Müvezziler fakirdir, fakirlik onlara yakışır. Gazeteciler de fakirdir. Gazeteciler her ne kadar müvezziler gibi hırpanî görünümlü olmasalar da fakirlik çekerler. İşte bu yüzden, müvezziler gazetecilerin velinimetidir.

Sonuç

Basın ve yayın tarihi ile ilgili kaynaklara bakıldığında, gazetecilerin velinimeti olarak kabul edilen müvezzilerin bu kaynaklarda pek yer almadığı görülür. Türk basınının doğuşu gazete ile olmuştur ve bu yayın organlarının halka ulaştırılması konusunda müvezzilerin çok önemli payları vardır. Gazetecilik, elbette ki saygın ve meşakkatli bir meslektir. Ancak, gazetecilerin görüşlerinin halka ulaşmasını sağlayan, bu anlamda çok önemli bir vasıta olan müvezziler de- her ne kadar bugün var olmasalar da- tarihimizde kıymetli bir yer edinmişlerdir. Özellikle, köprü başında sattıkları gazeteler sayesinde, İstanbullular habere ulaşmış ve bu sayede de basın gelişebilmiştir. Dolayısıyla, Kemal Tahir’in bu hikâyesi hem müvezzilik mesleğine hem de gazeteciliğe ayna tutan önemli bir metindir.

Kaynakça

- ESEN, M. (1959). “Ali (Tazi)”, İstanbul Ansiklopedisi, İkinci Cilt, İstanbul.
- HAYÂL. nr. 95, 2 Eylül 1874, (21 Ağustos 1290), s. 3.
- KOÇU, R. E. (1973). “Gazete Müvezzileri”, İstanbul Ansiklopedisi, Birinci Cilt, Koçu Yay., İstanbul.
- KOLOĞLU, O. (2010). *Osmanlı Döneminde Basın Teknikleri ve Araçları*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fak. Yay. İstanbul.
- MEDDAH, nr. 15, 12 Nisan 1875, (6 Rebiülevvel 1292), s. 3-4.
- SILACI, F. (1960). “Bizde Gazete Müvezziliğinin Tarihçesi”, *Kitap Belleten 2*.
- ŞENER, R. (2014). *Kemal Tahir’in Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TAHİR, K. (2006). “Velinimetimiz Müvezzi”, *Üstadın Ölümü*, Yay. Haz. Sevengül Sönmez, İthaki Yay. İstanbul.
- TAHİR, K. (2 Haziran 1937). “Velinimetimiz Müvezzi”, *Yedigün*, S. 221.

31 Koçu, “Gazete Müvezzileri”, s. 6037.

32 Tahir, *Üstadın Ölümü*, s. 24.

YAYIN KURALLARI

1- Akademik Hassasiyetler, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.

2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayınlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise ya da yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.

3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.

4- Makaleler için herhangi bir telif ücreti ödenmez.

5- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

6- Akademik Hassasiyetler'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/sonnotlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere 35 sayfayı geçmemelidir.

7- Makalede sıra ile özet, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça ve varsa ekler bulunmalıdır. Bu bölümler başlıklarla belirtilmelidir. Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve koyu şekilde;

(1. TÜRKİYE'DE SOSYAL ...),

onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde;

(A. Ekonomik Faktörler),

diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ancak ilk kelimenin baş harfi büyük diğerleri ise küçük olacak şekilde;

(a. Ticari yapı) yerleştirilmelidir.

8- Yazarın ünvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır. Örneğin,

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
gokcedilara@gmail.com

9- Makaleler Microsoft Word veya "doc" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.

10- Yazılar; Times New Roman karakterinde, 12 punto (dipnotlarda ise 10 punto) büyüklüğünde olmalıdır. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası "3 nk" olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası

verilmelidir. Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve “TAB” tuşu kullanılmalıdır.

11- Özet 200-250 kelime arasında olmalı ve herhangi bir atf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan 3-5 anahtar kelime bulunmalıdır.

12- Çalışmalar başlıklar, özet ve kaynakça dahil olmak üzere 8000-11000 kelime arasında olmalıdır.

13- Dergiye gönderilen makaleler dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla iki hakeme gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda, dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması nedeniyle makalenin yayınlanmaması durumunda yazar, her hangi bir hak talebinde bulunamaz.

14- Makalenin basıldığı dergi sayısından yazara iki kopya gönderilir.

15- Akademik Hassasiyetler’e gönderilecek makalelerin hazırlanmasında APA yazım kuralları kullanılmalıdır. Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz.

Makale Gönderme: www.academiclegance.com

İletişim Adresi: academiclegance@gmail.com

AUTHOR GUIDELINES

1. *The Academic Elegance welcomes studies of all types in social sciences, including experimental, quantitative and qualitative work.*

2. *Manuscripts submitted to the journal must be original and must be previously unpublished. If the articles have been presented at a national or an international symposium or congress or given as the master's or doctoral thesis, this should be specified and must be transformed into article format.*

3. *Any legal liability related to the manuscript belongs to the author or authors.*

4. *There is no royalty payment for the manuscripts.*

5. *The languages of the journal are English and Turkish.*

6. *Manuscripts submitted for review at The Academic Elegance should be no longer than 35 pages, including all text, footnotes/endnotes, references, and tables/figures.*

7. *All manuscripts must have introduction, main text, conclusion, and references. These should be indicated with titles and subtitles. Sub-titles in the manuscripts must be centered and boldfaced as in*

(1. TURKISH SOCIAL ...),

other titles should be left justified and boldfaced as in

(A. Economic Factors)

8. *The author's title, institution and e-mail address must be written as a footnote as in the following example.*

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
gokcedilara@gmail.com

9. *Manuscripts should be submitted as Microsoft Word or with a "doc" extension.*

10. *Manuscripts should be written in Times New Roman, font size 12 pt (footnote 10 pt). The paper should be typed on A4 size paper. 3 cm margins on left and right and top and bottom, single line spacing, flush-right alignment. To adjust spacing before or after paragraphs, authors should leave "3 nk" and in addition to the page number. For the paragraph indentation, "TAB" key must be used.*

11. *An abstract is required for all submitted manuscripts. The abstract should be a single paragraph of 200-250 words or less that briefly describes the research question addressed, the analytical approach, and the major findings of the manuscript. References and citations to other work should not be included in the abstract. Following*

each abstract there should be 3-5 keywords describing the study.

12. Manuscripts should be between 8000-11000 words, including the titles, abstract, appendix and references.

13. Manuscripts submitted to the journal are sent to three referees by journal editors. Manuscripts receiving positive response from the referees are published In case of a negative/reject report by the referees, the manuscript is not published, for which the author or authors have not rights to claim.

14. Two copy of the journal is sent to the author whose article appears in that specific issue.

15. The Academic Elegance follows the APA style of formatting. All in-text citations and references section at the end need to be formatted accordingly. For further information about APA formatting, please visit: <http://www.apastyle.org/>

Article Submission: www.academicelegance.com

Contact: academicelegance@gmail.com